

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Bc. Jan Kocna

*Vývoj obchodních stezek Maky v období helénistických říší a
na počátku principátu*

*Development of trade routes in Maka during the Hellenistic
period and in the early Principate*

2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Ladislav Stančo, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 2. srpna 2019

Bc. Jan Kocna

Abstrakt

Jan KOCNA, *Vývoj obchodních stezek Maky v období helénistických říší a na počátku principátu*, diplomová práce, FF UK, Praha 2019

Předkládaná diplomová práce si dává za cíl analyzovat systém fungování obchodních cest napříč antickou Makou v posledních třech stol. př. Kr. a v prvním stol. po Kr. Region, zahrnující oblasti dnešních Spojených arabských emirátů a severního Ománu, disponoval v cílovém období pestrou škálou (nejen) obchodních kontaktů a představoval klíčovou spojnici mezi Indií, Mezopotámií a vlastní Arábií. Práce v rámci jednotlivých kapitol postupně představí individuální činitele, podílející se na obrazu celkového soukolí, a na základě dostupných informací se pokusí určit roli, jakou makánská střediska hrála v širším systému dálkového obchodu. Pozornost bude taktéž věnována transformaci procesů s dálkovým obchodem obecně spojených, způsobených změnami politických situací v bezprostředním okolí, a reorientaci původně především karavanního obchodu na ten námořní. Mezi sledovanými fenomény budou změny v uspořádání centrálních odbytišť, či změny typů základních komodit a jejich proporčního zastoupení v daných nálezových kontextech.

Klíčová slova: obchod; obchodní stezky; Maka; antická Arábie; archeologie Arabského poloostrova; karavanní obchod; námořní obchod; Mleiha; Ed-Dúr; Samad

Abstract

Jan KOCNA, *Development of trade routes in Maka during the Hellenistic period and in the early Principate*, master's thesis, FF UK, Prague 2019

This master's thesis aims to analyse the trade routes network of ancient Maka during the last three c. BC and first c. AD. In the course of this time frame the discussed region, covering the majority of land area of the contemporary United Arab Emirates and the northern Oman, enjoyed the benefits of a wide range of various cross-cultural and commercial contacts and constituted a key junction between India, Mesopotamia and Arabia proper. In a phased manner, the individual chapters will introduce each of the different elements contributing to the structure of the whole trade apparatus, and, on the basis of available (*e. g.* archaeological) data, attempt to designate the character of the position of specific Makan centers within the broader system of long-distance trade mechanisms. Both long-distance trade transformation processes emanating from the constant changes in Makan political vicinity and reorientation of originally mostly caravan driven trade to the maritime one will be brought into consideration. The observed phenomena will include variation in the arrangement of central import/export markets, or successive adjustments of the basic commodity groups and their proportional representation in their respective contexts.

Keywords: trade; trade routes; Maka; ancient Arabia; archaeology of the Arabian peninsula; caravan trade; maritime trade; Mleiha; Ed-Dur; Samad

Obsah

1. Úvodem	7
1.1. Archeologie SAE	13
1.2. Archeologie severního Ománu	16
2. Maka	22
2.1. Mleiha	51
2.1.1. Obchodní kontakty	63
2.1.2. Keramika	72
2.2. Ed-Dúr	77
2.2.1. Obchodní kontakty	84
2.2.2. Keramika	91
2.3. Okruh Samad	96
2.3.1. Obchodní kontakty	104
2.3.2. Keramika	108
2.4. Al-Batína a Maskat	113
2.4.1. (Oblast) Suhár	113
2.4.2. (Oblast) Maskat	115
3. Závěrem	122
4. Zdroje	125
4.1. Literatura	125
4.2. Antické prameny	137

1. Úvodem

Cílem práce je podrobně přiblížit vzájemné vztahy mezi jednotlivými politickými entitami ve vymezeném geografickém prostoru na základě demonstrace jejich obchodních kontaktů, jejichž funkce i intenzita často souvisely s širší sférou nadnárodní diplomacie a zájmy center antického světa, a následně je vhodně začlenit do obecnější množiny interakcí jednotlivých souvisejících ekonomik soudobého Předního východu. Navzdory relativní míře perifernosti, specifické vlastnosti těchto funkcí, vyplývající primárně z představených aspektů materiální kultury v kontextu relevantních epigrafických pramenů, tvořily nedílnou součást soukolí mezinárodně vedeného obchodu. Projekt se tak na jedné straně snaží obsáhnout informace dostupné skrze publikované výsledky archeologických výzkumů v rámci klíčových lokalit, na straně druhé zpracovaná data vhodně interpretovat v širších souvislostech a hledat pro ně jak logická opodstatnění, tak z nich vyvozovat patřičné závěry. Za touto iniciativou stojí v první řadě snaha přehodnotit subjektivní postavení oblasti/regionu (nejen) vůči dominantním silám tehdejší ekumeny, ale také vzhledem k jednotlivým součástem pestré množiny vlastních kontaktů. V době, kdy se naše poznatky zásadním způsobem rozrůstají, má počin tohoto charakteru potenciál tehdejší situaci nastínit poněkud věrohodněji, než bylo ve starších studiích, samozřejmě, možné.

Pozornost bude tedy věnována jak možnostem, které tyto často komplikované vztahy zprostředkovávaly, ale také jejich postupné proměnlivosti v rámci primárního chronologického zaměření této práce. To jest, na jedné straně časové osy, vymezeno rozpadem říše Alexandra Velikého r. 323 př. Kr., potažmo faktickým zánikem říše achaimenovské o 7 let dříve, kdy došlo k narušení zavedených politicko-obchodních struktur na mezinárodním měřítku, a, na straně druhé, obdobím vlády římského císaře Trajána (98 – 117 po Kr.) a specificky anexí Nabatejského království r. 107 po Kr., kdy přítomnost římských posádek ve městech Bosra, Petra a Hegra, a v přístavištích podél pobřeží dnešního Rudého moře obecně, změnila prostředky fungování dálkového římského obchodu a zároveň – se zánikem posledního římského klientského království v oblasti – označila ukončení období postupné provincializace římského východu. Podobně, z hlediska reorganizace zavedených obchodních struktur, (dočasné) obsazení Charakéné r. 116 po Kr.¹ předznamenalo pozvolný, ale definitivní úpadek tohoto (*us. parthského*) loutkového království, které hrálo klíčovou úlohu nejen při organizaci obchodu napříč Perským zálivem, ale také dále do Indie² – komplexní situace místních

---

¹ Zároveň se jedná o období, kdy se v severní Indii a v oblastech na (severo)západ od ní již významně etablovala Kušánská říše, čímž se těžiště konkrétních obchodních uzlů začala přesouvat z válkami zmítané Parthie dále na východ a nastala nová epocha dálkového obchodu mezi Indií a odbytišti (zejména) v Levantě a ve Středomoří.

² Právě obchod s indickým subkontinentem byl jednou z ústředních hnacích sil rozkvětu (nejen) jihoarabských přístavů. V této souvislosti je nutné zmínit měnící se politické uspořádání indických států a také skutečnost, že hranice maurjovské říše (cca. 321 – 185 př. Kr.), v cílovém časovém úseku této práce prvního z předních indických obchodních partnerů (op. nejen) maganských přístavů, se v návaznosti na neúspěšné tažení Seleuka I. *Nikátora* za řekou Indus r. 305 př. Kr. nacházely až v (polopouštní) oblasti dnešních hranic Íránu s Pákistánem, Balúčistánem, řádově 350 km východně od Hormuzského průlivu. Seleukos I. se totiž tehdy ve prospěch prvního maurjského panovníka vzdal kontroly nad svými východními provinciemi – Gedrósie, Arachósie, Paropamisadai a (pravděpodobně) také Árie – “výměnou” za ukončení vojenských aktivit a 500 válečných slonů (Kosmin 2014, 32–33).

administrativně-politických/ obchodních vztahů³ a mnoha jednotlivých nezávislých státních útvarů je zprostředkávajících by, ovšem, vyžadovala vlastní rozsáhlou studii, pro kterou v této práci není prostor (zběžný přehled nejzákladnějších dějinných souvislostí viz p. p. č. 2, 92; více viz např. Sharma 2006; Keay 2000; Sen 1999).

Ke správnému uchopení tématu je nepochybně nutné kromě časového povšechně přiblížit také geografické zasazení celé práce. Region, který v dnešní době zahrnuje (přibližně) území Spojených arabských emirátů (dále jen SAE) a severní přímořskou část Ománu, se v antice nazýval Maka (*adj.* makánský) a přestože nikdy patrně netvořil jednotný administrativně-politický komplex, způsob vývoje jeho subsistenční a exportní ekonomiky, stejně jako relativní diplomatické závislosti na soudobé velmoci (zpravidla) na druhé straně Perského zálivu, následuje v zásadě podobné vzorce, byť je míra rozvoje pro jednotlivé činitele oblast spoluvytvářející samozřejmě individuální, stejně jako míra interakce s helenizovaným světem.

Klíčovou dopravní tepnou oblasti, umožňující efektivní přesun lidí, idejí i zboží, byl v kontextu více a méně udržovaných stezek karavanních tradičně, a zcela logicky, Perský záliv. Relativně mělká vodní plocha⁴ o povrchové výměře (c.) 251 000 km², k jejímuž vytvoření došlo postupně v důsledku ústupu ledovců na sklonku poslední doby ledové před 10 000 – 17 000 lety⁵, obdržela své (nejčastější) pojmenování⁶ již v antice. V důsledku ustanovení (perské) achaimenovské říše⁷ se v řeckých zdrojích začal objevovat pojem Περσικός κόλπος, tedy „perský/fárský záliv“, nebo, v navazujícím období helénistickém, také Περσική θάλασσα tedy doslova „perské/fárské moře“ (např. Daryae 2003), či Έρυθρά Θάλασσα, kterýžto název se později uchytil pro širší oblast dnešního severo-západního Indického oceánu. Pásmo přímoří Zálivu je přitom, v některých kontextech poměrně nešťastně, pokládáno za svým způsobem kulturně uniformní oblast, sdílející jak primární charakteristiky obecných hodnot, tak společenský vývoj, vyplývající ze základních anabází historického vývoje (Parpas 2016, 123). Nejčastěji uváděné analogie lze nicméně lépe vysvětlit spíše na základě prosté geografické sounáležitosti, než té sociální. Maka, zahrnující prostor jižního pobřeží Hormuzského

³ Pojem „obchod s Indií“, který se v práci bude nezdědka objevovat, označuje jednak řízený import exotického zboží z (mnoha) různých státních útvarů, které se zejména po zániku maurjovské říše na indickém subkontinentu objevovaly, jednak z území, které indické státní útvary ovládaly mimo samotné geografické vymezení Indie. V případech, kde je to možné, se práce snaží konkrétní zdroj zboží identifikovat.

⁴ Průměrná hloubka je pouze 35m, maximální hloubka se pohybuje kolem 100m (Potts 2005, 2–3).

⁵ V období posledního pleistocénního (Würmského) glaciálního maxima (cca. 113 000 – 9 700 př. Kr.), kdy se hladiny světových moří nacházely až o 120 m níže (Potts 2009, 28), bylo dno Perského zálivu úrodným údolím, kde se setkávaly toky Eufratu, Tigridu a Karúnu a teprve v oblasti dnešního Hormuzského průlivu ústily do Indického oceánu (Potts 2005, 2–3). Teprve cca. mezi r. 6000– 5000 př. Kr., v době domnělého klimatického optima v širší oblasti Předního východu, se hladina Perského zálivu začala ustalovat na v zásadě přibližných hodnotách, jaké jsou k měření dnes (Lambeck 1996, 49). Změny v jeho pobřežním uspořádání, zejména v případě pobřeží jižní Mezopotámie, jsou pak spíše výsledkem postupného zanášení ústí obou mezopotámských veletoků, než kolísání hladiny Zálivu, která se, podle moderních studií, měnila nanejvýš o 1,5m oběma směry (Potts 2009, 28).

⁶ Pojmenování Perský záliv je od 60. let 20. stol. podrobováno kritice ze strany představitelů některých států Arabského poloostrova, kde bývá Perský záliv obvykle znám jako Arabský (více viz Eilts 1980, 79–113), popř. pouze jako „Záliv“. V rámci této práce lze pojmy Perský záliv a Záliv zaměnit, jelikož označují zcela totéž a jejich jedinou funkcí je snaha o politickou korektnost. Arabský záliv, oproti tomu, v helénistickém a navazujícím římském období v podobě αραπικός κόλπος/*sinus Arabicus* označoval obvykle dnešní Rudé moře. Z toho důvodu není tento název v této práci pro Perský záliv/Záliv používán.

⁷ Ve starších textech se, nicméně, objeví i zcela jiné názvy. V době třetí dynastie urské (cca. 21. stol. př. Kr.) se objevilo, v jednom případě, pojmenování „Maganské moře“ (Parpas 2016, 123), starobabylonské texty zase hovoří o „Moři nad Akkadem“ (*idem*), popř. o „Dolním moři“ (Potts 2009, 39).

průlivu, který tvoří (v nejužším bodě) 39 km širokou úžinu spojující Perský záliv s Ománským, měla na základě těchto parametrů vždy poněkud blíže k neklidné oblasti Karmánie, ležící na opačné straně průlivu, mezi starověkou Persidou a Gedrósií, než k ostatním příslušným regionům Arabského poloostrova⁸.

Za stěžejní přístavní oblast Zálivu lze dlouhodobě považovat jižní Mezopotámii. Byť otázka konkrétní podoby ústí Eufratu a Tigridu, jejichž dolní toky se v období kolem přelomu letopočtů patrně ještě nesetkávaly a netvořily bažinatou oblast řeky Šatt al-Arab, není dodnes zcela přesvědčivě zodpovězena, lze předpokládat, že oba veletoky byly splavné daleko do vnitrozemí a námořní doprava hrála v otázce zásobování mezopotámských center zásadní úlohu již v době sumerských městských států. V době, kdy achaimenovští panovníci údajně udržovali v Zálivu početnou flotilu⁹ (Farrokh 2007, 68), sloužící jednak stabilizačním účelům, jednak záměrům dálkového obchodu, nacházelo se patrně množství přístavišť také při pobřeží Persidy. Takřka kompletní absence archeologických výzkumů (Potts 2009, 27) v oblastech pobřežního Fársu, Karmánie a, potažmo, Gedrósie ale zapřičiňuje, že konkrétními důkazy o existenci těchto středisek, známých často jen z velmi heslovitých informací antických autorů, nedisponujeme. Když se v Zálivu začala v návaznosti na výboje Alexandra Velikého objevovat také helénská plavidla, nenarážela ale v zásadě na žádnou významnou vojenskou konkurenci (Parpas 2016, 127–128). Pakliže se při pobřežích Perského zálivu nacházela nezanedbatelná námořní infrastruktura již v době achaimenovské, neexistují pro ni tak specifické důkazy, jako pro následné počiny (především) seleukovské¹⁰. Způsobem Řekům velmi vlastním započala postupná kolonizace vybraných strategických lokalit, jejímž cílem byla snaha o

⁸ Pro porovnání – přímořská oblast severovýchodní části Arabského poloostrova, zahrnující především oázovou oblast al-Hasa v dnešní Saúdské Arábii, kterou lze jinak v rámci celého Arabského subkontinentu v mnoha ohledech označit za s Makou nejspřízněnější, prošla poněkud odlišným vývojem. Takřka zcela v ní absenteje příznačný export nerostných surovin, zcela sebeurčující v případě počátků historických období Maky. Coby jedna ze stěžejních držav říše Tilmun, společně s ostrovy Bahrajn a Fajlaka, místní se podíleli především na přepravě strategických artiklů a exotického zboží do mezopotámských metropolí. Naopak Maka nepochybně zastávala pozici jednoho z klíčových tilmunských obchodních partnerů, ale o zásadnějším (administrativním) propojení obou oblastí můžeme na základě dostupných informací hovořit jen stěží. Na počátku helénistického období již ani širší oblast severovýchodu Ar. poloostrova nepředstavovala relativně sourodé (sociálně-kulturní) pásmo pod (často formální) záštitou tilmunské správy. Ani v případě oblasti al-Hasa, které toho času dominovalo město Gerrha se spleť sítí dálkových obchodních kontaktů, ani v případě ostrovů Bahrajn (Týlos) a Fajlaka (Ikaros), jež se patrně nacházely pod seleukovskou/charakénskou nadvládou, nejsme svědky poměrů, které by tvořily vhodné analogie k těm makánským. Gerrha (a její okolí) disponovala silnými vazbami na jihoarabská království a podílela se na distribuci aromatických látek z Dafáru, pro což v případě makánských středisek dostatečné důkazy neexistují. Bahrajn a Fajlaka (a potažmo další ostrovy Zálivu, např. Tarút) se zase nacházely pod mnohem silnějším vlivem středisek helénské kultury na Předním východě, což se značně projevilo také ve směřování místních sociálně-kulturních tendencí. Tyto geografické jednotky tak lze označit za skutečně aktivní účastníky periferní “helenizace”, což v případě Maky jasně prohlásit možné není.

⁹ Existence rozměrných vojenských plavidel, jaké byly známy z moře Středozemního, pro Perský záliv doložena není (Parpas 2016, 126). Zdejší vody patrně v první řadě brázdily obchodní lodě menších až středních velikostí. Vojenská plavidla z Alexandrovské flotily, především triéry a triakontory vybudované na Indu, byla patrně z větší části zničena nebo poničena již během počáteční fáze válek diadochů. Démétrios (I.) *Poliorkétés*, syn Antigonova I. *Monofthalma*, během Babylonské války (311 – 309 př. Kr.), která ve finále pro Antigonovce znamenala definitivní ztrátu východních držav (rozlohou asi 2/3 území), r. 310 př. Kr. sice Babylon, jak zněl jeho původní úkol, zcela nedobyl, ale (pův. alexandrovské) flotily, toho času zřejmě kotvící především na Eufratu, měly dojít značným úhonnám (Parpas 2016, 133–135).

¹⁰ Lze, ovšem, soudit, že ty byly umožněny právě skrze funkce starších institucí, jejichž chod helénističtí panovníci zpravidla vůbec neměnili. Seleukovské změny zpravidla souvisely s rozšiřováním monetizace a obecných helénistických idejí (Parpas 2016, 137), spočívajících spíše v kulturní a umělecké sféře, než té logisticko-administrativní.

ovládnutí lodního přepravního prostoru stylem, který Řekové (apod.) využívali (především) v rámci egejské/černomořské oblasti. Iniciativa, kterou se původně snažil rozvíjet právě již nejvěhlasnější makedonský panovník a vojevůdce¹¹ (Arr. *Anab.* VII, 19.5), začala být realizována již za prvního seleukovského vladaře, Seleuka I. *Nikátora* (Parpas 2016, 127–130). Teprve s uzavřením smlouvy z frýžské Apameje r. 188 př. Kr., kdy se v důsledku své porážky zavázal Antiochos III. *Megás* (mj.) k udržování středomořské flotily v maximálním počtu pouhých 10 třicetiveslic (Kuhrt – Sherwin – White 1993, 62; Polyb. XXI, 42.13–14), ale mohlo dojít k nucené reorientaci seleukovských námořních zájmů na další vodní plochy jejich panství obklopující, tj. především Záliv a např. Kaspické moře. Z různých důvodů se však můžeme domnívat, že k těmto počínům ve větší míře nedošlo¹². Seleukovský ekonomický potenciál byl v této době vyčerpáván udržováním stability říše, ohrožované jednak vzrůstajícími se Parthy, jednak ambiciózními plány některých satrapů. Aktivita Ptolemaiovců, od závěru 2. stol. př. Kr. se nepokrytě zaměřující na chod námořních tras mezi vlastními přístavy v Rudém moři a Indii, se zase oblasti Zálivu z politických důvodů patrně vyhýbaly (Parpas 2016, 151–154).

Jak je z výše uvedeného patrné, Maka se nacházela na rozhraní politických domén, ekonomických možností a kulturních vlivů. Ani v rámci zcela specificky vymezených úseků na místní časové ose nelze v těchto ohledech jednoznačně identifikovat jediného dominantního činitele. Často také v makánských hodnotách jen stěží rozpoznáváme převládající tendence. Právě tato specifická situace umožnila v oblasti vzniknout nejednotným a nejasně ohraničeným administrativně-kulturním okruhům, jejichž funkcím se porozumět teprve učíme. V západní části vymezeného geografického segmentu, v prostoru Ománského poloostrova, se patrně v návaznosti na změny související s pádem achaimenovské říše objevuje Mleiha (od pol. 1. stol. př. Kr. komplex Mleiha–Ed-Dúr), jež se poměrně záhy stává kosmopolitním obchodním centrem, udržujícím kontakty napříč nejen celým Arabským poloostrovem, ale také Perským zálivem a severozápadními částmi Indického oceánu. Na makánském východě, jež přibližně odpovídá zeměpisným limitům severního ománského pobřeží (al-Batína) a přiléhajících částí jeho hornatého (a, též, oázového) vnitrozemí, se nezávislých okruhů zřejmě etablovalo hned několik. Jejich identity jsou obvykle posuzovány na základě dostupné materiální kultury. Tito lidé, vytvářející nejasně definovaný kulturní okruh Samad, své sociálně-kulturní normy a

¹¹ Alexandr (III.) Veliký na sklonku svého života ovšem oblast Perského zálivu, potažmo Arábie, nijak zásadně neprioritizoval, jak bývá někdy mylně vykládáno. Jeho (univerzální) plány zahrnovaly mnohem rozsáhlejší oblast všech klíčových vodních ploch k jeho panství přiléhajícím – v souladu s klasickou řeckou představou, že je obývaná pevnina obklopena mořem a tudíž obeplutelná (Parpas 2016, 132). Podobná situace jako v Zálivu se zhruba o 600 km severněji naskýtal v případě Kaspického moře (Υρκανία θάλασσα), o němž se (taktéž) předpokládalo, že je napojené na všeobklopující oceán (Kosmin 2014, 69–71; *Nat. Hist.* II, 67.167–168). Námořní ovládnutí Zálivu i Kaspického moře tak bylo zásadním předpokladem pro vzdálenější cíl v podobě obeplutí Indie, alespoň podle tehdejšího chápání světa (a jeho rozlohy).

¹² Specifičtější informace týkající se seleukovské správy nad satrapií/eparchií Erythrejského moře, která měla kromě jižní, přímořské části Babylonie zahrnovat také klíčová přístaviště na některých ostrovech Perského zálivu, Bahrajn, Fajlaku či Kešm nevyjímaje, spadají právě až do období vlády Antiocha III. Tento panovník měl, v letech před uzavřením apamejské smlouvy, nahradit místodržitele oblasti, Pýthiada, Týchónem, hlavním tajemníkem svého vojska (Polyb. V, 46.7; V, 54.12), kterého lze považovat za jednu z nejvýznamnějších postav na dvoře seleukovského panovníka. Někteří badatelé (Potts 1990, 11, 19) považují tuto změnu za jasný důkaz prioritizace této oblasti, související s budováním loďstva v Zálivu a vojenskými intervencemi proti narušitelům seleukovské hegemonie. Tato iniciativa kulminovala s výpravou Antiocha III. do Gerrhy a na Bahrajn (Týlos) v letech 206/205 př. Kr., která měla podle moderních odhadů zahrnovat přes 11 000 bojovníků a 130 lodí, z toho 110 triér (Parpas 2016, 161–164). Následné osudy této flotily jsou bohužel nejasné. Zda se jednalo o loďstvo, se kterým (pravděpodobně) někdy na počátku 2. stol. př. Kr. Númenios, Týchónův nepřímý následník coby satrapa Erythrejského moře, porazil Peršany „na moři i na souši“, nelze s jistotou prohlásit.

ideje postavili mnohem zřetelněji na své (mobilní) nomádské minulosti. V obou případech, západu i východu, je ale nutné brát v potaz existenci i dalších populačních složek, které společnost dohromady s místními dopomáhaly vytvářet. V turbulentní a neklidné době posledních staletí př. Kr. a přelomu letopočtů nebyla o početné skupiny migrujících populací nouze.

	Přední východ		Jihovýchodní Arábie	
550 – 330 př. Kr.	Achaimenovské období		SAE	Severní Omán
			–	EIA C I-II
330 – 150/100 př. Kr.	Seleukovské období	Helénistické období	PIR A	EIA C III – LIA A
150/100 – 30 př. Kr./0	Parthské období		PIR B	LIA A
30 př. Kr./0 – 220 po Kr.	Římsko-parthské období	Doba římská – Pozdní antika	PIR C – PIR D	LIA B – LIA C
220 – 550/630 po Kr.	Sásánovské období		PIR D – Sásánovské období	LIA C –

Tab. 1.: Základní schéma jednotlivých datovacích systémů a jejich přibližné porovnání s obdobími jednotlivých epoch na Předním východě.

V teoretické rovině jak západní, tak východní Maka čelila v průběhu vymezeného časového úseku podobným výzvám, na které reagovala v rámci limitů obdobných zdrojů a možností, a, přesto, zásadním způsobem rozdílně. Časové vymezení této práce, nikoliv prvoplánově, přitom na jedné straně vhodně koresponduje s obdobím vzestupu, „zlaté éry“ a následného úpadku předpokládaného „ománského“ státního útvaru s centrem v Mleize, založeném na obchodních kontaktech, a na straně druhé s přerodem středisek oáz vnitřního Ománu rané doby železné do rozvinutých zemědělských komunit, jejichž případný podíl na vedeném obchodu je velmi obtížně rozeznatelný, stejně jako jejich vztah k přístavům na ománském pobřeží za východem Hormuzského průlivu. Jedním z vytyčených cílů je tak i snaha pokusit se vhodně identifikovat původce těchto rozdílů a zároveň vyjmenovat obecné (sociálně-ekonomické) důsledky, které byly ze zvolených přístupů v příslušných komunitách vyvozeny. Specifikace jednotlivých odlišností, a, na druhé straně, společných prvků, mezi makánským západem a východem není usnadněna situací, kdy obě oblasti disponují odlišným systémem archeologického datování (viz Tab. 1). Na západě, v okruhu Mleihy a Ed-Dúru, bývá obvykle používán PIR (*période préislamique récente*), označující závěrečné období doby železné předtím, než region přijal islám. Rozdělení na období PIR A (cca. 300–175/150 př. Kr.), PIR B (cca. 175/150 př. Kr. – 20 př. Kr./0), PIR C (cca. 20 př. Kr./0 – 100/150 po Kr.) a PIR D (cca. 100/150 po Kr. – 400 po Kr.), vytvořené na základě původně objevených archeologických vrstev v Mleize, jen velmi rámcově odráží celkové změny

širšího regionu západní Maky. Na maganském východě, oproti tomu, zůstává v užívání systém rozdělení místní doby železné na EIA (*early iron age*; též Lizk/Rumajlá) a LIA (*late iron age*; též dř. Samad), kde LIA, dělená dále na LIA A (cca. 200/100 př. Kr. – 20/50 po Kr.), LIA B (cca. 20/50 po Kr. – 150/200 po Kr.) a LIA C (cca. 150/200 po Kr. – 300 po Kr.), přibližně koresponduje s cílovým obdobím této práce. Poměry na dnešním severním ománském pobřeží, včetně dlouhodobě prosperujících přístavů, jako je Suhár nebo oblast Maskatu, je pak nutné zmínit zcela samostatně. Stále totiž nepanuje akademická shoda, zda místní střediska přiřadit ke kulturnímu okruhu Mleihy, jež, zejména pro tyto účely, bývá v archeologickém prostředí Ománu označován jako NLPC (*northern late pre-islamic culture*), nebo, případně, ke komplexu samadskému. Varianta, že byla místní komunita unikátní syntézou obou a popř. dalších vlivů, se jeví poměrně pravděpodobně.

Jak již bylo předznačeno, z pohledu tehdejší mezinárodní situace na Předním východě a ve Středomoří se zhruba první tři čtvrtiny chronologického zařazení této práce, ať jsou již nazývána PIR nebo LIA, nacházejí v období helénismu, tradičně (přibližně) vymezeného smrtí Alexandra Velikého/rozpadem jeho říše r. 323 př. Kr. a r. 31 př. Kr., kdy došlo k podmanění poslední z říší diadochů, ptolemaiovské, tou římskou. Helénismus se v oblasti Maky neprojevil do takové míry, abychom mohli hovořit o faktické součásti řeckého kulturního světa – navzdory skutečnosti, že právě především vlivem obchodu/kontaktů s helenizovanými částmi tehdejšího Předního východu docházelo k rozvoji některých z místních středisek. V rámci místní chronologie je tak pojem „helénismus“ – jako takový – poněkud zavádějící. K pochopení jevů, které společnosti tehdejší Maky formovaly, je třeba chápat helénistické období – a komplexní synkretické procesy jej provázející – v rámci širšího spektra mezikulturních interakcí, které byly pro tuto dobu příznačné. Ideje a technologie, které se do Maky dostávaly, byly samy o sobě již formou regionálních syntéz obecných (primárně) řeckých, perských a indických hodnot a, potažmo, jejich specifických lokálních variant. Adaptovaná forma, jakou tyto syntézy v cílové destinaci získaly, byla určujícím faktorem pro rozvoj dynamiky obchodu, jeho potenciál i jeho případné zaměření a praktické uskutečnění. Specifické vlastnosti těchto indikátorů se, samozřejmě, postupem času měnily a vyvíjely. Přerod původně především karavanně orientovaného obchodu na námořní, ohlašující nástup zcela nové (obchodní) éry, je jedním ze stěžejních témat této práce. Pozornost bude zaměřena jak na prostředky vedeného obchodu, tak na administrativní a politické okolnosti, které tuto změnu umožnily.

Směna zboží a idejí byla zprostředkovávána skrze pohyb jednotlivých populačních složek, primárně obchodníků, ale také (např.) řemeslníků, misionářů, vyslanců či vojáků/žoldnéřů, uskutečňovaný v rámci komplikovaného a spletitého systému mezinárodní (helénistické) diplomacie, založené na iniciativě ústředních politických hráčů získat výhodu nad svými konkurenty skrze rozšiřování svých sítí patronátů nad geopolitickými jednotkami menšího, ale často strategického významu. V praxi se nástroji tohoto schématu stávaly především pečlivě vybírané politické sňatky, či hodnotné dary, popř. služby, namířené buď přímo na skupinu vlivných lokálních elit, nebo konkrétních měst a středisek, často v duchu starších achaimenovských diplomatických tradic, vycházejících z univerzálních konceptů pohostinství a vzájemného respektu mezi hostem a hostitelem a (reciproční) výměny často velmi specifických darů mezi nimi (*xenia*; viz např. Strootman 2014, 145–160). Početné skupiny vyslanců, vybíraných pečlivě na základě svého původu i vzhledem ke svým příslušným destinacím, se tak nepochybně nevyhly ani Mace – o některých z nich dokonce disponujeme zcela konkrétními záznamy. Podoba těchto kontaktů, odpovědi na otázky „kdo?“ a „proč?“, se mohou stát klíčovými ukazateli vztahů antické Maky a její pozice v rámci ekumeny, stejně jako formální politické závislosti (či naopak) na tehdejších administrativně-politických centrech.

V případech, kdy je to možné, se práce snaží podobu oficiálních diplomatických kontaktů zachytit a, na pozadí obchodních vztahů, vhodně identifikovat.

Na závěr úvodu této práce je nezbytné si přiblížit opěrné datové zdroje, zejména v podobě konkrétních archeologických výzkumů, jejichž výstupy tvoří základní informační hranice dostupných možností bližších studií tématu. Pro přehlednost jim budou věnovány dvě samostatné podkapitoly, které se stručně pokusí zhodnotit dosavadní vývoj místního archeologického bádání, stejně jako situaci, kam příslušné historicko-archeologické tendence v SAE a v severním Ománu v současnosti směřují.

1.1. Archeologie SAE

Dějiny systematického archeologického bádání ve Spojených arabských emirátech se začínají psát r. 1959 v návaznosti na počátky těžby ropy, kdy (britsko-) dánský tým prof. Petera V. Globa a Geoffrey Bibbyho, zodpovědný za předcházející výkopy na Bahrajnu¹³ a v oázách oblasti al-Hasa, začal pracovat v blízkosti tehdy teprve pomalu se rozrůstající metropole Abú Zabí na lokalitě Umm al-Nar („matka ohně“) na stejnojmenném ostrůvku. Právě od ní vzešlo pojmenování pro kulturu doby bronzové, která cca. mezi r. 2600 a 2000 př. Kr. zachycovala jedno z unikátních období regionální historie, kdy zájmová oblast této práce, tedy Maka (nebo min. její podstatná část), vyznávala takřka jednotné, nebo alespoň značně analogické archeologicky zachytitelné kulturní dědictví. Za formálního objevitele této „první“ z emirátských archeologických lokalit je pak tradičně pokládán Temple Hillyard, mezi r. 1954 a 1958 zaměstnanec společnosti *Abu Dhabi Marine Areas Ltd.*, jež se zabývala vyhledáváním potenciálních nových nalezišť ropy v přiléhajících vodách. R. 1958 měl Hillyard Bibbyho s Globem na Umm al-Nar osobně pozvat, pravděpodobně na žádost šejka Šachbuta bin Sultána al-Nahjána, vladaře emirátu Abú Zabí mezi r. 1928 a 1966, který se o archeologii v oblasti osobně zajímal. Koneckonců, právě šejk Šachbut měl Hillyarda seznámit s lokalitou Umm al-Nar a jejím archeologickým potenciálem (Potts – Hellyer 2012, 13–14). Vzhledem ke skutečnosti, že první barel ropy byl z emirátu exportován (až) r. 1962, nemohl v té době, ovšem, vzhledem k ještě poměrně tristní ekonomické situaci státu, výpravu finančně podpořit. „Dobrodružné“ podmínky, ve kterých se výzkum odehrával, jsou dobře zachyceny v publikaci *Fifty Years of Emirate Archaeology* (Potts – Hellyer 2012, 14–16).

---

¹³ Výzkum na Bahrajnu, probíhající od r. 1953 postupně na lokalitách Qala'at al-Bahrain, Barbar a Saar, pomohl ustanovit pojem Tilmun coby název skutečného státního útvaru, který počas místní doby bronzové ovládal obchod vedený napříč Perským zálivem (např. Glob 1968; Bibby 1996, *Looking for Dilmun*).

Obr. 1: Dánští archeologové Geoffrey Bibby (vlevo) a Peter Vilhelm Glob během první sezony výkopů v SAE r. 1959 (Potts–Hellyer 2012, 12, fig. 1). Oba se nesmazatelně zapsali do dějin archeologie arabských států v Perském zálivu a oba lze považovat za průkopníky v oblasti „arabské“ archeologie vůbec. Expedice, jež vedli, se dají označit za jedny z největších dánských vědeckých počinů v zahraničí vůbec.

První sezóna výkopů na jaře r. 1959 byla zahájena průzkumem dvou pohřebních mohyl a nedalekého sídliště. Teprve během druhé sezóny roku následného se ale lokalitu podařilo datovat do 3. tis. př. Kr. Mladší bratr šejka Šachbuta, budoucí jeho nástupce v čele emirátu od r. 1966 Zajíd bin Sultán, upozornil již toho času na skutečnost, že podobné hrobky se (ve větším množství) nacházejí také na východě země, v al-Ajnu v oáze Burajmi (Potts – Hellyer 2012, 16). Zdejší archeologické práce, vedené mezi r. 1961 a 1963 pod taktovkou dánského dua, vyjevily na 25 z největších místních mohyl, ne nepodobných svým analogiím na nedalekých lokalitách v dnešním Ománu, které napomohly předběžnému datování období Hafít, jež přibližně vyplňuje starší dobu bronzovou v oblasti (cca. 3200 – 2600 př. Kr.) a předznamenává relativní materiální uniformitu dnešního ománsko-emirátského pohraničí navazujícího období Umm al-Nar.

Jak v případě oázy Burajmi, tak v případě širší oblasti lokality Umm al-Nar jsme svědky prakticky do dnešní doby pokračujících archeologických výzkumů, na jejichž počátku stála právě iniciativa P. V. Globa a G. Bibbyho. Jejich bádání, stejně tak, předznamenalo primární chronologické zaměření následně vedených prací. V záplavě pozoruhodného materiálu z (především) doby bronzové se doba železná, a zejména pak její mladší část, dostala na periferii zájmového spektra příslušných navazujících archeologických týmů. Když do povědomí místních badatelů vstoupila na sklonku 60. let také Mleiha, jako první z bezprostředně významných středisek vzhledem k tématu této práce, trvalo více než 5 let, než zde, r. 1973, byl iráckým týmem proveden první z řady povrchových sběrů (Madhloom 1974, 149–158). Systematické bádání bylo zahájeno teprve r. 1984, kdy v Mleize začal pracovat francouzský tým, nejprve pod vedením Rémyho Boucharlata (Boucharlat – Mouton 1994) a následně Michela Moutona (viz Mouton 1999; 2008, 19-20; Mouton *et al.* 2012, 205). R. 2000, po 16 výkopových sezonách, byl francouzský výzkum v Mleize ukončen. Archeologické centrum, které zde záhy začalo být budováno (více viz 2.1.) a jehož první část byla veřejnosti zpřístupněna r. 2016, ale již značí jednoznačný odklon od prioritizace konkrétních historických epoch. Byť je zde vývoj lokality vykládán v širším měřítku, od prehistorického období po dobu moderní, také období „helénistické“, zlatý věk Mleihy, tvoří nedílnou součást celku.

Druhé (a poslední) z detailněji probádaných velkých makánských středisek cílového období v dnešních SAE, přístav Ed-Dúr (více viz 2.2.), byl v poli vysokých písečných dun objeven Madhloomovým iráckým archeologickým týmem r. 1973, v době, kdy probíhaly první práce v necelých 50 km vzdálené Mleize. Přestože první výkopové práce započaly již roku následného, byl to především tým prof. Erniera Haerincka z univerzity v belgickém Gentu, jež na lokalitě ve spolupráci¹⁴ s Rémyem Boucharlatem a Danielem Pottsem začal pracovat na podzim r. 1986¹⁵, který doložil význam této unikátní lokality. V posledních letech se místním výzkumům věnuje umm al-kuvajnské Oddělení turismu a archeologie (*Department of Tourism and Archaeology*). Z něj také vzešla snaha zapsat Ed-Dúr na seznam UNESCO¹⁶ (<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5663/>, 29. 5. 2019).

Pouze zmíněná dvojice archeologických lokalit, Mleiha a Ed-Dúr, splňuje v rámci dnešního území SAE kritéria, která je umožňují identifikovat jako obchodní uzly a odbytiště zahraničního zboží v cíleném období. Navzdory nepochybné existenci dalších lokalit, jejichž existenci je možné alespoň částečně umístit do období přelomu letopočtů, buď z důvodů nejednoznačných, nebo zcela absentujících vědeckých výstupů, nebo na základě jejich (nad)regionálního (bez)významu, není z pohledu této práce přijatelné je do celého obchodního soukolí v oblasti samostatně zařadit. Ač jim v textu bude věnováno několik zmínek v relevantních souvislostech, cílem práce není podat jejich přehled, ani výčet publikovaného materiálu, pakliže ten přímo nesouvisí s cílovou problematikou. Na poněkud odlišnou situaci, bez jasně rozpoznatelného dominantního střediska i jasně stanovitelných archeologických horizontů, narážíme v severním Ománu.

¹⁴ Výkopové práce se uskutečnily za podpory a pod dohledem tehdejšího šejka Umm al-Kuvajnu Rašída bin Ahmáda. Bez jeho finanční a materiální podpory by nebylo možné je uskutečnit (Whitehouse 1998, 8).

¹⁵ Belgický tým na lokalitě po 3 sezóny pracoval střídavě s týmem francouzským, britským a dánským v kooperaci čtyř evropských univerzit (viz Boucharlat *et al.* 1988; 1989; Haerinck – Metdepenninghen – Stevens 1991; 1992; Haerinck 1992; 1993; 1994a; 1994b; 1996; 2001). Od r. 1989 do r. 1995 pracoval v Ed-Dúru pouze tým belgický, následně bylo naleziště na čas opuštěno (Haerinck 2003, 196).

¹⁶ Dosud jediným zápisem SAE na seznamu UNESCO je oázový prostor Al Ajn, zahrnující naleziště na úpatí vrcholku Džebel Hafít, archeologický park Hili a hafítské hrobky na lokalitě Bídá bint Saúd. Ta zároveň disponuje důmyslným zavlažovacím systémem kanátů, jejichž datování je obvykle umísťováno mezi 10. a 8. stol. př. Kr.

1.2. Archeologie severního Ománu

V Ománu jsou z archeologického hlediska pozoruhodné především dva regiony, nacházející se v zásadě na opačných stranách země. Řeč je o Dafáru na samém jihozápadě Ománu, kterážto oblast, silně každoročně poznamenávaná monzunovým obdobím *charíf*, byla ve starověku proslulá jako jeden z hlavních producentů aromatických látek, a o okolí Maskatu a pohoří Hadžar na severu, u hranic se Spojenými arabskými emiráty. Obě oblasti, konkrétně Maskat a město Salála, vzdálené více než 800 km, spojuje napříč výspami Rub al-Chálí jediná silnice č. 31, nechvalně proslulá lemováním v podobě nahromaděných vraků vozidel. Výklad této podkapitoly se logicky bude zabývat širší oblastí prvního ze zmíněných měst, přestože počátky systematického vedení ománské archeologie jsou tradičně spojovány s lokalitou Chór Rórí, ležící (cca.) 40 km východně od Salály, kam se v 50. letech 20. stol. z Jemenu přesunul tým Wendella Phillipse (např. 1972, *Unknown Oman*).

Podobně jako v sousedních SAE, také v Ománu je archeologie mladší doby železné, poslední fáze pre-islámského historického vývoje, poněkud upozaděna výzkumy, jež se zaměřují (především) na dobu bronzovou a na prehistorické období. V posledních letech ománskou archeologií hýbou především nálezy, které je možné datovat do období středního paleolitu¹⁷. Ve výspách náhorní planiny Nadžd na severovýchodě Dafáru objevil r. 2010 Jeffrey Rose z Bostonské univerzity, od r. 2002 ředitel archeologického projektu zaměřeného na lokality doby kamenné v Dafáru (DAP), množství výrobních center kamenné industrie, která byla takřka identická s podobnými nálezy ve východní Africe a představuje jedinečné svědectví velmi rané migrace *Homo sapiens* na dnešní Arabský poloostrov (více viz <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0028239>, 9. 6. 2018).

Archeologie severního Ománu, východu antického Maganu se silnějšími vazbami na Perský záliv než na Dafár, se začala psát už r. 1926, kdy chemické analýzy některých měděných artefaktů z Mezopotámie vyjevily původ kovu na jihovýchodě Arabského poloostrova (<https://www.bergbaumuseum.de/index.php/en/research/projects/early-mining-landscapes/copper-oman>, 17. 9. 2018). Právě skutečnost, že Omán byl klíčovým dodavatelem mědi (nejen) do Mezopotámie, přivedla r. 1977 do země tým z bochumského *Deutsches Bergbau-Museum*. Pod vedením Gerda Weisgerbera, německého profesora a jednoho z předních světových odborníků na důlní archeologii, zahájil systematický výzkum, který trval až do 90. let (viz např. Weisgerber 1987, 145–172; Weisgerber – Yule 1983; Weisgerber – Yule 1985; Weisgerber – Yule 1990). V prvních sezonách se práce zaměřovaly na lokalitu Al-Majsar¹⁸, na severozápadě provincie Severní aš-Šarkíja. Její nejstarší fázi (M1) výzkum identifikoval jako metalurgické středisko oblasti v období Umm an-Nar; naopak do doby železné, kdy se sídliště stalo prosperující zemědělskou usedlostí, byly postupně datovány

¹⁷ Naopak na období ománské neolitu a eneolitu (cca. 8 tis. – 4. tis. př. Kr.) se na severu země od r. 2018 zaměřují vůbec poprvé také čeští archeologové pod vedením Inny Mateiciucové z brněnské Masarykovy univerzity. Jejich předmětem zájmu zde je jednak výzkum tehdejšího klimatu v oblasti na základě analýzy vyschlého jezera, jednak struktura tehdejšího osídlení a výzkum tzv. trilithů (<https://www.muni.cz/pro-media/tiskove-zpravy/archeologove-z-muni-budou-prvni-ceskou-misi-zkoumajici-oman>, 17. 10. 2018).

¹⁸ Archeologické naleziště Al-Majsar, i blízká stejnojmenná víska, byli r. 1995 z náboženských důvodů oficiální sultánovou vyhláškou přejmenováni na Al-Mojassár.

individuální shluky kamenných budov (M42–45), (tzv.) mladší pevnost (M34; více viz Weisgerber 1982, 81–93) a s ní současné pohřebiště (M9; více viz Yule 2014, 62–66). Po krátkých výzkumech na lokalitách Lizk a al-Akdár (viz 2.3.) se r. 1981 hlavní pozornost německého týmu přesunula do oázy Samad al-Šan. Výzkum zde dal vzniknout dodnes platnému, byť poměrně vratkému datování ománské doby železné, jejíž období pozdní (LIA-C), umísťované nejčastěji mezi r. 100 př. Kr. a 300 (600) po Kr., je označované jako Samad. Tato nejasně zmapovaná epocha, vyznačující se zlomem v materiální kultuře oproti období předcházejícímu (EIA) a (možná) související s příchodem nové populace z oblasti dnešního Jemenu, zahrnuje zřejmě komplex sedentárních kultur zemědělských oblastí a nikoliv migrujících pastevců („beduínů“), jak tomu v oblasti bývalo doposud. Stejně tak dříve silné vazby na oblasti dnešních SAE se vytrácejí. Weisgerber, s (toho času) doktorandem Burkhardem Vogtem z göttingenské univerzity, ve spolupráci s heidelberskou univerzitou zdokumentoval přes 260 hrodek, vyplňujících skoro 3000 let dlouhé období od počátku doby bronzové po pozdní dobu železnou. Přestože byly archeologické práce vedeny především za účelem identifikace materiálu z prvního ze zmíněných období, z hlediska výpovědní hodnoty důležitějšími se nakonec ukázaly být nálezy podstatně mladší, pocházející zejména ze zmíněné obskurní pozdní fáze ománské doby železné.

Informace získané na lokalitách Al-Majsar a Samad al-Šan napomohly formulování hypotézy, že na počátku doby železné (cca. 1100/1000 př. Kr.), kdy ománská (maganská) měď přestala hrát roli klíčového exportního artiklu, se (pravděpodobně) začala složka místních populací odvracet od tradičního „beduínského“ způsobu života a zemědělství se stávalo významnější složkou hospodářství jednotlivých komunit. Právě s tímto fenoménem je spojen objev vodohospodářské inovace v podobě budování *afláďžů*¹⁹ (sg. *faláďž*; též „kanát“, v perském prostředí *karíz*), mírně se svažujících podpovrchových štol/kanálů napojených na bohaté podzemní zásoby vody, jejichž konkrétní vlastnosti a funkce budou podrobněji rozvedeny dále. Původ této technologie, která je v rurálních oblastech mnoha zemí světa dodnes stěžejním bodem privátního zemědělství²⁰, není zcela jasný (více viz p. p. č. 33–35). Unikátní závlahové systémy severního Ománu, nezřídka využívané až do dnešní doby, však nepochybně představují pozoruhodné pouto moderny s místní historií a, stejně tak, poskytují svědectví o limitech ománského agrárního průmyslu prakticky od počátku doby železné²¹.

¹⁹ Vodohospodářský systém *afláďžů*, budovaných v severo-j jižním směru, pochází (např.) na lokalitě Al-Majsar právě z počátku doby železné. Původní plán byl v průběhu staletí upraven jen minimálně a zavlažování tak funguje (a je využíváno) v mnoha případech dodnes (Al-Tikriti – Yule 2017, *Water and Life in Arabia Conference*, 97–101).

²⁰ Technologie kanátů je nejefektivnější v oblastech, kde se nevyskytují větší přirozené říční toky, panuje aridní podnebí a, samozřejmě, existují dostatečné zásoby vody v rámci podzemních zvodní. Není proto divu, že množství těchto systémů lze nalézt především v zemích Předního východu nebo severní Afriky. Mezi země s největším množstvím využívaných kanátů pak lze zařadit kromě Ománu a Íránu např. Afghánistán, Pákistán (zejména Balúčistán), Egypt, Alžírsko nebo Maroko.

²¹ *Afláďžové* systémy, které bývají obecně označovány za nejzachovalejší a za poskytující nejucelenější obrázek původní situace, nicméně obvykle pocházejí teprve z období po přelomu letopočtů. Kanáty Al-Katmín, Al-Malki, Daris, Al-Džíla a Al-Mujassir, datované na přelom 5. a 6. stol. po Kr. a nacházející se (př.) v ománských provinciích Ad-Dáchílija, Severní Aš-Šarkíja a Al-Batína, byly r. 2006 zapsány na seznam světového dědictví UNESCO. Ve všech případech, ovšem, tyto kanáty navazovaly na mnohem starší zavlažovací systémy, pocházející snad z již z počátku ománské doby bronzové (<http://whc.unesco.org/en/list/1207/>, 15. 10. 2018). Na druhé straně Perského zálivu, v oblasti domnělé kolébky kanátových zavlažovacích komplexů, došlo k zařazení systémů perských karízů na seznam UNESCO teprve r. 2016 (<http://whc.unesco.org/en/list/1506>, 15.

Kromě *afládžů*, za jeden z příznačných aspektů archeologie Ománu lze nepochybně označit poněkud starší struktury nejasného účelu, které spadají typem své konstrukce do širokého spektra staveb „úlovitého“ typu²² (v ang. prostředí *beehive structures/tombs*). V Ománu se tyto stavby, nejčastěji v poněkud méně monumentálním provedení než třeba v mykénském Řecku, nacházejí převážně v severní a severozápadní části země. Mezi nimi nelze nezmínit archeologický komplex u vesnice Bat ve vádí Šarsá, asi 24 km východně od městečka Ibri v provincii al-Zahíra, kde stojí na několik desítek staveb, bez viditelného vchodu, které místní nazývají „strážnými věžemi“²³, v kontextu početnějších menších staveb úlovitých²⁴. Všechny pocházejí z 3. tis. př. Kr., stejně jako pozůstatky z místní nekropole, které zahrnují jednak ony klasické stavby „úlovitého“ typu, jednak komorové hrobky s navršenou mohylou. Společně s nedalekou lokalitou Al-Chútm, kde se nachází nejmonumentálnější z místních věží, a, naopak, nejzachovalejšími exempláři 21 staveb tohoto typu na (ománské) lokalitě Al-Ajn tvoří tyto lokality od r. 1988 zápis na seznamu UNESCO²⁵ (více viz <https://whc.unesco.org/en/list/434>, 24. 5. 2018). V rámci oficiálních dokumentů organizace jsou „úlovité“ struktury označeny za funerální, byť z nich není doložena jediná lidská nebo zvířecí kost a jen nepatrné množství artefaktů, omezených na keramické fragmenty, hroty šípů a několik bronzových dýk, z nichž není možné jasně rozpoznat, za jakým účelem zde byly uloženy²⁶. Na druhou stranu, několik přibližně soudobých analogií ze SAE funerálním aspektem vlastní stavby nepochybně disponovalo. Řeč je např. o známé velké hrobce v Hili (*Site 1059*), v al-ajnské oáze. Tu ale můžeme spíše zařadit pod okruh kruhových věžovitých hrobek kultury Umm al-Nar, než pod skupinu „úlovitých“ struktur. Ty, pocházející ze stejného období, jsou z jejího okolí známy též, ale nedisponují žádnými pohřby. Jejich účel, jak již bylo zmíněno, je i zde nejasný. Někteří autoři poukazují na skutečnost, že se mohlo jednat o sýpky či sila, jiní na excelentní akustické podmínky v nich.

---

10. 2018). Všeobecně patrně nejznámější stavba tohoto typu je věhlasná Átreova pokladnice v Mykénách, pocházející z 2. pol. 14. stol. př. Kr.

²² Stavby „úlovitého“ typu, velmi často označované za hrobky, byť jejich užití se pravděpodobně různilo s lokalitou, jsou známy z mnoha nalezišť prakticky po celém světě. Zmínit lze např. thráckou hrobku v Kazanlaku ze 4. stol. př. Kr., nebo, již poněkud odlišné, „úlovité“ stavby v Severní Karolíně (Caldwell County), Tennessee (Sullivan County) a Ohio (Licking County), bez nalezených pohřbů, či jejich jihoamerické analogie kolem jezera Titicaca, známé jako věže Chullpa.

²³ V poslední době roste podpora teorie, že se ve skutečnosti jednalo o platformy, které jednoduše sloužily jako prostor pro superstrukturu, ať už se mělo jednat o privátní obydlí nebo o chrám, či prostor pro výkon náboženských (funerálních?) obřadů, podobně jako např. v zoroastrismu (např. Thornton – Cable – Possehl 2016).

²⁴ Přesné informace nejsou k dispozici – výzkumy stále probíhají a celá lokalita je oplocena a uzavřena pro veřejnost (<https://www.worldheritagesite.org/list/Bat%2C+Al-Khutmand+Al-Ayn>, 15. 10. 2018). Naleziště al-Chútm a Al-Ajn sice přístupná jsou, ale v prvním případě se jedná o velmi obtížně terénně dostupný prostor, ve druhém je zase celý archeologický areál, byť relativně od civilizace odhlehly, zcela nechráněn a zcela neznačen.

²⁵ Na všech třech lokalitách je dobře patrný vývoj těchto věžovitých staveb – nejstarší, z 2. pol. 4. tis. př. Kr., jsou konstrukčně poměrně jednoduché, disponují jedním (nebo žádným) vchodem a jedinou komorou. Pozdější, spadající z většiny již do období Umm al-Nar a 2. pol. 3. tis. př. Kr., již mívaly vchody dva a často i čtveřici komor (Holloway 2014, <https://www.ancient-origins.net/unexplained-phenomena/ancient-beehive-tombs-oman-so-where-are-bodies-002009>, 4. 9. 2018).

²⁶ Teorii o nefunerálním charakteru těchto staveb nahrává skutečnost, že v jejich soudobém kontextu jsou v regionu známá i prokázaná pohřebiště. Zmínit lze např. Vajhí al-Murr v blízkosti Tanufu, na severu provincie Ad-Dáchílíja, kde se nachází pohřebiště z 3. tis. př. Kr. s oddělenými částmi pro kremace a inhumace, nebo záchranný výzkum ve vesnici Fajkajn ve vilájetu Maná, kde byly odhaleny tři hrobky, dvě z pozdní doby železné (cca. 300 př. Kr.) a jedna z přelomu ománského chalkolitu a doby bronzové, cca. 3200 – 2700 př. Kr.). Ta obsahovala bronzové hroty šípů, kamenné nádoby z (měkkého) masteku a (mj.) množství keramických fragmentů.

Obr. 2: Úlovité struktury na lokalitě Šír na severozápadě provincie Severní Aš-Šarkíja. Často mlhavá lokalita v nadmořské výšce kolem 1750 m. n. m. je i kvůli své relativní nedostupnosti v rámci jihovýchodních úpatí pohoří Hadžar dodnes zcela nechráněná.

Dvojici dalších lokalit s množstvím „úlovitých“ věží dopomohla odhalit populárně naučná kniha *A Day above Oman* od britského pilota Johna Nowella, která se na sklonku r. 1991 dostala do rukou německých archeologů. Paul Yule, za pomoci zmíněného Nowella, dokázal již roku následného navštívit odlehlou lokalitu Šír na samém severovýchodě provincie Severní aš-Šarkíja, asi 50 km východně od správního střediska guvernorátu, města Ibra. Jak již bylo zmíněno v souvislosti s lokalitami Bat/Al-Chútm/Al-Ajn, vzhledem ke kompletní absenci pohřbů lze jen obtížně automaticky předpokládat, že šlo o hrobky. Přesto, za místa posledního odpočinku místních elit rané doby bronzové je považuje i Yule (např. 1998b), navzdory skutečnosti, že též místní o stavbách po mnoho generací hovoří jako o „věžích“ (Yule – Weisberger 1998, 186). Během několika sezón výzkumů docházelo k postupnému odhalování dalších podobných struktur a, nadto, základů tří pevností, dvou na lokalitě Ismaíja, jedné na lokalitě Maktá (Yule – Weisberger 1998, 182), a ke snahám o jejich rekonstrukce, jež měly vést k otevření archeologického parku. Lokalita ovšem dodnes není nikterak vyznačena, ani chráněna.

Obr. 3: Lokalita Al-Ajn v ománském guvernorátu Ad-Zahíra. Vyobrazena je pětice klasických staveb „úlovitého“ typu ze 3. tis. př. Kr. Lokalitu r. 1972 vědecky prozkoumal dánský tým pod vedením Karen Frifeltové.

V dnešní době na všechny archeologické výzkumy vedené v Ománu dohlíží tamější Ministerstvo pro dědictví a kulturu²⁷ (MOHC, <https://www.mhc.gov.om/>, 15. 6. 2018). Na množství z nich se také přímo nebo nepřímo podílí katedra archeologie z jediné veřejné ománské univerzity sultána Kabúse (<https://www.squ.edu.om/cass/Departments/Archaeology>, 15. 8. 2018). 24. dubna r. 2018 se ve Washingtonu uskutečnila archeologická konference (viz <https://www.sqcc.org/data/PDFs/SQCC-LOC%20Ancient%20Oman%20Conference%20Agenda.pdf>, 26. 5. 2018), zaměřující se na výkopové postupy a nové objevy v rámci Ománského sultanátu. Mezi trojici jejích základních témat patřilo „Antický Magan – Propojení antického světa skrze obchod s mědí“, zaměřující se na dobu bronzovou a úlohu, jakou tehdejší oblast Ománu hrála v mezinárodním obchodu s mědí, „Obchod a střediska antického Dafáru“, pojednávající o úloze sezónních monzunů (*charífů*) a proměnlivého místního podnebí a jeho vlivu na regionální osídlení a obchod, a téma „Turismus na antických lokalitách v moderní době“, logicky se zaměřující na tento v Ománu rychle rostoucí sektor. Jen nedlouho před konáním konference byly zveřejněny nové nálezy z tří lokalit v okolí vesnice Kumira v blízkosti Zanku na severu provincie Ad-Zahíra, kde širší okolí regionu od r. 2015 zkoumá ve spolupráci s MOHC tým z Varšavské univerzity pod vedením Piotra Bielińskiego (<http://en.uw.edu.pl/pcma-in-oman/>, 17. 10. 2018). Většina nálezů ze sídlišť i nekropolí pochází z doby bronzové, část menší, dosud nepublikovaná, z doby železné.

Archeologické tendence a obecně množství výzkumů v Ománu vedených jen v posledních letech nepochybně naznačují rozsáhlé možnosti, jaké se v „chandžárské“ zemi nabízejí. Navzdory

²⁷ MOHC od r. 1975 zároveň zašituje každoroční vydání sborníku *Journal of Oman Studies*. Ten představuje jeden ze stěžejních datových podkladů této práce.

všudypřítomnému technologickému pokroku zůstává otázkou, do jaké míry je prioritizována nezbytná potřeba zabezpečení lokalit již známých a publikovaných. Ve většině případů se badatel nemůže ubránit dojmu, že většina archeologických nalezišť v severním Ománu, včetně několika zcela klíčových, prošla svým obdobím veřejného zájmu, které často zahrnovalo i několik sezón skutečných archeologických prací, a následně, ať již v návaznosti na publikaci příslušných výsledků, či nikoliv, byla opět vydána napospas přírodním podmínkám. V bezprostředním nebezpečí se tak neocitají výhradně nálezy již zaznamenané, ale také ty, které příslušné lokality ještě nevyjevily. A přestože se ománské archeologické dědictví mohlo v minulosti zdát objemově nepřehledným, kterážto skutečnost vedla některé týmy k rychlému opouštění některých lokalit ve vidině zářnějších, v době, kdy tisíce let historie mizí pod (příliš) rychle se rozrůstající infrastrukturou, není možné tuto situaci akceptovat jak z historického, tak z morálního hlediska.

Svědky nejkritičtějších situací jsme v tomto ohledu patrně na severním pobřeží Ománu, v oblasti zvané al-Batína. Autenticitu tohoto historického území, zahrnujícího již v antickém období prosperující přístav Sohár (2.4.1.), ohrožuje především těžký průmysl. I z toho důvodu se současné archeologické výzkumy v oblasti, ve světle několika výjimek (více viz 2.4.), zaměřují především na kvantitativní průzkumy potenciálně historicky významných lokalit a přípravu na jejich následné výzkumy a, potažmo, konzervaci. V kontextu ománského historického bohatství je specifický zájem o mladší dobu železnou zcela periferní a informace, které jsou nám dnes k dispozici, zpravidla pramení z výstupů studií, mezi jejichž původními cíly se širší období přelomu letopočtů vůbec nenacházelo. V některých případech se nabízí otázka, do jaké míry je možné tehdejší situace správně pochopit (více viz 2.3.; 3.).

2. Maka

Oblast cílového geografického vymezení, pro účely této práce se rozkládajícího přibližně mezi shluky ostrůvků podél pobřeží dnešního emirátu Abú Zabí na západě a téměř 800 km dlouhým pobřežím Ománského zálivu mezi poloostrovem Musandam a mysem Ras al Hadd na samém východě dnešního Ománu, byla ve starověku známá především jako významný producent mědi. Klíčovým rysem tohoto regionu, „protnutého“ obratníkem Raka, je pohoří al-Hadžar („skalisté hory“), tvořící geologické pokračování pohoří Zagros na druhé straně Ománského zálivu. Rozkládá se v délce asi 600 km, zhruba 50-100 km od pobřeží, a představuje nejen přirozenou bariéru mezi (ománským) pobřežím (al-Batína) a vnitrozemím²⁸, ale také právě zdroj nerostného bohatství (zejména) v podobě mědi, křídý, jaspisu a měkkých druhů kamene (Yule – Weisgerber 2015, 111), jež zapříčinilo rozkvět místních státních útvarů na počátku doby bronzové.

Region, především jeho východní část, byl původně (sumersky) nazýván Magan²⁹. Z tohoto pojmenování vznikly postupně varianty Makkan (v Akadské říši), Kade (v Babylonu), Makaš (v Elamu), Maka (v Achaimenovské říši; viz Eilers 1983, 101-119), Macae (v latinských pramenech; Strabón, *Geog.* XVI, 3.2) a, potažmo, Mazun v období Sásánovské Persie (např. Potts 1985, 81-95). Asyrské „Qade“, které odpovídalo vymezení staroperské „Maky“³⁰, se rozprostíralo kolem města v Iski(e), jež je dnes identifikováno s oázou v Izki na severu ománského guvernorátu Ad-Dáchílija, dle legendy nejstaršího města země. Oblast kolem něj, exportující měď v nezpracované i zpracované podobě nejpozději od počátku 3. tis. př. Kr. (Potts 2016, 113), pak lze považovat za výspu tohoto geografického segmentu v jižním směru ve vnitrozemí. Je nanejvýš pravděpodobné, že již v této době byli mezopotámští mořeplavci schopni přímo dosáhnout veškerých přístavů, které oblast Maganu zahrnuje (Potts 2016, 113; Agius 2012, 42), po Suhár i Ras al-Džinz. Nejpozději po první čtvrtině. 2. tis. př. Kr. ale začala lukrativnost místní produkce mědi klesat (Agius 2012, 42-43) a místní střediska začala být v rámci (nejen) mezopotámského dálkového obchodu nahrazována těmi v Anatolii a na Kypru (Yule 1994, 213). Civilizace, jež je v dnešní době známá především pro „úlovité“ struktury, nejčastěji označované za kolektivní hrobky, tehdy začala postupně mizet. „Úlovité“ hrobky³¹ byly pak

²⁸ Nejvyšší a nejméně schůdné části pohoří al-Hadžar se nacházejí v jeho přibližném středu. Zde se nachází také nejvyšší hora Ománu a celé východní části Arabského poloostrova – Džabal aš-Šám („Sluneční hora“), jež se tyčí do výšky (asi) 3009 m. n. m. Přejít přes pohoří byl umožněn skrze několik vádí. Nejvyužívanější z nich, vádí Suk a vádí Džizi, se nacházejí východně od Suháru, další pak v jižních částech pohoří. Z nich lze zmínit např. 65 km dlouhé vádí Samájl, jež vede od oblasti Maskatu k městu Izki a oáze Nazvá, nebo vádí Samad, jež se nachází dále v jihovýchodním směru (Yule – Weisgerber 2015, 111).

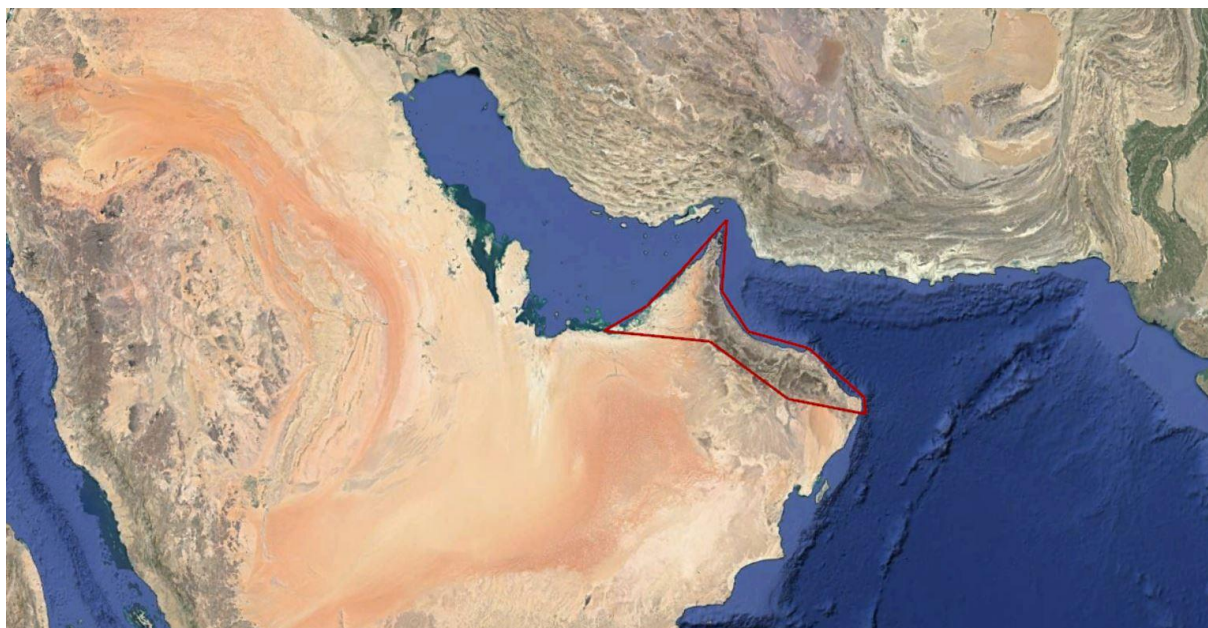
²⁹ Dle Kroniky prvních králů (*ABC 20*, A27; viz Glassner 2004) si oblast v závěru 23. stol. př. Kr. podrobil Narám-Sín, o zhruba 30-50 let dříve měl Maganem táhnout třetí akkadský panovník Maništušu a podmanit si na 32 měst a jejich „pánů“ („en“; viz Potts 2009, 32). Již ale Sargon Veliký, ustanovitel akkadské říše, nás na přelomu 24. a 23. stol. př. Kr. nechal zpravit, že v jeho hlavním městě (tj. Akkadu, dosud nepřesvědčivě identifikovaném) kotvila plavidla „z Meluhhy, Maganu a Tilmunu“ (např. Possehl 1996, 133). Zatímco říše Tilmun se rozprostírala kolem center na ostrově Bahrajn a na přiléhajících částech dnešního saúdsko-arabského pobřeží, Meluhha (česky též Meluchcha) bývá identifikována s prostorem harappské civilizace, jejíž jádro se patrně nacházelo v oblastech dnešního jižního Pákistánu a severozápadních částí přímořské Indie.

³⁰ Tuto informaci dokládají pozdější achaimenovské trilingvní nápisy z Nakš-e Rustamu, Persepole a (nedochovaný) z Ninive (Potts 2016b).

³¹ Patrně nejznámější a nejzachovalejší stavby tohoto typu se nacházejí v okolí města Ibri v guvernorátu Ad-Zahíra. Lokality Bat, al-Chútum a al-Ajn byly společně r. 1988 zapsány na seznam UNESCO. Zmínit lze též Šír (někdy též al-Džajlá) na severozápadě provincie Severní aš-Šarkíja. „Úlovité“ hrobky ale nalezneme takřka na

následně často využívány v průběhu celé doby železné sekundárně (Lombard 2005, 473-474), byť jejich původní stavitelé dávno zmizeli v propadlišti dějin.

Obr. 4: Přibližné vymezení Maky na mapě Arabského poloostrova.

Na počátku místní doby železné (cca. 1100/1000 př. Kr.), kdy maganská měď přestávala hrát roli klíčového exportního artiklu³², se (pravděpodobně) začala složka místních populací odvracet od tradičního „beduínského“ způsobu života³³ a zemědělství se stávalo významnější složkou hospodářství jednotlivých komunit. Právě s tímto fenoménem je spojen objev vodohospodářské inovace v podobě budování *afláďů* (sg. *faláď*; též „kanát“, v perském prostředí *karíz*)³⁴, mírně se svažujících podpovrchových štol/kanálů, dlouhých od několika desítek metrů po několik desítek kilometrů, napojených na bohaté podzemní zásoby vody. Přesná doba jejich začlenění do

---

každé nekropoli ománské doby bronzové; např. ty, jenž se nacházejí v rámci oázy Samad, byly extenzivně využívány sekundárně v průběhu doby železné.

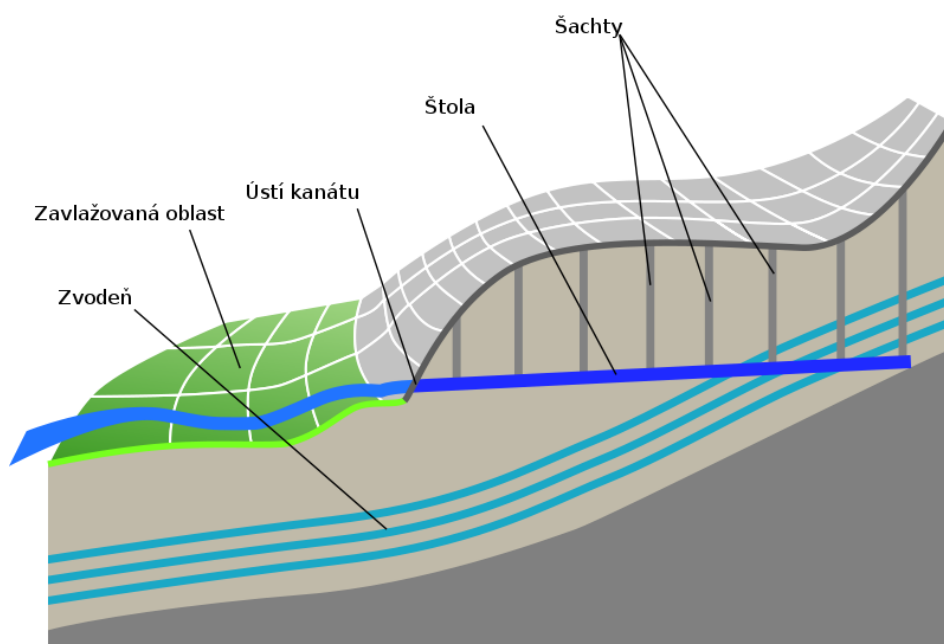
³² „Doba železná“ je ovšem v tomto případě poněkud zavádějícím výrazem. Přestože export mědi již skutečně prakticky ustrnul, tento kov stále hrál zcela zásadní roli v rámci všech metalurgických produkčních středisek celého Maganu. Železo jej začalo ve větší míře vytlačovat teprve od období „pozdní doby železné“ (též IA II, nebo PIR A-C pro oblasti SAE) v posledních (zhruba) třech staletích př. Kr.

³³ Celý proces může souviset s příchodem nových obyvatel, „proto-Arabů“, z jiných částí Arabského poloostrova. Jednou z klíčových lokalit tohoto období je Salut (u městečka Jabrín) na severozápadě guvernорátu Ad-Dáchílija. Byly zde odhaleny obytné stavby, (dnes) částečně rekonstruovaná pevnost, „úlovitá“ hrobka i *afláď*, pocházející z období mezi r. 1300 př. Kr. a 600 př. Kr. Na lokalitě v zimních měsících od r. 2004 pracuje italský tým z univerzity v Pise (<http://arabiantica.humnet.unipi.it/index.php?id=imto-salut>, 17. 10. 2018).

³⁴ Původ této technologie, která je v rurálních oblastech mnoha zemí světa dodnes stěžejním bodem privátního zemědělství, stále není zcela jasný. Dlouho převažoval názor, že prvními budovateli kanátů byli někdy v prvních staletích 1. tis. př. Kr. obyvatelé středního Íránu, zejména v oblastech dnešních provincií Jazd, Chorasán a Kermán (Wilson 2008, 290–293); dynastie Achaimenovců i později Sásánovců vybudovaly množství mnohdy monumentálních kanátů, často využívaných ještě v dnešní době – opakem jsou období nadvlády Seleukovců a následně Parthů, kdy k podobným projektům spíše nedocházelo. Teorii o „perském“ původu kanátů učinily povážlivou trhlínu nálezy z okolí Al Ajnu na samém východě emirátu Abú Zabí, v přibližném středu západní části tohoto geografického segmentu. *Afláďe* na lokalitě Bídá bint Saúd jsou datované do 10. a 9. stol. př. Kr., což z nich v současné době činí nejstarší nebo jedno z nejstarších dochovaných zařízení svého druhu (Al-Tikriti 2002, 117–138; pro por. Mays 2010, 4–9).

zavlažovacích systémů středisek dnešního Ománu a SAE známá není; vznikly buď vývojem ze starších zařízení, které usměrňovaly toky sezónních řek a říček (tzv. *gabarband*), a společně se systémem manuálně poháněných hlubinných studní tvořily základ agrární činnosti v regionu zřejmě již od počátku doby bronzové (Al-Tikriti 2002, 117), nebo vlivem z oblastí jižní a střední Persie, kde se nejstarší dochované kanáty objevují v podobné době (Mays 2010, 4). Konstrukce *afláďžů*, často mnohaletý projekt náročný na stavbu i následnou údržbu, umožnila obhospodařovat mnohem větší plochu v často zdánlivě pro zemědělství nevhodných podmínkách³⁵. Právě díky *afláďžům* mohla svého času maganská střediska prosperovat i poté, co se poptávka po mědi začala vytrácet.

Afláďžové systémy různých jednotlivých lokalit jsou zároveň v regionu ceněným datačním nástrojem. Snižující se hladina vody ve zvodni na jedné straně nutně vedla k prohlubování štol *faláďže* na straně druhé. Tyto konstrukční úpravy původního plánu jsou archeologicky (resp. termoluminiscenčně) zaznamenatelné a vedou k přesnějšímu určení časových horizontů v rámci relativní interní chronologie daného sídliště (Yule 1999b, 133).

Obr. 5: Schema typického kanátu. V perském prostředí se již kolem r. 500 př. Kr. objevila technologie, kdy byl systém kanálků (nazývaných *karíz*) za ústím kanátu napojen na soustavu vodních hodin, které v pravidelných intervalech otevíraly a zase zavíraly zábrany jednotlivých kanálků, aby došlo k rovnoměrnému využití zdroje vody. Zda se tato technologie objevovala též v soudobém Ománu/SAE, není jisté.

Z historického hlediska, s nástupem (a pádem) achaimenovské říše byla završena dějinná etapa, která započala kolem r. 750 př. Kr., kdy novoasyrští králové začali vyvíjet větší zájem o oblasti

³⁵ Kromě tohoto přínosu byly již antické *afláďže*/kanáty využívány ve spojení s návětrnou věží (بادگیر, *bádgir*; tradičním prvku zejména perské architektury) také jako „chladničky“. Údajně již kolem r. 400 př. Kr. byli achaimenovští inženýři schopní skladovat led v rámci podmínek letní pouště (více viz <http://eartharchitecture.org/?p=570>, 14. 10. 2018), využívajíc proudění vzduchu dnes známého jako Bernoulliho efekt.

na severu Arabského poloostrova, ve snaze chránit své obchodně-politické zájmy v oblastech produkujících luxusní aromatické zboží na jeho jihu (Al-Ghabban *et al.* 2010, 74). Jejich relativně rozsáhlé záznamy ovšem popisují v zásadě události, jež se z jejich pohledu odehrávaly v okolí oáz Tajmá a Dedan, kudy měla karavanní stezka vedoucí z oblastí dnešního Jemenu a jižního Ománu (Dafáru) vést. Její předpokládaná analogie, vedoucí podél východního pobřeží Arabského poloostrova, oblastmi oáz al-Hasa, začala být intenzivněji využívána teprve v návaznosti na oslabení pozice dlouhodobého regionálního obchodního hegemonu, totiž říše tilmunské. Legendami opředený toponym Tilmun, jehož název se objevuje již v nejstarších záznamech v klínovém písmu po pol. 4. tis. př. Kr. (Englund 1983, 35–37), byl extenzivním obchodním partnerem a někdejším dodavatelem (mj.) ománské mědi a (patrně) indického (týkového) dřeva do mezopotámských metropolí³⁶. Jeho střediska, nacházející se v první řadě v okolí ostrova Bahrajn, byla ale patrně již před pol. 1. tis. př. Kr. (pravděpodobně) střídavě pod relativní nadvládou Asyřanů³⁷, Chaldejců z Babylonu³⁸ a, následně, Achaimenovců (Larsen 1983, 50-51), jejichž říše postupně odlamovaly důležité součásti tilmunského obchodního soukolí a začleňovaly je pod vlastní správu. V období perské nadvlády se pojem Tilmun ze záznamů vytrácí (*idem*), snad z důvodů administrativně-politických změn v rámci širšího prostoru jižního a jihovýchodního pobřeží Perského zálivu, které se promítly do způsobů logistického plánování přepravy zboží po jiných trasách, nezávislých na tilmunském prostřednictví. Dominanta tilmunských sídlišť, lokalita Qal'at al-Bahrajn, jejíž nejspodnější vrstva pochází už z období kolem pol. 3. tis. př. Kr., zůstala, ovšem, osídlená i v době achaimenovské (Potts 2009, 38) a také v navazujícím seleukovském a parthském období (Potts 2009, 40). Oslabená pozice místních obchodníků byla zřejmě jedním z důvodů, který umožnil vzniknout obchodní enklávě v Gerrze, jež bývá obvykle identifikována s lokalitou Thádž ve východní saúdsko-arabské provincii, asi 100 km severozápadně od dnešní metropole oblasti Dammámu³⁹. Gerrha, údajně založená chaldejskými emigranty v době rozpadu novobabylonské říše (tj. 539 př. Kr.; Strabón, *Geo.* XVI, 3), se záhy stala prosperujícím střediskem, těžícím především z výhodného karavanního obchodu s jihoarabskými královstvími, jehož pohonem byly hlavně aromatické látky a luxusní artikly z východní subsaharské Afriky. Zboží, putující po trase mezi oblastí Nadžránu a dnešního západu SAE, po okrajích pouště Rub al-Chálí, se totiž kompletně

³⁶ Regionu, ze kterého tilmunské lodě vyvážely (především) drahocennou měď, se ani v novoasyrských, ani pak následně v novobabylonských pramenech explicitní pozornosti nedostává (Al Ghabban *et al.* 2010, 76). Maganská měď, těžená (především) v severní části pohoří al-Hadžar, v nich byla často označována jako „tilmunská“ (Potts 2016, 112).

³⁷ Existence nezávislého státního útvaru Tilmunu je ovšem předpokládána pro celá dvě první staletí novoasyrského období (cca. 934 – 609 př. Kr.). Teprve v době vlád Sargona II. (721 – 705 př. Kr.) a jeho syna a následníka Sinnacheriba (705 – 681 př. Kr.) jsou doloženy jakési „dary“ tilmunského panovníka asyrskému dvoru, snad ve snaze vést nekonfliktní zahraniční politiku a zůstat za dobře s asyrským panovníkem. Za vlády Asarhaddona (680 – 669 př. Kr.) mělo dojít ke změně a na Tilmun měl být uvalit tribut (Potts 2009, 36–37). Relativně rozsáhlé záznamy interakce asyrských hodnostářů s tilmunskými za vlády Aššurbanipalovy (669 – 627 př. Kr.) pak naznačují význam Tilmunu pro širší rámec vnitřní politiky novoasyrské říše (*idem*).

³⁸ Novobabylonská přítomnost je doložena především na ostrově Fajlaka (Potts 2009, 37). Jediný nápis, pocházející z r. 544 př. Kr., hovoří o tilmunském „správci“ se vztahem k novobabylonské říši (*idem*).

³⁹ Pro potenciální lokalitu Gerrhy se ale nabízejí také další varianty, z nichž většina se nachází v rámci oázové oblasti al-Hasa. Poněkud méně věrohodně působí možná zařazení Gerrhy dále na východ, do dnešních SAE, nebo na ostrov Bahrajn, která jsou obvykle zdůvodňována pragmatičností tohoto umístění pro obchod napříč Arabským poloostrovem. Navzdory této relativní výhodě, nedostatek vhodných kotvišť a pro zemědělství nevyhovujících podmínek čistě logicky posouvá možné umístění Gerrhy právě spíše až do oáz dnešního saúdsko-arabského východu. Není vyloučeno, samozřejmě, že případný objev významného střediska při pobřeží Kataru nebo emirátu Abú Zabí, či zcela jinde, může tyto hypotézy zcela změnit. Za současného stavu bádání by však zařadit Gerrhu, a oblast jí spravované, pod rámec této práce nebylo zcela praktické a svým způsobem poměrně zavádějící.

vyhnulo regionům pod achaimenovskou správou, což říši způsobovalo nezanedbatelné ztráty, obzvlášť pokud přihlídneme k faktu, že hlavními obchodními partnery Gerrhy byla právě mezopotámská a perská střediska (a popř. další odbytiště v Levantě). Extenzivnější kontakty s oblastí Maky však dosud doloženy nejsou, podobně jako je nejasný vztah mezi Gerrhou a Tilmunem.

S ustanovením říše achaimenovské měla být totiž oblast Maganu/Maky, nebo (př.) její část, připojena coby součást 14. satrapie⁴⁰ k dominantní síle Předního východu. R. 522 př. Kr., kdy na achaimenovský trůn nastoupil Dareios I., již měla být Maka součástí jeho panství⁴¹, jak dokládá Behistunský nápis; lze tak předpokládat, že k připojení oblasti, nebo minimálně její části, došlo už za ustanovitele říše, Kýra II. Velikého, o němž se soudí, že kolem r. 542 př. Kr., tedy asi 17 let po ovládnutí Persie, ale asi 3 roky před dobytím Babylonu, oblast v čele vojenské expediční výpravy navštívil (Bryce – Carnegie 2013, 440–441) a připojil ke svým državám, snad v návaznosti na své tažení v nehostinné Gedrósii. To sice bylo úspěšné, ale mělo si vyžádat velkou daň na Kýrově vojsku (<http://www.livius.org/articles/place/maka/>, 1. 12. 2018). Zda byl také Tilmun, potažmo alespoň ostrov Bahrajn součástí achaimenovské říše, snad coby další součást 14. satrapie, není zcela jisté⁴². Místní nálezy ovšem potvrzují spřízněnost s těmi typicky achaimenovskými (Potts 2009, 38).

⁴⁰ Hlavní město 14. satrapie se mělo nacházet na lokalitě Pura (*Puruš*), jež byla identifikována s Bampúrem v přibližném středu dnešního íránského Balúčistánu (např. De Cardi 1970, 240; Cook 1985, 251). Je nanejvýš pravděpodobné, že satrapie Maka (doslova „východní země“; viz Eilers 1983, 101–119) se rozprostírala na obrovském území na obou stranách Hormuzského průlivu. Toponym Makrán, jež od raného středověku (Yule 1999, 121) označuje oblast balúčistánského pobřeží, vznikl odvozením právě z tohoto pojmenování. Celé území achaimenovské Maky, v tradičním vymezení, pak můžeme rozdělit na severní a jižní oblast, kde oblast jižní lze považovat za přibližně shodnou s oblastí Maky/Maganu tak, jak je identifikována v rámci této práce. Tuto jižní, „makánskou“ část 14. satrapie mělo obývat množství rozdílných populací, nacházejících se v různých vztazích vůči předpokládané achaimenovské (místní i centrální) nadvládě, které se v rámci dochovaných literárních záznamů snažil prvně identifikovat Hérodotos (viz následující p. p. č.).

⁴¹ Podle Hérodota (*Hist.* III, 93) obývali jižní část 14. satrapie (tzn. Maky), kromě (nucených) politických (a dalších) exulantů, lidé, které nazýval *Mykoi*. Etnonymy Sagartové, Sarangové (z Drangiany), Thamaniaové, či Utiové pak patrně patří populacím, které obývaly tehdejší východní Kermánii a Gedrósii, tzn. severní část achaimenovské Maky. Následně pak, vzhledem k faktu, že dle Hérodota (*idem*) odváděla čtrnáctá satrapie každoročně 400 talentů stříbra, a zároveň skutečnosti, že Arabové žijící v Achaimenovské říši byli osvobozeni od daní, můžeme pouze soudit, že dle achaimenovského chápání světa nebyli buď obyvatelé Maky považováni za Araby, nebo byly některé z populací Maky z odvodového systému vyjmuty. Zda mezi ně patřili právě *Mykoi*, kteří dle Hérodota (*Hist.* VII, 68) poskytli ozbrojené oddíly, skládající se z „lučištníků a bojovníků se zahnutými meči“, do Xerxova vojska, které r. 480 př. Kr. vyplenilo Athény, není možné s jistotou prohlásit. Za směrodatnou lze tak v tomto případě považovat otázku, zda Hérodotovi *Mykoi* k arabským kmenům, obecně, náleželi, či nikoliv. Jak již bylo zmíněno, Arabové, podobně jako např. Etiopané nebo obyvatelé Kolchis a jejich spojenců, neodváděli achaimenovskému králi králů klasický roční tribut (*Hist.* III, 97), uvalený na naprostou většinu ostatních obyvatel říše. Namísto něj poskytovali „dary“ v předem ujednaném objemu konkrétního zboží, jež v případě Arabů představovaly obrovskou cifru tisíce talentů kadidla (tj. cca. 30 t) za rok. Hérodotos (*Hist.* III, 91) tuto skutečnost zmiňuje v souvislosti s geografickým vymezením páté satrapie, tedy Arabie (př. str. *Arabāya*), zaujímající, dle jeho informací, přibližně území tehdejší Foiníkie, Palestiny (jež Hérodotos označuje za součást Sýrie) až k Egyptu, a také Kypru. Na základě této asociace lze tak spíše předpokládat, že populace, které Hérodotos označuje jako „Araby“, obývaly spíše území mezi Babylonií, Sýrií (Asýrií) a Egyptem, především pak širší oblast jižní Palestiny a severního Sinaje, ale také stepi jižní Mezopotámie až k deltě Eufratu (*Hist.* II, 8; III, 91; více viz Briant 1982, 113–179), popř. také klíčové metropole, jako byl Babylon, Uruk nebo Nippur (Zadok 1981, 42–84). Žádné informace, že by *Mykoi* měli být k Arabům řazeni také, Hérodotos neposkytuje. Stefanos z Byzantia, autor tvořící v 6. stol. po Kr., jako *Mykoi* označil lid, jež měl obývat oblast „mezi Kermánií a Arábií“ (Jacoby 1958, 37, 364).

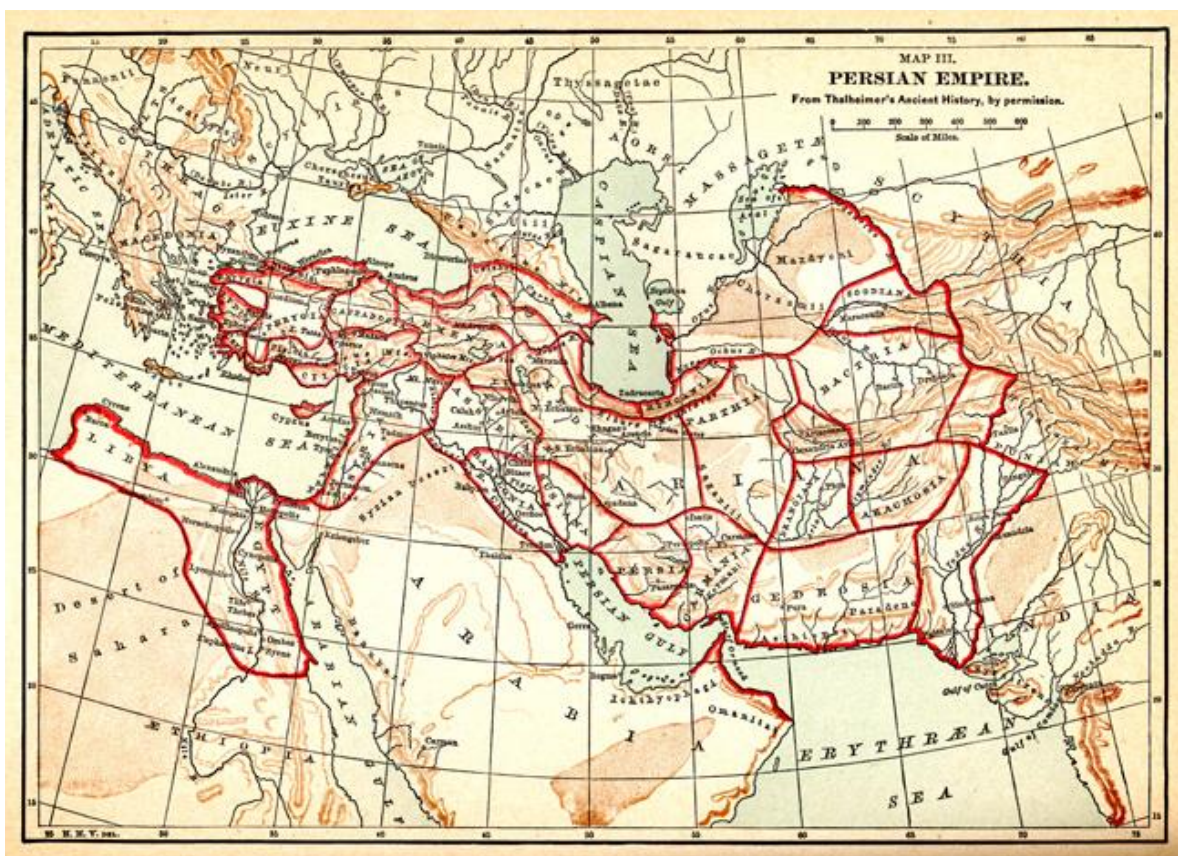
⁴² Behistunský nápis, a spolu s ním další památky podobného charakteru (např. nápisy z Persepole, Súsy nebo Nakš-e Rostamu; více viz Barker *et al.* 2016, 48–54), ve výčtu třiačtyřiceti zemí, které Dareios I. opanoval, uvádí

Spektrum materiální kultury, která tehdejší kontakty mezi Makou a ústředními achaimenovskými oblastmi v Persii a Mezopotámii dokládá, zahrnuje především skupinu krátkých železných mečů (více viz Potts 1998b, 194) a základní keramický korpus, vyznačující se přítomností typických mís s florální dekorací (tzv. *tulip bowls*; Potts 2009, 38). Toto zboží zřejmě není možné označit za import, ale spíše za vybavení „achaimenovských vojáků a osadníků“ z jiných částí říše, kteří se podíleli na výkonu administrativy a udržovali oblast pod achaimenovskou správou. Jen nemnohé soudobé prameny nás explicitně informují o oběhu zboží mezi (jižní) Makou a severním pobřežím Zálivu. Dva z tzv. persepolských fortifikačních textů (PF 679; PF 680; více viz Hallock 1969) však zachycují odprodej většího množství vína Irdumasdovi, satrapovi Makkaše (v textech je použita elamská forma názvu oblasti; Potts 2009, 38). K transakci přitom nemělo dojít v rámci vymezení 14. satrapie, ale v Tamukkanu (též Taoké), jež bývá identifikován se shlukem achaimenovských lokalit nedaleko jižně od Borazgánu ve vnitrozemí dnešní provincie Búšehr (Potts 2012, 939–940). Čtveřice dalších textů (PF 1545; PF 2050; PFa 17; PFa 29) nás informuje o přerozdělení zásob piva a mouky pro populaci mířící do Makkaše – nebo, jak bývá někdy interpretováno, naopak z něj⁴³ (Potts 2009, 38–39).

---

samostatně také „země, jež ležely za mořem“ (popř. „obyvatelé zemí u moře“), o jejichž umístění panují výrazné akademické neshody. Na základě doplňujících informací, pocházejících z rozličných epigrafických památek z období Dareiovy vlády, bývají tato „zámořská území“ nejčastěji identifikována buď se státy Řeků, ležícími za (přibližně) západním pobřežím Helléspontu (tj. Dardanelské úžiny; např. Rollinger 2009, 39–40), nebo se zemí Saků (tj. Skýtů, popř. Kimmeriů v obvyklých akkadských verzích relevantních nápisů; např. Barker *et al.* 2016, 52–53), patrně někde při severních pobřežích dnešního Kaspického, popř. Černého moře, „na a za hranicemi obývaného světa“, kterýžto epitet používal Dareiův syn a následník Xerxés k označení Řeků, nad kterými nevládl (Barker *et al.* 2016, 56–57). Teorie, že by se označení „země, jež ležely za mořem“ mohlo vztahovat spíše právě na širší tilmunskou oblast, zahrnující nejen bahrajnské ostrovy, ale také pobřeží oblasti al-Hasa, popř. dnešní katarské, je v dnešní době spíše zavrhována. Pořadové umístění tohoto nejednoznačného toponymu na sedmém místě Behistunského nápisu mezi Egyptem a Lýdií, kde na sebe jednotlivé Dareiovy državy (v zásadě) alespoň přibližně geograficky navazují, by jej zasazovalo do oblastí východního Středomoří, zahrnujících Kypr, Krétu, ale také př. egejské ostrovy a řeckou pevninu. Navzdory této premise, nápisy Sargona II. ze závěru 8. stol. př. Kr., jejichž forma provedení, mezi mnoha jinými, achaimenovské panovníky zcela nepochybně v podobných počinech inspirovala, označují za země ležící „uprostřed moře“ nejen řecké státy, ale právě také Tilmun (Barker *et al.* 2016, 52–53).

⁴³ V jednom z uvedených případů byly zásoby mouky dodány pro „62 Arabů a jejich služebníky“ (Potts 2009, 38–39), byť není jasné, z jaké oblasti tito Arabové pocházeli a ani kam mířili.

Obr. 6: Přibližné vymezení achaimenovských satrapií v tradičním slova smyslu na přelomu 5. a 4. stol. př. Kr.

Po r. 330 př. Kr. se s rozpadem Achaimenovské říše Maky, na rozdíl od většiny ostatních původních satrapií, které se staly součástí držav říší diadochů, osamostatnila⁴⁴, byť detailnější parametry těchto změn nám dosud unikají. Plány Alexandra (III.) Velikého na invazi tímto směrem zůstaly, snad zejména z důvodů jeho předčasného skonu, nenaplněné. V posledních letech jeho života se omezily na akce výzvědného charakteru (Potts 1990, 1–22). Pokud pomineme skutečnost, že Alexandrův *navarchos* Nearchos r. 325 př. Kr. proplouval (nejméně jednou – z východu) Hormuzským průlivem, disponujeme dnes pro počátek helénistického období jen velmi strohými a nečetnými záznamy. Výprava Archia z Pelly, vyplouvající z Babylonu patrně jen o necelý rok později (Högemann 1985, 82), mapovala pobřeží ostrova Týlos (tzn. Bahrajn⁴⁵) a jeho okolí, Androstenés z Thasu se svým triakontorem měl dospět „dále“ (Arr., *Anab.* VII, 19–20), nicméně v dochovaných zprávách není blíže specifikováno kam. Z pohledu helénské prozkoumávání oblastí Maky je nepochybně nejzajímavější výprava Hieróna z (kyperského) Soli, jejímž cílem bylo, na základě Alexandrových/Nearchových instrukcí, obeplout celý Arabský poloostrov, o jehož rozloze neměli makedonští velitelé toho času zřejmě adekvátní představu. Cílem Hierónovy cesty se měla stát

⁴⁴ Vzhledem ke skutečnosti, že oddíly z Maky nefigurují v Arriánově seznamu perských jednotek Dareia III., je možné, že k jakési vzpouře, či k vyhlášení nezávislosti došlo už o několik let dříve, v době, kdy na něj perský velkokrál nemohl aktivně reagovat (<http://www.livius.org/articles/place/maka/>, 2. 12. 2018).

⁴⁵ Týlos byl v antice geografickým toponymem, který sice primárně označoval ostrov Bahrajn, nebyl však zřejmě striktně omezen pouze na jeho území (Parpas 2016, 178). Mohl, v určitých kontextech, zahrnovat také blízké pobřeží arabské pevniny. Tato skutečnost bývá poněkud matoucí a proto, pakliže není v rámci této práce explicitně stanoveno jinak, pojem Týlos se ve všech případech vztahuje výhradně k ostrovu Bahrajn.

Héróónpolis (Ἡρώων πόλις)⁴⁶ v již ovládnutém Egyptě, na severu „Arabského zálivu“ (tzn. Rudého moře). Hierón, z důvodů obav o bezpečnost svou a své posádky (Arr., *Ind.* 32), ale tak daleko zřejmě nedoputoval. Na základě líčení, které po svém návratu poskytl v Babylonu Alexandru Velikému, že „velikost poloostrova je ohromující, jen o málo menší než v případě země indické“ (*Anab.* VII, 20) a „jeho výběžky zasahují hluboko do Velkého moře“ (*idem*), můžeme předpokládat, že jeho cesta skončila někde v oblasti za mysem Ras al-Hadd, nejvýchodnějším bodem Ománu a celého Arabského poloostrova. Přestože zprávy o jeho výpravě jsou velmi stručné a v zásadě jsou omezeny na onu zmínku v Arriánově (*Alexandrou*) *Anabasis*, je možné v současné době považovat triakontor Hieróna ze Soli za jediné zaznamenané raně–helénistické plavidlo, které kotвило u břehů současného Ománu.

Ani pokud zaměříme svou pozornost na soudobé dění v rámci populací tehdejší Maku obývajících, nemůžeme za současného stavu bádání s jistotou určit a pochopit rámec (dějinných) událostí, do něž se bývalá část achaimenovské satrapie ponořila. Z archeologického hlediska je vliv změn, kdy se oblast stala politicky nezávislou, zaznamenanatelný především v rámci výzdoby (a výroby) keramiky, ale též v rámci sídlištního plánování a pohřebních zvyklostí (Yule 1999b, 123–124). Nedostatek jasně identifikovatelných horizontů ale značí, že se alespoň z počátku nejednalo o změny zásadní, navzdory skutečnosti, že z chronologického hlediska oblast (pozdolna) vstupovala do období Samad, pojmenovaného po kulturním komplexu, jenž (zejména) kolem přelomu letopočtů dominoval většině východní (ománské) části tohoto segmentu. Jeho vzestup by měl historicky korespondovat s příchodem kmenů al-Azd z oblastí centrálního Jemenu. Jejich náčelník, či král, Malik bin Fahm, měl být dle známé legendy s žádostí o půdu odmítnut „perským velitelem Maky“, načež měl v čele svých válečníků porazit mnohem početnější perskou posádku a zmocnit se území násilným způsobem (Yule 1999b, 123–124). Dnes ovšem spíše převažuje názor, že k migracím kmenů al-Azd docházelo postupně a jen pozvolna v průběhu mnoha staletí, počínaje ukončením obdobím achaimenovského a konče na začátku epochy sásánovské v 1. pol. 3. stol. po Kr., způsobem, jaký se snažil identifikovat již John C. Wilkinson na sklonku 80. let (1977, 128). Okruh Samad sice z archeologického hlediska představuje určitý zlom v materiální kultuře soudobých sídlišť a (především) pohřebišť, nejedná se nicméně o změnu tak zásadního charakteru, abychom nutně hovořili o změnách populačních. Období Lizk/Rumajlá, jak bývá raná a (neurčitě vymezená) střední doba železná v této části Ománu někdy označována, se v rámci archeologicky zaznamenanatelných horizontů začalo vytrácet teprve někdy po r. 300 př. Kr., jak dokládají nálezy z klíčových lokalit v oáze Al-Majсар (Yule 1999b, 133). O pozvolném nástupu kulturního komplexu Samad můžeme hovořit teprve o necelé století později. Můžeme pouze polemizovat, zda se během té doby, nebo od té doby začali místní obyvatelé mísit s nově příchozími.

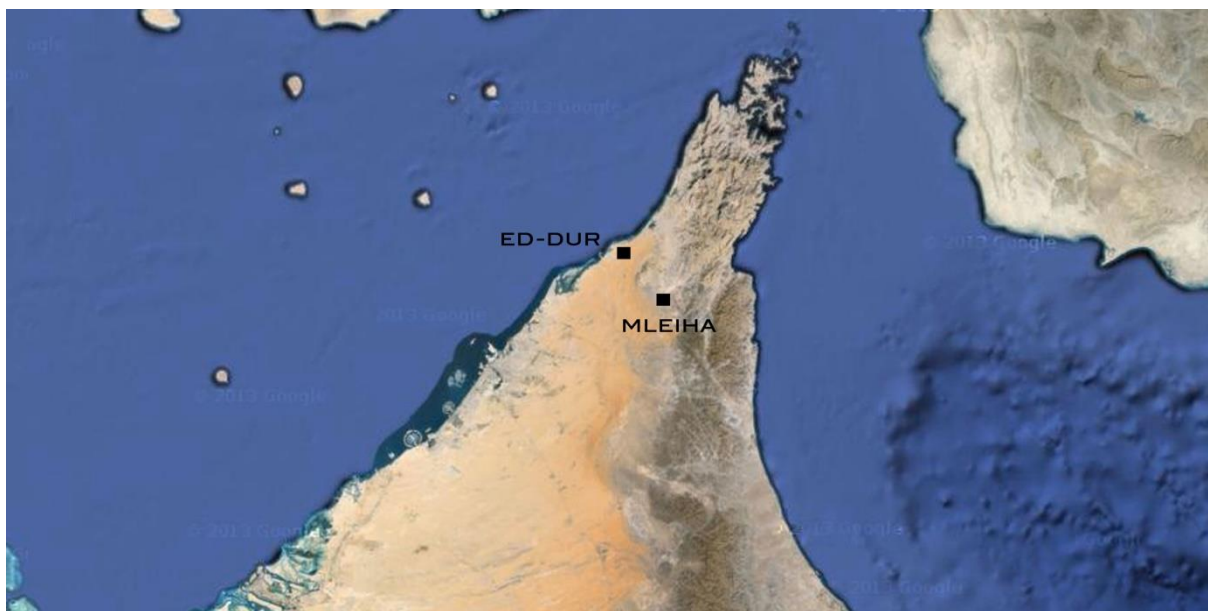
V průběhu 3. stol. př. Kr. jsme ale svědky procesu, kdy dochází k pozvolnému (ale zásadnímu) rozmachu jednoho z lokálních středisek, které po období útlumu, jež přibližně koresponduje s obdobím (domnělé) perské nadvlády, začalo navazovat na úspěchy rané doby železné a začalo se měnit v dominantní administrativně-politickou jednotku regionu. Řeč je o lokalitě Mleiha na šterkových pláních východu emirátu Šardžá, v blízkosti ománských hranic, v rámci horizontu Mleiha II. Zda její nenadálá prosperita souvisí s obnovením obchodních kontaktů napříč Perským zálivem poté, co byly vazby dočasně ochromeny pádem Achaimenovské říše, můžeme pouze spekulovat. Situace, kdy se výnos z obchodu dostával v rámci regionu výhradně do rukou místních nezávislých elit, mohla

---

⁴⁶ Středisko, jež je v Bibli nazýváno Pithom (פִּתְּוֹם) a mělo se nacházet na (nebo v blízkosti) uměle vybudovaného kanálu mezi nejvýchodnějším ramenem Nilu a suezským přístavem, nebylo dosud přesvědčivě identifikováno. Z možných kandidátů se nejpravděpodobněji jeví Tell el-Maškuta (Killebrew 2005, 152).

takovýto rozvoj zapříčinit, obzvlášť pokud neopomineme fakt, že v období perské nadvlády, ať již její forma byla jakákoliv, tento zisk mohl minimálně částečně proudit spíše opačným směrem.

Obr. 7: Vyznačení Mleihy a Ed-Dúru, dvojice ústředních středisek období přelomu letopočtů, na zvětšené mapě severu Ománského poloostrova.

Mleiha dnes bývá považována za administrativní střed centralizovaného státního útvaru, jež měl v posledních (třech) staletích př. Kr. ovládat (přibližně) sever Ománského poloostrova a bohatnout na zahraničním obchodu, zprostředkovaném zprvu především po karavanních stezkách vedoucích jednak na jih, do Dafáru a Jemenu, jednak na (severo)západ, podél jižního pobřeží Perského zálivu do Mezopotámie a Levanty. Teprve kolem pol. 1. stol. př. Kr. se na pobřeží emirátu Umm al-Kuvajn, asi 77 km severozápadně od Mleihy⁴⁷, objevuje přístav Ed-Dúr, druhé nejvýznamnější archeologické naleziště tohoto segmentu, od té doby klíčový obchodní uzel pro zboží proudící (často sekundárně) z Mezopotámie, Persie a Indie do jižní Arábie a naopak. Jeho rozkvět je úzce spjat jednak právě s rostoucím významem Mleihy⁴⁸, jednak s obchodními zájmy království Charakéné⁴⁹ v jižní

⁴⁷ Tato vzdálenost mohla být ураžena na velbloudu zhruba za jeden a půl dne (Haerinck 1998c, 27).

⁴⁸ Přestože administrativně-politický vztah mezi Ed-Dúrem a Mleihou zůstává předmětem debat, obě střediska nepochybně vhodně kooperovala, pravděpodobně v rámci ucelené politické jednotky. Z archeologického hlediska jsou pohřební zvyklosti, stejně jako výzdoba keramiky nebo malé bronzové hadí figurky, nejčastěji uváděny jako doklady vazeb těchto dvou středisek. Ed-Dúr se s Mleihou vzájemně doplňoval v rámci situace, kdy Ed-Dúr zásoboval Mleihu zbožím dostupným skrze své obchodní kontakty, ale také místními produkty v podobě ryb, perel a datlí, zatímco Mleiha, ovládající karavanní stezku vedoucí na jih, se více věnovala zemědělské výrobě, zprostředkované systémem *afláďžů*. Spolupráce Mleiha/Ed-Dúr vedla k vytvoření unifikovaného ekonomického systému (Haerinck 2003, 199). Kooperaci těchto dvou středisek se věnovala výstava archeologického muzea v Šardžá, nazvaná *Ed-Dur: Glimpse into Civilisation*, která byla zpřístupněna veřejnosti mezi říjnem 2015 a březnem 2016 a byla první oficiální spoluprací mezi oddělením *Sharjah Museums* a *Department of Archaeology and Heritage in Umm Al Quwain*.

⁴⁹ Charakénští obchodníci, ve snaze vyhnout se prostředníkům v severovýchodní Arábii a zároveň rozšířit sféru svého vlivu, se mohli podílet na (znovu)založení tohoto přístavu z důvodu objektivní tendence zvyšování

Babylonii, tj. parthského vazala, jehož přístavy představovaly od 1. stol. př. Kr. klíčová překladiště zboží putujícího (v zásadě) mezi východem a západem.

Jednou z významných inovací období arabského „helénismu“ je zpracovávání železa, které se v oblasti objevuje ve snadněji zachytitelných množstvích vůbec poprvé právě až v závěru doby železné, od 3. stol. př. Kr., nejdříve v kontextu typických bronzových předmětů. Kromě železného užitkového náčiní (např. hřebíků) se objevily také hroty šípů⁵⁰ (Mouton 1990, 88–103) a dlouhé meče (Potts 1998b, 195–198). Meče krátké, zcela dominující běžnému zbrojnímu vybavení Maky v celém dosavadním průběhu místní doby železné, se naopak po r. 300 př. Kr. takřka kompletně vytrácejí (Potts 1998b, 195). Naopak uvedení těžkých dvojbrýtných železných mečů do repertoáru bojových způsobů makánských středisek jistě předznamenávalo širší změny, do jakých se oblast postupně zapojovala. Tento fenomén bývá obvykle spojován s příchodem nových populací do oblasti. Na makánském východě, v oblastech samadského okruhu, ale přitom tradice krátkých mečů (cca. max. kolem 50 cm) přetrvávala veskrze až do období sásánovského (Potts 1998b, 196). Tradice zbrojí a různých druhů kovových brnění zůstává dodnes značně diskutovaným tématem, pro který z oblasti neexistuje dostatek archeologicky relevantního materiálu (Potts 1998b, 200–201). Štíty, oproti tomu, různých tvarů i funkcí, hojně vyobrazované např. na toreutickém umění Mleihy, se zřejmě objevovaly poměrně běžně (Potts 1998b, 201). Není ovšem jisté, zda se jednalo o štíty kovové, dřevěné, či, možná spíše, jen rákosové (Robinson 1967, 18). Množství dochovaných zbraní v příslušných obdobích, zejména pokud přihlídneme k množství archeologicky zpracovaných lokalit a skutečnosti, že naprostá většina makánských hrobek, hlavního zdroje tohoto typu nálezů, byla nalezená již dávno vyloupená, vedlo mnohé badatele k závěru, že válka byla v oblasti naprosto běžným stavem věcí mezi neustále znesvářenými kmeny (více viz Potts 1998b, 202–203). Modernější (obecné) interpretace naopak soudí, že přítomnost zbraní v hrobkách je důsledkem relativního míru, kdy zbraně nebyly toliko potřeba v oběhu, ale mohly být, v rituálním kontextu, uloženy s nebožtíkem, jehož status se snažily podtrhnout (*idem*). Na základě této premisy by vytyčené období této práce bylo, v kontextu (zejména) starších období, poměrně neklidným. Nálezy zbraní a jejich částí mezi 3. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. totiž v žádném případě nedosahují kvantit z 2. tis. a (přibližně) 1. pol. 1. tis. př. Kr. (Potts 1998b, 203–204).

Otázkou ve většině případů nalezených železných artefaktů zůstává, zda tyto předměty byly produkovány místně. Vzhledem k přítomnosti železných rud v širším okolí Mleihy, např. na lokalitách Džebel Faijáh, Džebel Emaláh a Džebel Buhajs, a přítomnosti železné strusky v rámci limitů Mleihy samotné (Ploquin – Orzechowski 1994, 26) se dá předpokládat, že spíše ano. Důvody pro pozdní počátky železné metalurgie v rámci limitů tohoto segmentu jsou nejisté⁵¹. Svou roli jistě sehrálo

---

objemu obchodu v Perském zálivu a na západě Indického oceánu, kterýžto nárůst byl spojený s větší poptávkou po zboží z východu na antickém západě (Haerinck 2003, 200). Ed-Dúr se tak pravděpodobně stal klíčovým (a též jediným větším) přístavištěm v oblasti z ryze pragmatických důvodů.

⁵⁰ Luk byl dlouho v arabském prostředí, Maku nevyjímaje, považován spíše za nástroj lovu, než boje, kterému dominovaly tradiční meče a oštěpy (např. Beeston 1976, 13). Na druhou stranu, skalní malby z oblastí severní Saúdské Arábie a Jordánska naznačují, že luk patřil k nejběžnějšímu vybavení každého válečníka (Potts 1998, 199–200), byť, samozřejmě, tamější zvyklosti se mohly od těch makánských značně lišit.

⁵¹ V srpnu r. 1979 byl v rámci limitů „úlovité“ kolektivní hrobky (období Umm an-Nar) během zemědělské činnosti na lokalitě Selme u města Ibrí (na severu guvernорátu ad-Zahíra) objeven rozsáhlý bronzový poklad, jenž je často označován za největší svého druhu na celém Předním východě (viz Yule – Weisgerber 2001). Skládá se z 508 jednotlivých předmětů nebo jejich fragmentů, vytvořených ze slitin mědi s příměsí cínu mezi 7,3

množství mědi a její snadná dostupnost v rámci těžebních oblastí pohoří Hadžar, a samozřejmě také tradice meděného hutnictví. Teprve se Seleukovci na druhé straně Perského zálivu, potažmo s nově přichozími populacemi z jihozápadních částí Arabského poloostrova, se objevují nové typy (železných) zbraní a zbrojí (Lombard 1989, 37).

Rozvoj Mleihy rozvoji Ed-Dúru, jak již bylo zmíněno, zřejmě o století nebo dvě předcházela. Zatímco v případě střediska ve vnitrozemí emirátu Šardžá jsme svědky urbanizačních fenoménů již ve 3. stol. př. Kr., situace v Ed-Dúru je taková, že přístav zde zřejmě vznikl až v průběhu 1. stol. př. Kr., spíše dokonce po jeho polovině (Haerinck 2003, 199). Je s podivem, že se v době mezi 3. stol. př. Kr. a rozvojem Ed-Dúru na arabském pobřeží Perského zálivu mezi Katarem a Hormuzským průlivem nenacházel, s výjimkou rybářských osad, žádný přístav⁵². Do Mleihy přitom toho času proudilo zahraniční zboží, jako řecká keramika s černým listrem, rhodské amfory nebo glazovaná keramika z Persie a Mezopotámie⁵³ (Haerinck 2003, 199). To se tak do Mleihy muselo patrně dostávat skrze karavanní stezky, vedoucí napříč územím kmenů severovýchodní Arábie, soustředěných v okolí Gerrhy⁵⁴, nebo naopak (přímo) z jemenských království na jihozápadě poloostrova. Ani Gerrhu přitom nelze brát jako „pouhého“ obchodního prostředníka, ale jako aktivní obchodní uzel svého vlastního významu, udržující širokou škálu ekonomických kontaktů, která zahrnovala nejen Arabský poloostrov a prakticky celou oblast širšího Předního východu, Anatolii nevylímá, ale také vybrané středomořské/egejské přístavy, jak je doloženo např. skrze přítomnost obchodníků z Gerrhy na

---

a 13 % (Lombard 2005, 471), tj. z bronzu s nízkým cínovým podílem, jenž nebyl v ománské době železné ničím neobvyklým. Celkem se jedná o 368 kovových nádob a jejich částí, z nichž některé představují doklady o nejstarším toreutickém figurativním umění v regionu (Yule – Weisgerber 2001, 26), 106 náramků, 32 dýk a nožů, hrotu kopí a násady sekery. V kontextu těchto nálezů bylo odhaleno také na 25 váz z měkkého kamene a 37 keramických fragmentů (Lombard 2005, 472). Pozoruhodné jsou tvarové i výzdobné paralely v rámci předmětů z různých materiálů (Yule – Kazenwadel 1993, 260). Datování souboru je velmi neurčitě umístěno mezi r. 1200 př. Kr. a 3. stol. př. Kr. (Yule – Weisgerber 2001, 35). Je pravděpodobné, že různé předměty spadají do různých období; podle Lombardovy revize (2005, 479–480) můžeme většinu nálezů zařadit do doby železné II (cca. 1100–600 př. Kr.), byť není vyloučeno, že některé z nálezů pocházejí až z posledních staletí př. Kr. Perspektiva tohoto unikátního souboru nám tak dosud bohužel uniká, stejně jako některé jeho vlastní atributy. Můžeme soudit, že mladší materiál se do starší hrobky dostal v době, kdy začala být zřejmě znovu využívána. Objem uloženého pokladu se ovšem zcela vymyká všem soudobým nálezům (Lombard 2005, 473–474). Teorie, že poklad byl na místě uložen zlodějem nebo skupinou zlodějů (pravděpodobně již v průběhu doby železné), se objevila krátce po náleзовé publikaci (*idem*). Důkladnější analýza konkrétních předmětů a jejich vhodné porovnání s chronologicky zařaditelnými paralelami může v budoucnu napomoci otázky kolem „pokladu z Ibrí“ rozluštit.

⁵² Klíčovým (opevněným) přístavištěm období Umm an-Nar byl zřejmě Tell Abrak, ležící na hranici dnešních emirátů Šardžá a Umm al-Kuvajn a jen několik km jižně od Ed-Dúru. Archeologicky zaznamenané horizonty osídlení jsou datované zhruba mezi r. 2500 a 400/300 př. Kr. (Potts 1989, 269–271; Potts 1993b, 117–126; Magee *et al.* 2017, 209–237). Zatímco v závěru doby železné byl Ed-Dúr patrně jediným větším přístavem na západním pobřeží Ománského poloostrova, v době Tell Abraku, zejména v rámci 2. pol. 3. tis. a 1. pol. 2. tis. př. Kr., lze zmínit ještě přístav Šimal na jihozápadě Rás al-Chajma (<http://www.enhg.org/field/shimal/shimal.htm>, 16. 3. 2018) a Seih Al Charf na jeho severu. V době, kdy se začal (znovu) rozvíjet Ed-Dúr, tedy kolem pol. 1. stol. př. Kr., již zmíněné lokality neexistovaly, nebo byly redukovány na dnes archeologicky nezaznamenané rybářské vísky.

⁵³ Glazované zboží tohoto stylu se v rámci produkčních prototypů objevuje v oblasti Perského zálivu nejdříve (asi) v 6. stol. př. Kr. – na Fajlace (Hannestad 1983, 13) a v Súde (Boucharlat – Labrousse 1979, 76).

⁵⁴ Přestože Gerrha, mnohokrát opěpovávaná (nejen) antickými autory pro své bohatství, tvořila nepochybně střed celého soukolí, na obchodně-ekonomickém významu celé širší oblasti al-Hasa se podílela také další střediska. Mezi nimi lze zmínit především Ajn Džawán, Qatif a Dahrán (Potts 2009, 41), jež mohli plnit roli místních přístavišť.

ostrově Délos⁵⁵. Helenizační procesy, které neminuly např. nedaleký Bahrajn (Týlos), ale do Gerrhy patrně nedospěly. Tato skutečnost může souviset s předpokládanou seleukovskou/charakénskou nadvládou nad Bahrajnem a dalšími ostrovy Zálivu, zatímco oblast Gerrhy vystupovala v zásadě jako zcela nezávislá politická entita, vedoucí nezávislý obchod (Parpas 2016, 135–137)

Již na počátku období „arabského helénismu“⁵⁶, tj. od přelomu 4. a 3. stol. př. Kr., cirkulovaly prakticky po celém východě Arabského poloostrova alexandrovské a, v návaznosti, seleukovské mince, ražené v blízkovýchodních mincovnách⁵⁷. Jejich role v ekonomikách jednotlivých politických entit na arabské straně pobřeží Zálivu, kde stále hrál prim obchod směnný, ale není zcela jednoznačná. Výměna cenných luxusních artiklů, kterým dominovaly aromatické látky v případě oblasti Gerrhy a (zřejmě) perly v případě komplexu Mleiha, za mince, které neměly v oblasti zdaleka tak široké potenciální uplatnění, jako v rámci říší helénistických, se nejeví jako reálně přijatelná varianta. Je tak možné, že v rámci těchto prvních krůčků k postupně veskrze monetárně založeným společnostem ve východní Arábii lze mince považovat spíše za nástroj prestiže, než efektivní hodnoty. Teprve se snahou tyto vzory imitovat a implementovat do způsobů fungování vlastní, především centrálně řízené ekonomiky, můžeme hovořit o situaci, kdy se ideový význam daného platidla, obecně, začal částečně přenášet do rovin, v jakých do oblasti přicházel – tedy coby prostředek směnu usnadňující a zefektivňující. První lokální imitace zahraničních ražeb, specificky klasické athénské tetradrachmy (více viz 2.1.1.), se v oblasti Maky, patrně ještě v nevelké míře, objevují snad už na přelomu 4. a 3. stol. př. Kr., ne-li dříve, pravděpodobně jen několik desítek let poté, co se tyto mince začaly kopírovat v oblasti jemenských království (Munro-Hay 1991, 405–407). Zatímco idea kopírovat měnu athénskou tak do Maky přišla nejspíše právě z této oblasti, o první imitace ražeb alexandrovských/seleukovských se (snad) v průběhu 3. stol. př. Kr. zasloužila Gerrha, potažmo středisko k ní politicky přidružené. „Arabští alexandři“⁵⁸, jak je těmto východoarabským imitacím přezdíváno, jsou hojně doloženi také z Mleihy. O ražbě jejich lokálních variant přímo v Mleize, nebo v její oblasti, se již delší dobu spekuluje, ale konkrétní důkazy stále absentují. Ve většině relevantních publikací je tak tato imitace měny považována za původem ze severovýchodní Arábie (např. Haerinck 2008, 67). Otázka, zda impulsem k jejich výrobě byla snaha aktivněji ovládat komerční vztahy s řísemi diadochů a zároveň jasně definovat svou vlastní nezávislost na nich (Callot 1994, 355–357), či názorně demonstrovat příslušnost ke konkrétní (kmenové) federaci, sdílející (nejen) náboženské hodnoty v podobě kultu slunečního božstva Šamaše (t. Šamse; např. Robin 1974, 122–124), je dodnes velmi aktuální.

„Arabští alexandři“ jak v Gerrze, tak v Mleize představují mezi 3. a 1. stol. př. Kr., kdy zřejmě jejich ražba veskrze ustává, patrně nejrozšířenější typ měny. V tomto časovém úseku tak prakticky

⁵⁵ Jména dvou obchodníků z Gerrhy – sp. Temellatos (př. Tajm-Allat) a Kasmaios – jsou dochována v úředních záznamech pro ostrov Délos v letech 146/145 a 141/140 př. Kr. (Potts 2009, 40–41).

⁵⁶ Jak již bylo naznačeno v úvodu této práce, není možné s jistotou prohlásit, zda v případě konkrétních arabských regionů hovoříme o helénismu nebo spíše „filhelénismu“. V případě Maganu/Maky lze předpokládat druhou z možností, jelikož helénistické říše neprojevovaly doložitelnou snahu region kulturně ovlivnit, místní populace se vlivům zřejmě postupně poddávaly z důvodů otázek prestiže a ryzí pragmatičnosti. V případě ostrova Týlos (Bahrajn) mohla být situace zase opačná.

⁵⁷ Z období krátce po r. 300 př. Kr. pochází nález 13 tetradrachem, převážně z makedonských mincoven, na lokalitě Al-‘Ajún, jižně od Rijádu (Potts 2010, 68).

⁵⁸ Oproti alexandrovským/seleukovským originálům se objevoval pouze jeden významný rozdíl, kde na straně rubové klasického sedícího Dia/Baala nahradilo semitské synkretické bezvousé božstvo Šamaš, někdy příznačně doplněné o nápis s jeho jménem v jihoarabském písmu (Thonemann 2016, 38). V naprosté většině případů se ovšem objevuje nápis původní, tedy řecký (Haerinck 2008, 67).

celý východ Arabského poloostrova užíval tuto jednotnou měnu (Haerinck 1998c, 25; Haerinck 2008, 67), byť, jak bude rozvedeno dále, často paralelně s měnou primárně lokální. Je poměrně záhodné se domýšlet, že ona změna v 1. stol. př. Kr. souvisela se (znovu) založením Ed-Dúru, kde se alexandrovské/seleukovské imitace již objevují jen na samém okraji náletového spektra numizmatického charakteru (Haerinck 2008, 67–69). Existence tohoto klíčového přístaviště, jak již bylo zmíněno, vyvázala oblast západní Maky z obchodní závislosti na Gerrze a tamější trh tak (nejen) pro Mleihu pozbyl svého původního významu.

Obr. 8: Imitace alexandrovské tetradrachmy z Gerrhy (dnes ve Vídni; viz Thonemann 2016, fig. 2.19), ražená cca. 230 – 220 př. Kr., vážící 16,41 g. Usazená figura na rubu ve stylu Dia/Ba'ala byla pozměněna tak, aby znázorňovala místní sluneční božstvo jména Šamaš, jako potvrzuje nápis.

(Pravděpodobně) někdy ve 2. pol. 3. stol. př. Kr. se v oblasti dnešních SAE, snad přímo v Mleize⁵⁹ (Haerinck 2003, 199), začala razit měna lokální⁶⁰, tzv. mince typu Abi'el, modelované dle

⁵⁹ V rámci prostoru tzv. čtvercové pevnosti (*Area CW*) byla odhalena kamenná forma na odlévání mincí (Boucharlat – Drieux 1991, 4-10). Ta je ovšem na základě kontextových keramických nálezů datovaná až do období Mleiha IIIB, vymezeného přibližně r. 50/25 př. Kr. – 100/150 po Kr. (Benoist – Mokaddem – Mouton 1994, 12). Vzhledem ke skutečnosti, že právo odlévat mince bylo v antice v zásadě královskou – či obecně vládní – výsadou, lze předpokládat, že místní pevnost sloužila nějakému vyššímu administrativnímu účelu

⁶⁰ Pouze tzv. druhá třída (*Class II*; více viz Potts 1994, 53–60) mincí typu Abi'el, kde se na rubu na natažené ruce na trůně usazeného slunečního božstva objevuje koňská protoma, byla kromě Mleihy publikována také z širšího prostoru severovýchodní Arábie – největší soubor 77 mincí je znám z Bahrajnu (Haerinck 2008, 69). Zda lze tento typ považovat za anomálii, která se do destinací v severovýchodní Arábii dostala nárazově a za nejasných okolností, či za platidlo specificky pro tento trh vytvářené, není jisté. S výjimkou *Class II* totiž, kromě jednoho bezkontextového nálezu mince typu Abi'el na území dnešního Jemenu, žádná typická mince této ražby nebyla nalezena nikde jinde, než právě v Mleize nebo Ed-Dúru (Haerinck 2003, 201–202). Tato skutečnost by potvrzovala, že se jednalo o měnu striktně lokální, určenou k provozování obchodních transakcí v limitovaném regionu vymezeném územím politického komplexu zmíněných dvou měst. V rámci Mleihy a Ed-Dúru bylo mincí typu Abi'el totiž publikováno na několik stovek (např. Potts 1991; 1994; Grave *et al.* 1996; Haerinck 1994; 1996; 1998a; 1998b; 1998c; 1999; 2008).

zavedeného alexandrovského vzoru⁶¹, svým způsobem „imitace imitací“. Zda v pozadí iniciativy razit vlastní měnu stála snaha vymanit se z potenciálního ekonomického područí severovýchodní Arábie, či se jednalo o otázku (politické) prestiže, zdůraznění statutu vlastní nezávislosti, potažmo o kombinaci obojího, není zcela jisté (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 17; Haerinck 2008, 69).

Soudobé ražby helénistických říší, jak v původní, tak v imitované podobě, pro mince lokální poskytl ve své první fázi jak koncept, tak ikonografii. Zatímco, samozřejmě, originály zpravidla zahrnovaly zřetelný nápis „Alexandru“ na rubu, mince typu Abi'el disponovaly (ostře řezaným) aramejským nápisem, obvykle čteným jako „Abi'el, syn, (nebo, možná spíše, „dcera“) *bgl'n/tmyln/tlmyl/tym...*“ (Potts 1994, 43). Jméno Abi'el mohlo patřit monarchovi, který tyto mince nechal razit původně – bývá překládáno jako „můj otec je bůh“ (viz Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 6). Lze tak soudit, že eponym „Abi'el“ byl na regionálních makánských platidlech používán (po vzoru legendárního panovníka) podobně, jako jméno Alexandros na ražbách helénistických. Produkce v Mleize se od svého počátku postupně v mechanice svého provedení prototypu vzdalovala. Váha mince, jež původně víceméně následovala attické váhové standardy, se pozoruhodně snížila (z původních asi cca. 16,8 g na cca. 14,7 g) a původně ryzí stříbro bylo nahrazováno kovovými slitinami, především tzv. billonem (Thonemann 2016, 38). Tato varianta se začala objevovat patrně v 1. stol. př. Kr. a zahrnuje přes 70% veškerých mincovních nálezů z Ed-Dúru (Haerinck 2008, 71). Opět se jedná o platidlo, jehož působnost byla pravděpodobně lokálně omezena, neboť právě kromě umm al-kuvajnského přístaviště a Mleihy, a potažmo několika ojedinělých nálezů z Dibby a okolí⁶², nedisponujeme žádnou další zaznamenanou lokalitou, kde by se tento typ objevoval⁶³.

Nelze tak ani s minimální jistotou prohlásit, že Abi'el mohl/a teoreticky panovat právě z Mleihy. Co ovšem prohlásit lze je fakt, že minimálně část populace Mleihy a Ed-Dúru hovořila aramejsky, což potvrzují nejen mincovní nálezy, ale i jiné nápisy na předmětech, jako např. na unikátní bronzové plaketě z Mleihy (Teixidor 1992, fig. 2) a několika krátkých útržkových nápisech z Ed-Dúru (Haerinck – Metdeppeninghen – Stevens 1991, 36). Jakým způsobem byly sociální skupiny tehdy rozděleny, popř. jaké z nich můžeme přiřknout schopnost se dorozumět *linguou francou* tehdejšího Středního východu, je nejisté, byť „třída“ obchodníků, potažmo nejasně specifikovaných elit, se sama nabízí. Aramejšтина přitom penetrovala východ Arabského poloostrova zhruba teprve na přelomu 4. a 3., nebo 2. stol. př. Kr. (Haerinck 2003, 204).

---

⁶¹ Líc obvykle zobrazuje Héraklovu hlavu v kůži nemejského lva, rub pak sedící figuru, ne nepodobnou Diovi, s orlem na natažené ruce, která bývá obvykle identifikována s bohem Šamašem (Haerinck 2008, 73). Ne nadarmo je arabská produkce tohoto typu mincí označována za velmi živou a s nejširším repertoárem (Callot 2010, 383–403). Ikonografie mincí se postupem času měnila a vznikaly specifické varianty. Diova orla nahrazoval kůň, potažmo zmíněná koňská protoma, či byly přidávány symboly v podobě palmových listů a trojzubců (Overlaet – Jousif – Jasim 2018, 17).

⁶² Z širšího prostoru Dibby na východním pobřeží Ománského poloostrova je známá jedna mince Abi'el, blíže nespecifikované množství těchto mincí pak pochází z farmářské oblasti Tawýn na západě emirátu Fudžajra (Haerinck 2008, 65).

⁶³ Jediný známý (bezkontextový) nález pochází z přístavu Chór Rórí v Dafáru (Haerinck 2008, 71).

Obr. 9, 10, 11: Tři příklady tetradrachem typu Abi'el, pravděpodobně z Mleihiy. První (nahore; viz Thonemann 2016, fig. 2.20) pochází z první fáze ražby v závěru 3. stol. př. Kr.; druhá (uprostřed, viz Potts 1994, supp. 309) pochází z období počátku 2. stol. př. Kr.; třetí (dole; viz Potts 1994, supp. 403) pak z 1. stol. př. Kr. nebo 1. stol. po Kr. První je z ryzího stříbra, druhá a třetí byly vytvořeny ze slitiny stříbra a mědi, za malé příměsi zlata, zvané billon. Jak je z mincí patrné, jejich provedení postupně směřovalo k abstrakci. Za pozornost jistě stojí opakující se motiv kožního útvaru (léze/bradavice) na tváři panovníka. Zda se jednalo o dědičný znak vládnoucí dynastie, či o záměrně aplikovaný a dočasný symbol náboženského charakteru, se však můžeme pouze dohadovat (Haerinck 2008, 75–76).

Anály mezopotámských říší, jak bylo zmíněno na počátku této kapitoly, neposkytovaly explicitní a konkrétní informace o situaci na jihovýchodě Arabského poloostrova. Ani v době, kdy Achaimenovci (pravděpodobně) region, nebo jeho část, politicky začlenili do satrapií své říše, se situace z tohoto pohledu nezměnila a naše informace o způsobu výkonu této nadvlády prakticky neexistují. Pojem „Arab“, který se nezřídka v asyrských a perských textech vyskytuje, můžeme chápat spíše jako označení pro kmenová uspořádání, obývající oázy v okolí návětrné pouště (*erg*) Nafúd na samém severu poloostrova, potažmo populace tohoto původu, které přesídlily do Mezopotámie, Levanty a Sýrie. Obyvatelé ostatních částí „Arabského“ poloostrova mívali jiná pojmenování, neboť podle chápání tehdejšího světa soudobými autory byli jiného původu a, co bylo patrně důležitější, jiného vyznání a jiných hodnot.

Obr. 12: Forma na odlévání mincí nalezená v Mleize naznačuje, že pozdní varianty (1./2. a poč. 3. stol. po Kr.) nebyly raženy, ale odlévány (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 17, fig. 11). Všechny známé mince z Mleihy přitom byly nepochybně raženy.

Nebyli to ani věhlasní helénističtí autoři, kteří by konečně přinesli o antickém Maganu konkrétní zprávy, vázané na konkrétní dějinné události. Přestože již Hérodotos (*Hist.* III, 107–113) po pol. 5. stol. př. Kr. polemizuje s informacemi různých zdrojů ohledně uspořádání (především) nejjižnějších výsep Arabského poloostrova, jeho informace se veskrze zaměřují především na báje a pověsti, které tehdy kolovaly ohledně získávání drahocenných aromatických látek, koření a skořice. Eratosthenés z Kyrény, jež patrně jako první rozdělil Arabský poloostrov na části *Arabia Eudaimón* (*Felix*) a *Arabia Deserta* (Strabón, *Geog.* XVI, 4.4), poskytuje kolem pol. 3. stol. př. Kr. již o poznání konkrétnější informace, byť ty se opět zaměřují především na oblast dnešního Jemenu a tehdejšího politického uspořádání tamějších království, a jinak je tomu v případě Agatharchida z Knidu, který se snažil přibližně o století později na Eratosthena navázat. Taktéž Strabón z Amaseie (*Geog.* XVI, 3–4), tvořící těsně před přelomem letopočtů a vycházející ve svých geografických naukách nejen ze zmíněných autorů, oblast Maganu ve svých dílech opomíná a zaměřuje se spíše na rozličné obyvatelstvo v okolí Arabského zálivu (tj. Rudého moře), podobně jako např. Diodóros Sic. (*Bib. hist.* II, 48–55; III, 15–48), jež své stěžejní dílo vydal patrně jen několik let před Strabónem.

Patrně až *Periplus Maris Erythraei* (dále jen *PME*), vytvořený pravděpodobně mezi r. 40 a 70 po Kr. (Charlesworth 1928, 93–94), pojednává výslovně (být též spíše okrajově) také o regionech Arabského poloostrova, které dnes spadají pod území SAE a Ománu. Dílo bylo vytvořené v návaznosti na objev jihozápadního monzunového větru (resp. jeho přesné periodicity), jehož využívání umožňovalo přímou plavbu mezi konkrétními přístavy – především v rámci jihovýchodního arabského pobřeží mezi mysem Ras al-Hadd a enklávami jemenských království za mysem Bab al-Mandab – a indickými středisky. Přestože byl tento způsob plavby dobře znám indickým a jihoarabským mořeplavcům již zřejmě po několik staletí, teprve jeho zavedení do povědomí středomořských námořníků umožnilo výrazně urychlit a zefektivnit cestu mezi Středomořím, potažmo Egyptem, a východní Asií. Do té doby byly všechny delší plavby prováděny ve „foinickém“ stylu, tzn. striktně při pobřeží, což jednak limitovalo navigátorské možnosti posádky, jednak se jednalo o časově nejnáročnější způsob plavby. „Monzunová“ inovace je tradičně připisována Hippalovi (*PME* 57; *Nat. Hist.* VI, 100, 104, 172; *Geóg. Hyf.* IV, 7, 12⁶⁴) řeckému obchodníkovi a navigátorovi, jež měl plavbu

⁶⁴ Zatímco *PME* (57) zmiňuje Hippala jako zkušeného mořeplavce, dle Plinia Staršího byl Hippalos pojmenováním větru (nebo mysu). Podle Klaudia Ptolemaia byl Hippalos jménem moře (Charlesworth 1928, 94). Strabón Hippala nezmiňuje vůbec, patrně proto, že v době dopsání částí jeho díla týkajících se Egypta a

podniknout (asi) někdy mezi r. 20 a 10 př. Kr. (Charlesworth 1928, 96–97), byť v době jeho generace sloužily monzunové větry k dosažení (pouze) nejseverněji položených z indických přístavů (*idem*). Teprve postupem času, kolem pol. 1. stol. po Kr., byli mořeplavci schopni dosáhnout také jihoindických přístavů, jako byl např. Muziris, přímou plavbou přes oceán (Charlesworth 1928, 97).

Pokud přihlídneme k informacím obsaženým v samotném zdroji, totiž *PME*, je v rámci tohoto segmentu na první pohled nejprůzračnější lokalita přístavu Ommána, jehož název je někdy uváděn jako původ pojmenování Ománu (Potts 1990, 301–308). Přístav Ommána bývá dnes poměrně často identifikovaný s Ed-Dúrem (např. Potts 1988; 1990; Groom 1994; 1995), byť *PME* (36) explicitně zmiňuje přístav jako „perský“ (tj. „parthský“) a nacházející se mimo vlastní Arábii, snad na pobřeží Kermánie⁶⁵. Na druhé straně, „Ománský záliv“ (nebo „záliv Omana“), kterýmžto pojmem *PME* (32) patrně označuje zátoku Kurjá-Murjá (se stejnojmenným soustrovím) při pobřeží Dafáru, se pak nacházel před přístavem Mosché (Limen), který autor periplu označuje za klíčový, co se obchodu mezi arabskými královstvími a Indií týče. Sedmero Zénobiových ostrovů (*PME* 33), jež se mělo nacházet až 1500 stadií (asi 277,5 km) za Mosché Limen, naproti přístavu Asich, v oblasti nekoresponduje s žádným soustrovím. Již zmíněné ostrovy Kurjá-Murjá, kterých je celkově pět, by představovaly nejvhodnější analogii. Pevnina, která ležela za Zénobiovými ostrovy, byla dle *PME* (33) „barbarská“ a již nenáležela ke „Kadidlovému králoství“, jak *PME* zpravidla označují (s největší pravděpodobností) Kataban, ale k „Persii“ (tj. Parthii). 2000 stadií (asi 370 km) za Zénobiovými ostrovy se měl nacházet ostrov Sarapis, jež je pravděpodobně možné označit za největší ostrov dnešního Ománu, Masíru. Na něm se měla nacházet trojice osad „darebných“ Ichtýofágů („požíračů ryb“), hovořících arabsky a nosících opasky z palmových listů (*PME* 33). Za účelem obchodu s kvalitními želvími krunýři zde měly menší lodě z přístavu Kané pravidelně kotvit (*idem*). V délce dalších 2000 stadií, tzn. v úseku, který by měl korespondovat s ománským pobřežím tohoto segmentu, se mělo nacházet množství ostrovů, nazývaných *Calaei*. Jejich obyvatelé, stejně jako obyvatelé nedalekého pobřeží ománské pevniny, měli být údajně civilizovaní jen minimálně (*PME* 34). Při severní části ostrovů *Calaei* se mělo nacházet pohoří Calon (*PME* 35), jež je snad možné identifikovat se severní částí al-Hadžaru. Pohoří Musandam pak *PME* (35) zřejmě označuje jako Asabon, ležící naproti hoře kruhové hoře Semiramis na druhé straně Hormuzského průlivu. Jak je z výše uvedeného patrné, autor periplu nezmiňuje, že by se kterýkoliv z přístavů dnešního Ománu, potažmo SAE, zapojoval do koloběhu římského obchodu. Autor periplu patrně v žádném z nich nikdy nekotvil, tudíž jsou jeho informace o oblasti silně zkreslující a nedostatečné. Na druhé straně je pravděpodobné, že se místní přístavy, jak dílo naznačuje, nacházely spíše v „parthské“ obchodní sféře, pokud pod ní zahrneme obecně také její příslušné politické subjekty. Pakliže byla nad oblastí Maky, v geografickém vymezení této práce, vykonávána nějakým způsobem centrální parthská administrativa, její individuální forma je nám zcela neznámá. Byť se objevily teorie (viz Kennet 2007, 86), že zejména pobřežní oblasti dnešních SAE a severního Ománu byly pod nějakou „formální“ kontrolou Parthie, potažmo Charakéné, konkrétní důkazy pro toto tvrzení se opírají v zásadě o velmi útržkovité informace (viz např. nápis na – jediné – minci Meredata, charakénského „správce“ mezi r. 130/131 – 150 po Kr., označující jej v titulu ΜΕΡΕΔΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΜΑΝ (Gregoratti 2011, 221). Jak bude rozvedeno podrobněji v rámci jednotlivých kapitol, materiální důkazy naznačují spíše účast

---

Arábie, tzn. circa 20–15 př. Kr., se Hippalova cesta ještě neuskutečnila, nebo nevzešla ve Středomoří ve známost (Charlesworth 1928, 95).

⁶⁵ Podle Plinia Staršího (*Nat. Hist.* VI, 32) se Ommána nacházela ovšem spíše na druhé straně Perského zálivu (viz Marek 1993, 147–152).

zcela konkrétních obchodních partnerů, než, v obecném smyslu, za přítomnosti parthského administrativního dohledu.

Obr. 13: Jihovýchodní pobřeží Arabského poloostrova na jedné z ranějších rekonstrukcí mapy Klaudia Ptolemaia (*Sexta Asiae Tabula*) z r. 1478. Pakliže přihlídneme k místním názvům lokalit tohoto segmentu a jeho celkovému geografickému rozložení, můžeme usoudit, že Klaudios Ptolemaios nedisponoval o regionu přesnými informacemi z první ruky. Etnonymum „Macae“ patrně vychází z již diskutovaného Hérodotova označení „Mykoi“ a potvrzovalo by přítomnost tohoto etnika na jižní straně Hormuzského průlivu, jež je na Ptolemaiově mapě označen jako *Persicus Sinus*. Populace Ichthyofágů K. Ptolemaios umísťuje někam do oblastí dnešních SAE, zatímco PME (33) je (asi) o necelých 80-100 let dříve umísťoval naopak na ostrov Sarapis (dnešní Masíra?), jež je na této mapě označený jako *Sarapiadis Insula In Qua Fanum*. Z celkového pohledu na šestou mapu Asie K. Ptolemaia je patrné, že pobřeží a vzdálenosti v rámci Rudého moře byli autorovi o poznání důvěrněji známé, než stejné atributy v rámci Perského zálivu.

Předtím, než se práce tématicky přesune ke konkrétním kulturním okruhům a střediskům, které oblast širšího prostoru Ománského poloostrova na přelomu letopočtů spoluvytvářely, je záhodno alespoň základním způsobem popsat a přiblížit prostředky přesunu zboží a úlohu jednotlivých činitelů v rámci fungování trhu obecně. Zatímco v době helénistických říší, jež přibližně vyplňuje zhruba první polovinu našeho období zájmu, byl obchod mezi Makou a hlavními centry v Mezopotámii a Levantě veden především napříč severovýchodními částmi Arabského poloostrova, po souši, kolem pol. 1. stol. př. Kr. se především díky vzniku Ed-Dúru, jediného přístaviště mezi Hormuzským průlivem a Katarským poloostrovem, jeho velmi podstatná část přesunula na moře. Nejviditelnějším z pomyslných katalyzátorů této změny byla zřejmě obchodní intervence království Charakéné, která svým podílem na založení aktivní obchodní trasy mezi Ed-Dúrem a vlastními strategicky rozmístěnými kotvišti sledovala jednak politické zájmy svých parthských vládců, jednak své vlastní. Stěžejní se pro postavení Charakéné stala v první řadě možnost ovládnutí původně seleukovské námořní infrastruktury, či, lépe řečeno, některých jejích součástí nejen v rámci samotné oblasti jižní Mezopotámie, ale v širším prostoru Perského zálivu; svou roli ale nepochybně sehrál také zisk podstatné části seleukovské flotily, pro kterou byla Alexandrie/Antiochie na Tigridu/Charax Spasinu patrně domovským přístavištěm (Parpas 2016, 171–172).

V prvním ze zkoumaných období, kdy vodám Zálivu dominovala seleukovská plavidla⁶⁶, na výnosném obchodu z jižní Arábie bohatla především centra klíčových oáz napříč karavanními stezkami poloostrov protínajícími. Nedostatek archeologicky potvrzených přístavů v okolí Hormuzského průlivu a na pobřeží Gedrósie, prakticky až k ústí Indu (Grainger 2015, 76–77), je někdy vykládán jako premisa, že zboží se z indického subkontinentu dostávalo na západní odbytíště především po karavanních stezkách, vedoucích napříč nehostinnými pouštěmi dnešního Balúčistánu a Kermánu. Leckdy je tak opomíjena skutečnost, že ze západního pobřeží indického subkontinentu, od Káthijávárského poloostrova po Palkův průliv, je obecně známých a archeologicky doložených přístavišť, aktivně se podílejících (nejen) na regionálním obchodu, ve 2. pol. 1. tis. př. Kr. na několik desítek. Naše chápání podoby antického pobřeží Gedrósie, Karmánie, Persidy a (do jisté míry) také Elymais/Súsiany je silně ovlivněno takřka kompletní absencí archeologických výzkumů, které by pomohly zdejší potenciální lokality identifikovat. Již z dob posledních let tažení Alexandra (III.) Velikého má přitom pocházet hned trojice takovýchto kotvišť, jejichž potenciál byl v době založení zcela porovnatelný s možnostmi Alexandrie na Tigridu, budoucího hlavního a eponymního centra Charakéné, kteréžto středisko bylo ustanoveno ve velmi podobné době a za velmi podobným účelem.

Za tuto „konkurenci“ lze v rámci obchodně-ekonomických iniciativ prvních seleukovských panovníků považovat především přístaviště Alexandrie v Karmánii (Ἀλεξάνδρεια ἡ ἐν Καρμανία), Antiochie v Persidě⁶⁷, Seleukie u Hedyfónu⁶⁸ (Σελεύκεια ἡ πρὸς Ἡδυφώντι) a Seleukie u Erytrejského

⁶⁶ Budoucí charakénské přístavy (zejména Alexandrie na Tigridu, budoucí Charax Spasinú), společně s Antiochií v Persidě v oblasti dnešního (města) Búšehr a „helénskými“ námořními základnami na ostrovech Kharg a Fajlaka (Ikáros) s (domnělou) přítomností „helénských“ posádek, umožňovaly svého času efektivní seleukovskou kontrolu nad moří této oblasti (Malay 1987, 7–17; Gregoratti 2011, 216). Tu měla silně podporovat (seleukovská) přítomnost na ostrově Týlos (Bahrajn), jež předpokládána už od raně seleukovského období (Grainger 2015, 77), nebo na největším ostrově Zálivu, Kešmu, který leží v blízkosti severního pobřeží Hormuzského průlivu a odkud jsou doložena achaimenovská nebo sásánovská přístaviště (*idem*). Skutečná podoba seleukovského loďstva je ovšem nejasná. Zda seleukovská plavidla, ať již obchodního, nebo vojenského zaměření, brázдила Perský záliv nepřetržitě, nebo fungovala spíše na „rezervní“ provoz a pouze v časech specifických potřeb, je dodnes předmětem akademických diskusí (např. Potts 2009, 40).

⁶⁷ Město/přístav Antiochie v Persidě založil na počátku 3. stol. př. Kr. Antiochos I. na místě staršího achaimenovského kotviště (pravděpodobně) na lokalitě dnešního města Búšehr ve stejnojmenné íránské provincii. Na základě dochované korespondence s Magnesíí na Meandru v maloasijské Iónii lze předpokládat, že Antiochie v Persidě disponovala všemi institucemi typickými pro klasickou řeckou *polis*, včetně městské rady – *búlé* (Sherwin – White – Kuhrt 1993, 166). Strategický potenciál přístavu zřejmě začal vadnout s pádem seleukovské nadvlády v oblasti (tj. cca. kolem pol. 2. stol. př. Kr.), jednak z důvodu počínající dominance charakénských přístavů, využívajících alternativních logistických možností, jednak pro dlouhodobou nestabilitu perského vnitrozemí, jež bylo v první pol. 2. stol. př. Kr. *de facto* spravováno nezávisle na seleukovské nadvládě (více viz Grainger 2015, 76–77), patrně v duchu starších achaimenovských tradic. Naše chápání této lokality může být, ovšem, značně zkresleno již zmiňovanou kompletní absencí zdejších archeologických výzkumů (Potts 2009, 40), značně potenciálně limitovaných dnešní městskou zástavbou. Na ostrově Kharg, který leží asi 30 km severovýchodně od Búšehru a disponoval v antice vlastním přístavištěm, proběhly archeologické práce již v 80. letech (Haerinck 1998a, 278–281). Místní archeologické nálezy, zahrnující dvojici okázalých, do skal vytesaných hrobek s reliéfní výzdobou v seleukovském, potažmo raně parthském stylu, naznačují, že místní obyvatelé, směsice „místních“ a řeckých usadlíků, patrně především mořeplavců, se aktivně zapojovali do obchodu vedeného napříč severní částí Perského zálivu (Haerinck 1975, 144–167; Haerinck 1998a, 278–301). Dle některých teorií (Steve 1999, 74–80; Potts 2009, 40–41) lze funerální architekturu ostrova Kharg porovnat především s nabatejskými analogiemi 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. V té době měl na ostrově stát Poseidónův chrám (Malay 1987, 7–17).

⁶⁸ Podle Strabóna (XVI, 1.18) měla být Seleukie u Hedyfónu (někdy též Seleukie v Elymais) rozsáhlou *polis*, jež byla dříve nazývána Soloké. Pakliže můžeme za Hedyfón považovat dnešní řeku Džarhai (též Džaráhí) ve

moře⁶⁹ (Σελεύκεια προς τη 'Ερυθρά Θάλασση), jejichž potenciálních lokalit se systematické archeologické práce bohužel dosud netýkaly. Pokud k výše uvedeným těžištím seleukovské námořní správy nad Zálivem připočteme ostrov Ikaros (Fajlaka), předpokládanou nadvládu nad ostrovem Týlos a domnělou přítomnost seleukovské posádky v pevnostech při Hormuzském průlivu a na ostrově Kešm, potažmo nad dalšími strategicky položenými kotvišti⁷⁰, jejichž individuální případy budou podrobněji rozvedeny dále, je těžké se ubránit dojmu, že Seleukovci drželi Perský záliv pevně ve svém područí. V situacích, kdy jim obchodní zisk začal protékat mezi prsty, neváhali ani vojensky zakročit, jak dokládají zprávy o tažení Antiocha III., který měl (snad) v letech 206/205 př. Kr., poté, co si podmanil vzpurnou Parthii Arsaka II. a Řecko-baktrijské království Euthydéma I., podniknout výpravu do Gerrhy⁷¹, jejíž ekonomické zisky, vyplývající z kontaktů nikoliv námořního, ale karavanního charakteru, byly pro Seleukovce dlouholetým trnem v oku. Lze se pouze domnívat, že cílem expedice bylo (znovu) nastolení seleukovské kontroly nad námořními koridory této části Zálivu, potažmo preventivní zamezení monopolizace obchodu s aromatickými látkami, ve kterém oázy al-Hasy hrály roli klíčových prostředníků. Pokud událost zasadíme do kontextu tehdejší seleukovské mezinárodní politiky, nelze pochybovat, že vyčlenění vojenských kontingentů k „pacifikaci“ Gerrhy a okolí bylo výsledkem důsledné analýzy seleukovských možností v době, kdy na prahu Páté syrské války (202 – 195 př. Kr.), krátce po smrti Ptolemaia IV., by většina jednotek byla potřeba jinde.

Přestože seleukovské snahy o ovládnutí Zálivu byly dlouhodobě pokládány spíše za periferní zájem zahraničních politik jejich příslušných panovníků, výše zmíněné iniciativy Antiocha III. a, potažmo, také Antiocha IV.⁷², lze označit za poměrně jasné důkazy významu celé oblasti. Její obchodní potenciál, umocněný v době ptolemaiovských snah o ustanovení přímé námořní dopravy mezi přístavišti v (dnešním) Rudém moři a Indii, kdy rivalita mezi Seleukovci a Egyptem vrcholila, jistě nelze označit okrajový. Ustanovení souvislé námořní dopravy mezi Ománským poloostrovem a jižní Babylonií, které (definitivně) umožnilo obejít prostředníky v oblasti al-Hasa, je sice obvykle zařazováno teprve do období posledního století př. Kr., kdy se (*i. e.*) objevuje Ed-Dúr, již doba

---

východním Chúzistánu, bývá za lokalitu tohoto města považováno Džan-i Šín, odkud je známá „parthská keramika“, předpokládány jsou vrstvy starší (Getzel 2013, 192–193)

⁶⁹ Domnělé rodiště astronoma Seleuka ze Seleukeie (Strab. *Geog.* III, 5.9; více viz Roller 2005, 111–118), tvořícího snad kolem pol. 2. stol. př. Kr., je dosud identifikováno jen značně nepřesvědčivě. Za širší oblast potenciálních lokalit lze považovat právě oblast Meséné (tzn. jižní Babylonie), při pobřeží Perského zálivu, snad mezi Alexandrií na Tigridu/Charax Spasinú a Antiochií v Persidě (Getzel 2013, 193–194).

⁷⁰ Řeckých, nebo resp. částečně Helény osídlených středisek se na pobřeží Zálivu mělo nacházet více (např. *Nat. Hist.* VI, 159). Jejich jména – Larisa, Arethusa, Trapezús, Chalkis či Artemita – ale neprozradí, kde se nacházela. Minimálně jedno z nich, pravděpodobně, leželo na největším ostrově Perského zálivu, Kešmu, v blízkosti Hormuzského průlivu, další se snad nacházela na místech původně foinických kolonií (Grainger 2015, 77–78).

⁷¹ Z Gerrhy, patrně bez boje, si Antiochos III. odvezl bohatou kořist v podobě 500 talentů stříbra, 1000 talentů kadidla a 200 talentů „stacte“ (vykuřovadla; viz Grainger 2015, 77; Potts 2009, 41).

⁷² Númenios, satrapa Antiocha IV. pro oblast Erythrejského moře, měl (pravděpodobně) během počátku 2. stol. př. Kr. porazit Peršany „na moři i na souši“. Zprávu o bojích nám podává výhradně Plinius Starší (*Nat. Hist.* VI, 32.152) a doplňuje, že „satrapa Meséné“, jak bylo Charakéné v antických zdrojích někdy nazýváno, zvítězil u „výběžku mířícímu ke Karmánii“, za který bývá považován, zcela logicky, poloostrov Musandam (Parpas 2016, 165). Celá expedice, zahrnující podle moderních odhadů kolem 5 000 vojáků a zhruba 50 lodí (Parpas 2016, 165–168), se snad odehrála v důsledku porážky místních seleukovských posádek, byť nelze s jistotou prohlásit, zda byl nepřítelem v tomto případě první parthský velkokrál Mithradatés I., nebo lokální panovníci Persidy („frátaraka“), kteří se snad někdy na počátku 2. stol. př. Kr. vymanili ze seleukovské nadvlády. Podobně datace celé události není stanovena zcela pevně – je, ovšem, pravděpodobné, že k ní došlo buď ve druhé polovině vlády Antiocha III., nebo za vlády jeho syna a nástupce Antiocha IV. (Parpas 2016, 165–166; více viz Potts 1990, 12–13), tedy, obecně, snad během první čtvrtiny 2. stol. př. Kr.

seleukovské námořní hegemonie, využívající ke své dominanci alternativních prostředků zejména v podobě strategicky rozmístěných přístavišť, umožňovala relativně efektivní kontrolu nad zbožím místními námořními koridory proudícím. Tyto možnosti se úměrně k efektivitě praktické podoby této domnělé hegemonie následně projevovaly jak v dostupnosti specifických komodit, primárně v rámci Babylonie, tak v jejich výsledné ceně. Tarify (ve smyslu cenových sazebníků) se přitom odvíjely od uvaleného cla, popř. dalších poplatků. Seleukovské přístavy, po vzoru některých středomořských (apod.), vybíraly kromě cel importních (εἰσαγωγία) a cel exportních (ἐξαγωγία) také tzv. *ellimenion* (ἐλλιμένιον), přístavní sazbu, uvalenou na všechna plavidla za využívání práva na kotvení a další služby s chodem přístaviště spojené (Parpas 2016, 150). Základní exportní a importní cla se odvozovala z vážené hodnoty daného artiklu a obvykle odpovídala explicitně její jedné padesátině (πεντηκοστή), byť lze pro jednotlivá přístaviště předpokládat různé sazby (Aperghis 2004, 160). Stejně tak je nutné zmínit, že některá specifická kotviště byla z celního systému zcela vyjmuta⁷³.

Zásadní změna v podobě zmíněného přerodu karavanního obchodu v námořní tak nebyla pro celou oblast Zálivu nikterak dramatická. Obě varianty, zejména v prostoru Zálivu a jeho pobřeží, v průběhu dějin koexistovaly a vzájemně se doplňovaly. Význam Ed-Dúru tak spíše spočíval ve změnách, které z jeho ustanovení vyplývaly pro tuto konkrétní část Zálivu, nikoliv pro námořní obchod v Perském zálivu obecně. Maka se tak znovu zapojila do mezinárodní sítě námořního obchodu a byla přímo napojena na střediska v jižní Mezopotámii, toho času spravované právě Charakéné. Na některém z charakénských přístavů, ležících svého času přímo na pobřeží Perského zálivu či v blízkých splavných vodách Eufratu a Tigridu⁷⁴, přitom většina (makánského) zboží svou pouť nekončila. Nejčastěji zde teprve nastupovala na dlouhou cestu, která jej ve finále zavedla až na obvyklé cílové trhy kolem Středozemního moře. Charax Spasinú, hlavní město Charakéné a klíčový přístav oblasti⁷⁵, se podílelo na údržbě a chodu karavanní stezky, která z něj vedla severozápadním směrem přes „konurbaci Máhózé“, vzniklou faktickým propojením Ktésifóntu, Vologesias a Seleukie n. Tigridu (v závěru 1. stol. po Kr.) a Duru Európos až do Palmýry, jež, společně př. s egyptskou Alexandrií a (kanaánskou) Gazou/nabatejskou Petrou, nacházejících se podobně v klíčových oblastech

⁷³ Tzv. Ikadionův nápis (SEG 35.1476; http://www.attalus.org/docs/seg/s35_1476.html, 19. 5. 2019) z (cca.) r. 203 př. Kr. nás informuje, že ostrov Ikaros (Fajlaka) byl z královského rozhodnutí osvobozen od cel i daní. Stejně tak se z něj dozvídáme, že export „obilí a všeho ostatního“ do „Arábie“ byl výslovně zakázán. Zda se tento zákaz vztahoval pouze na ostrov Ikaros, či měl v seleukovské říši širší pole působnosti, není však jasné.

⁷⁴ Perský záliv v období kolem přelomu letopočtů disponoval protáhlejším cípem – délka toku řeky Šatt al-Arab, která vzniká soutokem Eufratu a Tigridu a v dnešní době činí přes 200 km, tak byla o poznání zkrácena, její většina totiž vznikla dlouhodobou sedimentací naplavenin z obou veletoků. Je možné, že v době charakénských přístavů ústily Eufrat i Tigris do Perského zálivu ještě separátně, nebo zcela jiným společným ústím více na jihozápadě. Konkrétní výzkumy v obtížném terénu místních mokřadů ale dosud publikovány nebyly.

⁷⁵ První pokusy o pozitivní identifikaci tohoto antického přístaviště se datují už do r. 1965 (Hansman 1967, 21–58), kdy byly v obtížném terénu mokřadů jižního Iráku během letecké prospekce zaměřeny pozůstatky hradby (2,8 x 2,9 x 1,5 x 1,3 km), jejíž rozměry jsou prakticky totožné s informacemi, které nám ohledně místních fortifikací, sloužících jednak defenzivním účelům, jednak jako nutná protipovodňová hráz, poskytl Plinius Starší (Hansman 1967, 41). Archeologický výzkum na lokalitě Džebel Chajabár ale započal ve spolupráci s univerzitou v Basře teprve r. 2016 (Killick – Moon – Campbell 2016) a korpus materiální kultury, který by byl charakénským produkčním centrem přisuzován, tak existuje pouze ve velmi limitované podobě. Za typické zboží bývá označována (luxusní) glazovaná keramika, původně jasně zelené barvy (Killick – Moon – Campbell 2016, 3), jež bývá v mnoha nálezových kontextech středisek Maky označována obecněji za parthský import. Je tak pravděpodobné, že (minimálně) část tohoto importu, datovaného nejčastěji mezi 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr., pocházela z charakénských dílen.

příslušných obchodních uzlů, představovala nejdůležitější překladiště zboží směřujícího dále na západ (do říše římské). „Charakénský koridor“, jak bývala v některých palmýrských nápisech karavanní stezka vedoucí k Perskému zálivu nazývána (Potts 2009, 41–42), byl tak jižnější (a v některých případech také efektivnější) alternativou k dobře známé trans-kontinentální Hedvábné stezce.

Prostředky provozu (především) námořního obchodu, které podobně Nabatejci o necelých 1000 km západně poskytovali tamějším trasám v rámci Rudého moře, se ve své podstatě zásadně nelišily od funkce charakénských přístavů (a Ed-Dúru). Jejich primární hnací silou byla snaha vyhnout se obchodním prostředníkům, přechodem přes jejichž území se cena daného zboží zpravidla rapidně zvyšovala. Právě (nejen) zmíněné obchodní uzly těžily ze svého postavení, kdy jejich vlastní celní zóna a politika umožňovala kontrolovat (a ovlivňovat) ceny zboží, proudícího oběma směry, za výhodných podmínek pro přijíždějící karavany a obchodní lodě. Z pohledu konkrétního obchodníka, obzvláště, pakliže jednal ve vlastním, a nikoliv veřejném zájmu, bylo často mnohem efektivnější své zboží svést do konkrétního uzlu, než osobně zařizovat redistribuci vlastního zboží na cílových trzích. Ed-Dúr, a patrně např. Leuke Komé či (do jisté míry) bab-al mandabské přístavy Múza nebo Eudaimón Arabia (Aden) v případě Nabatejců a jím spřízněných kmenů, z této situace recipročně těžily do té míry, že jim byl umožněn vlastní *de facto* nezávislý růst, striktně, ovšem, vázaný na ekonomickou situaci v rámci „svého“ obchodního uzlu.

Pokud svou pozornost přesuneme ke králoství Charakéné⁷⁶ (Nodelman 1960, 83–121; Schuol 2000), jehož iniciativa se významně podílela na transformaci tradičních východoarabských karavanních stezek v námořní obchod, zjistíme, že situace jeho vztahu s Ed-Dúrem je ještě poněkud komplexnější. Charakéné, jehož centrum leželo v okolí (dnešní) řeky Šatt al-Arab v pobřežní části Iráku, významné zemědělské oblasti⁷⁷, vzniklo z (jižní části) seleukovské satrapie (někdy též eparchie) Babylonie⁷⁸, nazvané „Erythrejského moře“⁷⁹, kdy Hypsaosinés (p. Vispa-Kaná), „král Arabů“⁸⁰ (Nat.

⁷⁶ V mnoha publikacích, včetně běžně dostupných internetových zdrojů, se pojmenování Charakéné (Χαρακηνή) a Meséné (Μεσίνη) objevují jako zcela zaměnitelné pojmy. Lze se však domnívat, že název Charakéné se začal objevovat teprve v době, kdy došlo k přejmenování Alexandrie/Antiochie na Tigridu na Charax Spasinú, tedy patrně až po vyhlášení místní nezávislosti, (c.) kolem r. 133 př. Kr. Charakéné je tedy politický název pro oblast spravovanou vladařem z Charax Spasinú, zatímco Meséné je nutné chápat jako striktně (etnicko-) geografický pojem pro, svého času, klíčové charakénské državy (např. Parpas 2016, 170; více viz dále).

⁷⁷ Kromě obilí bývají za produkty této oblasti (jižní, přímořské Babylonie) nejčastěji označovány datle; důležitou roli ale zřejmě hrála také produkce vína (Schuol 2000, 8–15). Místní vody byly, navíc, obývány perlorodkami. Plinius Starší (Nat. Hist. VI, 31) explicitně vyzdvihuje vodohospodářské systémy Charax Spasinú.

⁷⁸ Hlavní město Charakéné založil původně jako Alexandrii na Tigridu Alexandr (III.) Veliký r. 324 př. Kr. a město, vybudované podle hippodamovského plánu, nechal osídlit směsicí makedonských vojáků a obyvatel původní nedaleké osady (Durine; Nat. Hist. VI, 31.138–139). Z města, coby klíčového přístavu seleukovské Babylonie a celého západního pobřeží Zálivu, se záhy stalo prosperující středisko, které patrně již na přelomu letopočtů ztratilo svůj řecký charakter (Killick – Moon – Campbell 2016, 2).

⁷⁹ K vyčlenění satrapie Erythrejského moře z jižní, přímořské části Babylonie došlo patrně hned zkraje vlády Seleukovců (Parpas 2016, 156). Hlavním městem této oblasti, jež patrně zahrnovala také ostrov Fajlaka a seleukovskou námořní infrastrukturu na dalších ostrovech Perského zálivu, se stalo právě Charax Spasinú, toho času ještě známé jako Alexandrie na Tigridu. Ta byla po r. 166/165 př. Kr. přejmenována na Antiochii (na Tigridu) poté, co se Antiochos IV. Epifanés zasloužil o znovuvybudování města po ničivé povodni. Tentýž panovník, patrně již na přelomu let 165/164 př. Kr., ustanovil satrapou Erythrejského moře Hypsaosinéa, syna Sagdodonakova (též Sarodonakova), jež byl „králem Arabů“ (Nat. Hist. VI, 139), který o necelých 20 let později vymanil Charakéné ze seleukovského područí. Tento Hypsaosinés, patrně helenizovaný Peršan, snad ze Sogdiany, s možnými (nepokrevními) vazbami na arabské kmeny, je v některých studiích (Nodelman 1960, 86) považován za teoretického vnuka řecko-baktrijského panovníka Euthydéma I., vládnoucího (cca.) mezi r. 230/223 př. Kr. a 200 př. Kr., jehož mince s usazeným Héraklem na rubu údajně věrně imitoval.

Hist. VI, 139) a místní satrapa, ve víru nestability v seleukovské říši, kdy Mithradatovi Parthové dobývali Médii a Mezopotámii a (sousední) satrapie Elymais (s centrem v Suse) vyhlásila nezávislost (r. 147 př. Kr.), začal sledovat vlastní, nezávislé zájmy⁸¹. R. 128 nebo 126 př. Kr. se patrně dokonce (na Parthech) zmocnil Babylonu a Seleukie na Tigridu (Assar 2000, 14), kteréžto metropole držel zhruba až do doby své smrti, napadl a vyplenil Elymais a pravděpodobně také některá z mezopotámských středisek (Uruk, Larsa; viz Gregoratti 2011, 213–214); nedlouho na to Hyspaosinés začíná užívat titulu král (Schuol 2000, 29–31), byť ještě v ryze seleukovské podobě jako „*basileús*“ (př. ΒΑΣΙΛΕΥΣ). Jak již bylo zmíněno, je záhodné předpokládat, že se v jeho državách nacházel také ostrov Týlos (Bahrajn), či obchodní stanice na něm, jak dokládá (řecký) nápis na stéle ze severu ostrova⁸², pocházející patrně z posledních let Hyspaosinéovy vlády (Schuol 2000, 34–40). V důsledku se pak nelze ubránit teoriím, že Týlos byl dříve pravděpodobně též v rukou seleukovské říše. Jak již bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, řecká (tj. př. seleukovská) přítomnost na ostrovech Perského zálivu, v podobě udržovaných posádek v rámci jednotlivých pevností a přístavů, nejen že není vyloučena, ale je spíše předpokládána (Parpas 2016, 135–137). Arabská pevnina oproti tomu, snad s výjimkou několika strategicky položených kotvišť, byla patrně spravována nezávisle na helénistických říších (*idem*).

Již v letech 122/120 př. Kr., asi 2 až 3 roky po Hyspaosionéově smrti, byly Hyspaosionéovy mince nahrazovány ražbami Mithradáta II. (Parpas 2016, 173–174)) a země se zřejmě dostala do parthského područí, byť jeho způsoby ustanovení jsou nejasné, stejné jako forma výkonu jejich nadvlády. Jakkoliv bývá Charakéné označováno za (zejména mezi 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr.) prakticky nezávislý státní útvar (Schuol 2000, 455), konkrétní důkazy o projevech svrchovanosti pochází ze strany Parthů. Zejména přetisky charakénských mincí (v závěru 2. stol. př. Kr.) či kompletní přerušeni jejich oběhu (v závěru 1. stol. po Kr.) lze za takové projevy považovat (Hauser 2001). Artabazos, jež nastoupil na

⁸⁰ Někteří antičtí autoři, jako zmíněný Plinius Starší (*Nat. Hist.* VI, 139), označují Charakéné za „arabské králoství“, přičemž není jasné, zda z důvodu etnicity zakladatele (původní) místní dynastie, Hyspaosinéa, nebo tento etnonym vznikl až později, na základě vazeb, jaké mělo Charakéné na Ed-Dúr a další činitele v rámci „arabského obchodu“. Např. král Meredatés, syn parthského velkokrále Pakora (II.), jež stanul v čele Charakéné mezi r. 131 – 150/151 po Kr., se na svých mincích nechal (v řečtině) titulovat „Meredatés, syn Pakorův, král králů, král ománský“ (Gregoratti 2011, 221; Wiesehöfer 2005, 169–170).

⁸¹ Již (asi) r. 137 př. Kr. Hyspaosinés úspěšně válčil po boku Mithradatových Parthů právě proti Elymais, kde došlo k rozsáhlým povstáním nedlouho poté, co byla tato oblast připojena k parthským državám. Můžeme se domnívat, že k obsazení Mesénie Parthy došlo v podobné době (Brosius 2006, 86–87). R. 133 př. Kr. již Hyspaosinés naopak bojuje po boku Elymais proti Parthům (Parpas 2016, 171; Schuol 2000, 29–31) v době, kdy byly jejich jednotky zaneprázdněny boji se Saky na severu svých panství. Úspěchy spojených vojsk Mesénie/Charakéné a Elymais neměly dlouhého trvání a patrně již zkraje roku následného, tj. 132 př. Kr., buď na sklonku vlády Mithradáta I., nebo na samém počátku vlády jeho syna a nástupce Fraata II., Parthové obě oblasti opět konsolidovali (Assar 2000, 6). Ve víru poměrně divokých událostí se ale Hyspaosinés vzmohl po r. 130/129 př. Kr. na protiofenzivu, v jejímž důsledku se zřejmě, alespoň pro dobu svého panování, vymanil z parthského područí (Parpas 2016, 172–173). Pravděpodobně teprve po vyhlášení nezávislosti došlo k přejmenování Antiochie na Tigridu na Charax Spasinú („Hyspaosionéova hradba“), což patrně souviselo s dalším rozšířením místních fortifikačních systémů, které jednak chránily město před běžně se objevujícími záplavami, jednak odrazovaly potenciální útočníky (Parpas 2016, 169–170).

⁸² „Ve jménu krále Hyspaosinéa a královny Thalassie, vztyčil Kefisodóros, týlský a ostrovní *stratégos*, chrám zasvěcený Dioskúridům, zachráncům“ (Schuol 2000, 32). Nápis ve své podstatě dokládá jistou formu charakénské správy, v „athénskému stylu“ (Parpas 2016, 176), na ostrově. Ta přitom neměla být v žádném případě pouze dočasného charakteru, byť pro dlouhá období 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. v zásadě žádné přímé důkazy o charakénské „nadvládě“ neexistují. Ještě ale r. 131 po Kr., tedy zhruba 250 let po Hyspaosionéovi, měl palmýrský občan Jarhai, syn Nebozabadův, sloužit charakénskému vladaři, (již zmíněnému) Meredatovi, jako satrapa *Thilouanoi* (tj. obyvatel ostrova Thiloua/Thilouos/Týlos), jak dokládá dedikační nápis přímo z Palmýry (Potts 2009, 42).

charakénský trůn v 86 letech r. 49 (nebo 48) př. Kr., tedy přibližně v době obnovení přístavu v Ed-Dúru, vládl jen necelý rok, se měl moci chopit výslovně s „parthským přispěním“ (Schuol 2000, 42–45), navzdory skutečnosti, že se na svých mincích nazýval „*autokratórem*“ (př. ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ), tedy nezávislým panovníkem (Parpas 2016, 175). Lze tak předpokládat střídavě významná období relativní autonomie⁸³ (Killick – Moon – Campbell 2016, 2–3).

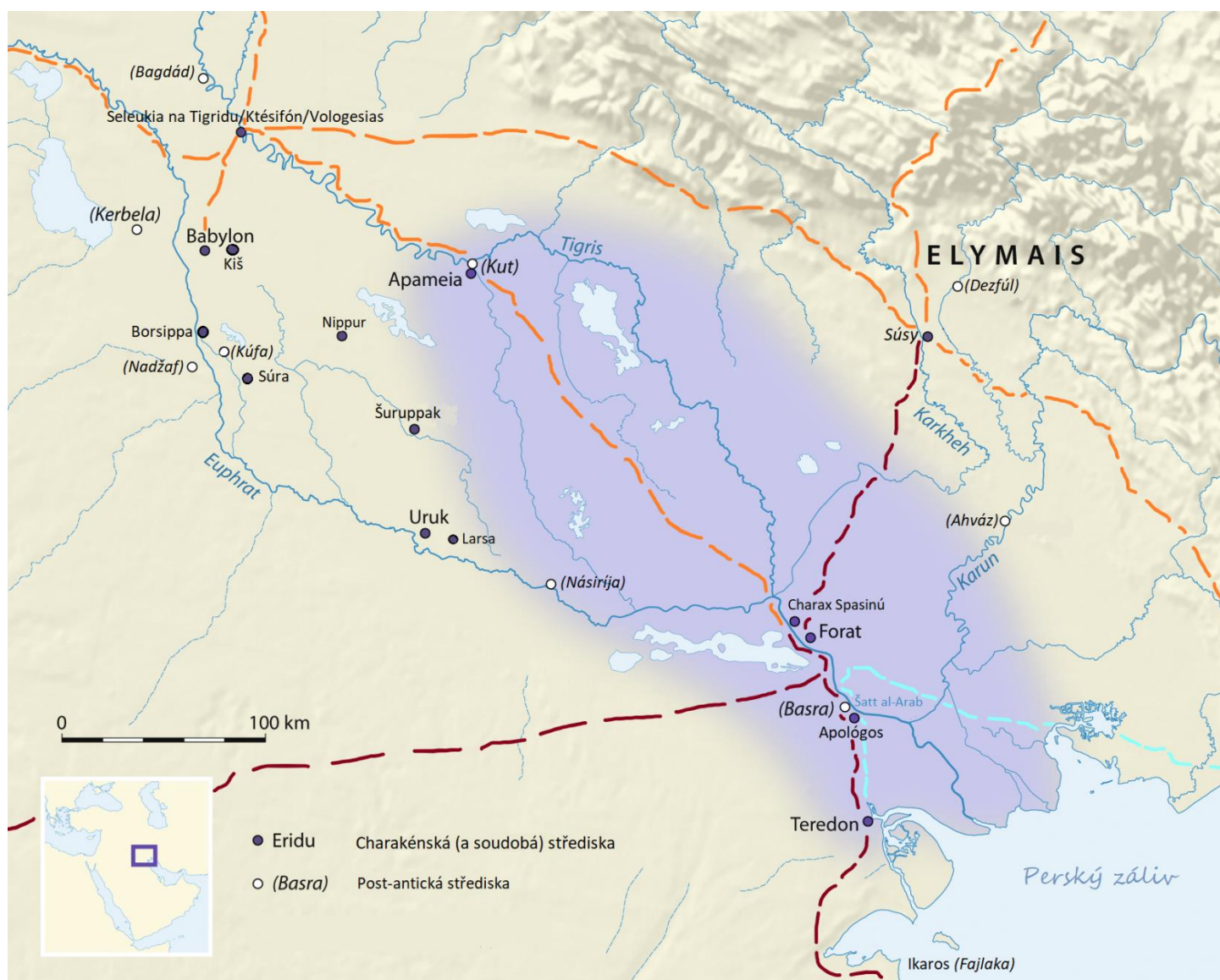
Z ostrova Týlos (Bahrajn), který, jak již bylo zmíněno, patrně nějakým způsobem patřil pod charakénskou administrativu, pochází pozoruhodné materiální dědictví (makedonských/charakénských) usedlíků. Z pohřebišť na severu ostrova jsou doloženy funerální stély, zpravidla zobrazující stojícího muže, které ve své – často poněkud skrovné – podobě následují helénistické umělecké vzory, mezi nimiž lze vyzdvihnout zejména ty parthské (Crawford – Rice 2000, 360–361). Především na této bázi byla vybudována premisa, že umění charakénské se ve své podstatě od parthského, jež je samo o sobě značně se regionálně různící, příliš nelišilo a jeho trendy následovalo. Teprve budoucí výzkumy mohou napomoci konkretizaci jednotlivých pojmů.

Základní stylistický vývoj charakteru charakénské umění je obvykle odvozován z místních mincí, jejichž ražba dokonale mapuje posloupnost místních vladařů – Hyspaosinem ve 20. letech 2. stol. př. Kr. počínaje a králem Magou na přelomu 2. a 3. stol. po Kr. Striktně helénistické ražby se již v průběhu 1. stol. př. Kr. začaly postupně více a více podobat parthským stylovým prototypům⁸⁴ (Schuol 2000, 236–237, 364–367). Řečtina přitom po dlouhou dobu zůstala jazykem mincovních nápisů; teprve v pol. 2. stol. po Kr. Orabazés II. na svých mincích disponoval jak řeckým, tak aramejským nápisem. Po jeho vládě už se na charakénských mincích objevuje výhradně aramejščina.

⁸³ Tuto nepřehlednou situaci lze vhodně ilustrovat na souslednosti událostí, které Charakéné hýbaly na přelomu 1. a 2. stol. po Kr. Zatímco (asi) mezi r. 80/81 – 101/102 po Kr. bylo Charakéné pod přímou správou parthského panovníka Pakora (II.), jak je usuzováno z přerušení kontinuity ražeb místních vladařů a oběhu Pakorových mincí, r. 115 (nebo 116) po Kr. se charakénský král Attambelos VII., s vlastní mincovní ražbou, údajně podvolil vojskům císaře Trajána bez boje nedlouho poté, co se ta zmocnila Ktésifóntu (Cass. Dio LXVIII, 28.3–29; Schuol 2000, 231–232, 344–348). Následně se v charakénských/parthských záznamech objevuje až panovník Meredatés, vl. asi. 131 – 150/151 po Kr., nejmladší syn zmíněného Pakora (II.), který (zřejmě) získal správu nad Charakéné po vypuzení místní římské posádky, nedlouho po Trajánově odjezdu (Wiesehöfer 2005, 169–170). Řecko-parthský nápis na levém stehně bronzové Héraklovy sochy ze Seleukie na Tigridu, nás pak informuje, že r. 151 (po Kr.) parthský velkokrál a sjednotitel říše Vologaisés IV. (úspěšně) válčil proti Meredatovi z Charakéné, z jehož hlavního města byla Héraklova socha do Apollónova chrámu (v Seleukii na Tigridu) převezena (*idem*). Není ovšem jisté, zda za boji stálo Meredatovo vyhlášení nezávislosti, nebo vnitropolitické intriky osob nároklujících si parthský trůn. V době, kdy byla parthská říše ponořena do ničivé občanské války, lze předpokládat podíl obou zmíněných důvodů.

⁸⁴ Mince Attambela I., vládnoucího (asi) mezi 47/46 – 25/24 př. Kr. a následníka již zmíněného parthsky orientovaného Artabaza, zobrazují na rubu usazeného Hérakla (potažmo bohyni Níké) v kontextu řeckého nápisu, zatímco na líci profil „parthsky působícího“ vladaře, dle vzoru parthských mincí (Schuol 2000, 224–225, 312–315). V rámci nalezišť Ománského poloostrova se (patrně) nejhojněji vyskytují mince Attambela II., vládnoucí (asi) 17/16 př. Kr. – 8/9 po Kr. (Schuol 2000, 226, 318–320). Z dvacetiletého období mezi r. (asi) 80/81 – 101/102 po Kr. naopak žádné charakénské ražby nepocházejí – Charakéné bylo tehdy zřejmě přímo kontrolováno parthským velkokrálem Pakorem (II.).

Obr. 14: Mapa zobrazující charakénská (a soudobá) střediska (cca. 2. stol. př. Kr. – 2. stol. po Kr.) v oblasti jižní Mezopotámie a obchodní trasy vedoucí mezi nimi. V případě charakénských přístavů – Teredonu⁸⁵, Apológu⁸⁶ a Foratu⁸⁷ – jsou lokality

⁸⁵ Teredon, jež bývá dnes identifikován také s původním střediskem v rámci limitů dnešní Basry (Schuol 2000, 200), která byla v rámci známých horizontů ustanovena teprve před pol. 7. stol. po Kr. za vlády rášidského chalífátu, je zmiňován několika antickými autory. Dle legendy měl město na počátku 6. stol. př. Kr. založit chaldejský panovník Babylonu Nebukadnesar II. a nechat zde vybudovat své veleslavné „visuté zahrady“ (viz Euseb., *Kron.* 1, 4).

⁸⁶ Přístav Apológos je dodnes jen nepřesvědčivě identifikován (Parpas 2016, 185–186). Bývá považován za určitý protipól Foratu. Zatímco ten sloužil jako výstupní bod karavan vedoucích (především) z Nabatejci ovládaných oblastí, Apológos byl vhodně položeným přístavištěm při ústí Eufratu, nebo Tigridu do Zálivu. Zatímco Forat v *PME* zmiňován není, Apológos, byť okrajově, ano (36–37) – specificky v souvislosti s vazbami na město Omana.

⁸⁷ Forat se jako charakénský přístav zřejmě objevil teprve v době, kdy začala být kotviště Charax Spasinú zanášena říčními usazeninami, snad po pol. 1. stol. po Kr. Datování počátků tohoto střediska je ovšem stále silně nejasné, a zatímco např. *PME* se o něm vůbec nezmiňuje, Plinius Starší, tvořící patrně v podobné době, Forat explicitně zmiňuje jako místo, odkud putovali obchodníci z Petry do 17,8 km vzdáleného Charax Spasinú (*Nat. Hist.* VI, 32.145). Již zmíněný Meredatés, ovládající Charakéné před pol. 2. stol. př. Kr., měl nechat svůj dvůr a klíčové instituce, včetně mincovny, přesunout z Charax Spasinú, kde se proti němu zřejmě vyhrazovala místní tradiční elita, právě do Foratu (Parpas 2016, 177–178), kde následně sídlil i jeho nástupce Orabazés II.

určené jen přibližně, jelikož žádný z nich nebyl dosud zcela přesvědčivě identifikován. Menší přístaviště na Tigridu, Apameia (v „Meséné“) ⁸⁸, sloužící jako důležitá logistická podpora pro zboží směřující do Seleukie na Tigridu, v téže době patrně také již pozbývalo svého původního účelu. Obchodní trasy nepochybně fungovaly také v rámci (starobylých) mezopotámských středisek na Eufratu, např. Uruk (řec. Ὀρχα) pokračoval v období prosperity, jež navazovalo na novoasyrská a novobabylonská období nadvlády, také za Seleukovců se jednalo o jedno z největších měst v oblasti (cca. 40 000 ob.; Van der Spek 2018, 385–394). Byl spuštěn poměrně rozsáhlý stavební program, zahrnující stavbu největšího mezopotámského zikkuratu všech dob (Van der Spek 2008, 36), a teprve po r. 141 př. Kr., kdy se oblasti zmocnili Parthové, začal postupný úpadek, související (pravděpodobně) též se změnami v rámci přirozeného toku Eufratu, ze kterého se Uruk (již nikdy) nevzpamatoval a v období pozdní antiky (cca. 300 – 500 po Kr.) již byl prakticky opuštěný. Jeho období prosperity s tím charakénským tak ne zcela koresponduje, obchodní vztahy Charax Spasinů a Uruku jsou nejasné a stálá, nadto udržovaná, trasa mezi oběma středisky na státní úrovni patrně neexistovala. Stejnou hypotézu lze aplikovat i na ostatní střediska soudobé Mezopotámie. Zatímco např. ale právě Uruk, Borsippu, Súru a do jisté míry také Larsu, Šuruppak, Nippur a Kiš můžeme v posledních staletích př. Kr. stále identifikovat jako střediska existující a (v některých případech/do jisté míry) prosperující, města Ur, Isin nebo Girsu zmizela nebo postupně mizela z mapy v návaznosti na stagnaci a úpadek, jaký prožívali v době achaimenovské. Lze, tedy, soudit, že tradiční mezopotámská střediska nepředstavovala pro tok obchodu zásadním způsobem významná soukolí. Město Súsy, na druhé straně, navazovalo na období administrativně-politického významu, kdy po dlouhou dobu sloužilo za zimní hlavní město achaimenovských panovníků, a své jedinečné postavení si, po určité odmlce ⁸⁹, uchovávalo i za vlády Parthů, často i v duchu relativní nezávislosti na Parthii (Hill 2009, 8–15). Propojení mezi Súsamí a Charax Spasinů lze doložit i skrze keramické zboží (viz dále).

Geografická poloha Charakéné na křižovatce obchodních cest v době, kdy nové námořní objevy otvíraly nové možnosti (zejména) na cestě do Indie z arabských a mezopotámských/perských přístavů, království předurčila k nenadálé prosperitě a obchodnímu monopolu, založeném na dominanci „helénských“ plavidel v této části Zálivu. Napojení nejen na kadidlovou, ale také na (jižní) hedvábnou stezku ⁹⁰ na jedné straně, a na komplexní systém karavanních stezek ⁹¹ ovládaných, byť často s římským přispěním, Palmýrou a Petrou na straně druhé, umožňovalo místním přístavům a překladištím bohatnout na dálkovém zahraničním obchodu. Zboží, specificky, dominovaly luxusní artikly, jako aromatické látky, hedvábí, perly a drahé kameny, exotická dřeva, slonovina, koření ze strany jižní a východní, a drahé kovy, sklo, víno a zemědělské produkty ze strany západní (*Nat. Hist.* VI, 145). Místní trh začal (v rámci Zálivu) souvisle vytlačovat pozici, kterou si od 4. stol. př. Kr.

(*idem*). Lokalita bývá identifikována s dosud jen neprofesionálně zkoumaným archeologickým nalezištěm Maqlub (Schuol 2000, 199; Parpas 2016, 185).

⁸⁸ Apameiu v Meséné založil Antiochos I. *Sótér*, jež město pojmenoval po své matce Apamě (*Nat. Hist.* VI, 129, 146). Místní přehrady patrně v parthském období sloužily jako významný opěrný bod defenzivy v rámci širšího prostoru západních hranic parthské říše (Arr., *Parthica* XVI, 69–70; Cohen 2013, 125).

⁸⁹ V Súsách se r. 324 př. Kr. uskutečnila symbolická „unifikace“ řeckého a perského „národu“ v podobě masových sňatků (nejen) řeckých a (nejen) perských aristokratů (Worthington 2012, 46), jejímž cílem bylo (politicky) vytvořit potomky obou generací, nehledící na etnické a „národnostní“ rozdíly. Událost, kterou v perském slavnostním duchu organizoval Alexandr (III.) Veliký, zahrnovala sňatek (již ženatého) makedonského krále se Stateirou II. (též Barsiné), nejstarší dcerou (již mrtvého) Dareia III., a (pravděpodobně) též s Parysatidou II., nejmladší dcerou Artaxerxa III., ale také svatby Alexandrových generálů – Héfaistiona s Drypetis, Seleuka s Apamou, Ptolemaia (I.) s Artakamou – a odměny pro Makedoňany, kteří se již dříve s Peršankami oženili. Navzdory této „popularizaci“ se (helenizované) Súsy nestaly hlavním městem nedlouho poté zrozené seleukovské říše, byť nadále zůstávaly jedním z jejích největších měst.

⁹⁰ Z období dynastie Východní Chan (25 – 220 po Kr.) pochází prameny, jež zmiňují „parthského vazala“ pod jménem Tiaozhi (條枝, 條支). Za něj je někdy pokládáno právě Charakéné (Schuol 2000, 149–151). Kan Jing, chanský vojenský ambasador vyslaný r. 97 po Kr. na diplomatickou misi do Říma, se údajně dostal „pouze“ do Charax Spasinů, či Charakéné obecně (Killick – Moon – Campbell 2016, 2–3), další postup mu měl být zamezen pro parthský odpor.

⁹¹ Jejich (zejména) parthské spektrum v rámci hlavních karavanních stezek a do jisté míry také námořních tras mezi „Indií“ a Antiochií nad Orontem ve svém díle Parthské stanice (Σταθμοὶ Παρθικοί) zaznamenal místní rodák (z Charax Spasinů) Isidóros, tvořící v závěru 1. stol. př. Kr. (více viz Richard 2002, 339–342).

budovala Gerrha (Thádž) v oáze al-Hasa, závislá na využívání karavanních cest vedoucích z jihu Arabského poloostrova do Mezopotámie. Není divu, že po 1. stol. po Kr. už Gerrha na mapách a v záznamech antických autorů nefiguruje (Schuol 2000, 423–425). Charax Spasinú, a s ním i ostatní charakénské přístavy, začaly svůj význam ztrácet v podobné době, jako říše parthská. Ne však pouze vlivem úpadku svého největšího obchodního partnera (a faktického nadřazeného státního útvaru), ale z obecných důvodů zanášení lagun rodící se řeky Šatt al-Arab, která se na mnoha úsecích záhy stala nesplavnou (Killick – Moon – Campbell 2016, 2–3).

Jak Mleiha, tak Ed-Dúr začaly pozbývat svého významu zřejmě kolem pol. 2. stol. po Kr. (Whitehouse 1998, 9–10). Konkrétní příčinu problémů, které vedly k zásadní redukci osídlení a omezení zahraničních kontaktů, ale schopni jasně identifikovat nejsme. Je možné, že viníkem byly postupné změny v rámci fungování politicky-ekonomického systému napříč Perským zálivem (a dále) ve spojení s, naopak, přírodními (zejména hydrologickými) podmínkami – klesáním hladin podpovrchovým zdrojů vod a zanášení (ed-dúrské) přístavní laguny. Přestože jsme na obou lokalitách svědky zbytkového osídlení až do 3. a 4. stol. po Kr., v případě žádného z původních (mezinárodních) středisek nemůžeme hovořit o významu větším, než lokálním. Nadregionální obchod v oblasti byl omezen na kontakty s jižní a jihovýchodní Persií a mnohem větší roli začaly opět hrát trans-arabské karavanní stezky (Haerinck 1998c, 28).

Obr. 15: Mince charakénské panovníka Attambela I., vládnoucího (asi) 47/46 – 25/24 př. Kr., v době, kdy se na pobřeží dnešního Umm al-Kuvajnu etabloval přístav Ed-Dúr. Na rubu zobrazuje usazeného Hérakla (někdy identifikovaného spíš jako bohyni Níké), na lici profil „parthského/perského“ velmože (Schuol 2000, 224–225, 312–315).

V neposlední řadě je nutné připomenout význam kontaktu maganských středisek s Indií, jež byl velmi obecně nastíněn již v úvodu této práce a jehož význam pro zrod administrativně-politického komplexu Mleiha–Ed-Dúr zůstává i v dnešní době poněkud upozaděn ve prospěch vlivu Charakéné, což může pramenit z nepřehledné politické – a v návaznosti i obchodně-ekonomické – situace na

většině indického subkontinentu poté, co se hegemon (severu) oblasti, Maurjovská říše, na počátku 2. stol. př. Kr. dobrala ke svému zániku⁹².

Tradice indických obchodních vztahů (nejen) s oblastmi Perského zálivu přitom sahají (nejméně) hluboko do doby bronzové – již známý nippurský nápis Sargona Akkadského, pocházející z přelomu 24. a 23. stol. př. Kr., nás zpravuje, že v jeho hlavním městě (tj. Akkadu, dosud nepřesvědčivě identifikovaném) kotvila plavidla „z Meluhhy, Maganu a Tilmunu“ (např. Parpas 2016, 3). Známa tilmunská pečetidla, nalézána hojně kromě Bahrajnu také na mnoha dalších lokalitách v Perském zálivu (Potts 2009, 33), disponovala kromě typického zvířecího motivu také krátkými nápisy v (dosud nerozluštěném) harappském písmu (*idem*)

Antické prameny, jmenovitě (primárně) anonymní *Periplus Maris Erythraei*, datovaný dnes již tradičně mezi r. 40 a 70 po Kr. a představující vhodný informační rámec této práce, mezi množstvím indických přístavů, nacházejících se primárně na západním a severozápadním pobřeží subkontinentu, zmiňují především Barbarikon (*PME* 38), ležící v blízkosti dnešního Karáčí, podle *PME* u jediného splavného ústí řeky Indus, a jeho napojení na „skýtskou“ (tj. indo-skýtskou) metropoli Minnagaru⁹³,

⁹² V kontextu veskrze ryze místních dynastií, jako byli Šungové (cca. 185 – 73 př. Kr.) v oblasti Magadhy, Sátaváhanové (cca. 100 př. Kr. – 150 po Kr.) ve střední Indii a tamilští Pandjové (cca. 300 př. Kr. – 1650 po Kr.) v jižní Indii a na severní Srí Lance, se objevily také částečné helenizované státní útvary, jejichž existence v západních částech Indie (a v oblastech přiléhajících) navazovala na expanzi řecko-baktrijského království, které kolem r. 185 př. Kr., v návaznosti na rozpad maurjské říše, expandovalo do severozápadní Indie a dalo přímo vzniknout indo-řeckému království. V jeho případě, stejně v případě království indo-skýtského, ovšem nemůžeme hovořit o pevné centralizaci, zejména v posledních desetiletích jejich existence, kdy vládlo separátně často hned několik panovníků. Střed indo-řeckého království se nacházel (přibližně) v oblasti Gandhárý, byť kolem pol. 2. stol. př. Kr. se v jeho moci zřejmě nacházely také pobřežní oblasti Sindhu a Gudžarátu. Již v téže době se ale indo-řecké království dostávalo pod tlak nomádských Saků (Skýtů), kteří kolem r. 110/100 př. Kr. založili indo-skýtské království právě v oblasti východního Sindhu a západního Gudžarátu. Teprve následně začali Indo-skýtové dobývat indo-řecká území v Paňdžábu a kábulském údolí a přestože již první zaznamenaný indo-skýtský vladař Maués kolem r. 80 př. Kr. podstatnou část těchto území na indo-řeckých panovnických dobýval, teprve Azés I. kolem r. 55 př. Kr. nad nimi ustanovil definitivní indo-skýtskou kontrolu. Tzv. severní kšatrapové, dynastická odnož Indo-skýtů, která se kolem r. 60 př. Kr. zmocnila rozsáhlých území kolem severo-indického města Mathura, se kolem r. 10 po Kr. vypořádali patrně s posledním z indo-řeckých panovníků – Stratónem II., který vládl z města Saggala ve východním Paňdžábu. Nedlouho poté vstoupili na scénu tzv. Indo-parthové. Jejich první panovník, Gondofarés I., jež se zval „králem králů“, vytvořil kolem přelomu letopočtů z přiléhajících částí Sístánu, Sindhu, Paňdžábu a Arachósie souvislou feudální říši, sestávající se z relativně nezávislých subjektů, formálně podřízených velkokráli. Po Gondofarově smrti, asi r. 46 po Kr., se ale jeho říše začala postupně rozpadat, jednak vlivem tlaku ze strany Indo-skýtů, jednak kvůli počínajícímu rozmachu Kušánské říše ze severu. Indo-parthové si pod svým vlivem udrželi pouze oblast Sakastánu (Sístánu), kterou ovládali až do období kolem r. 240 po Kr., kdy si toto území podmanili Sásánovci (Gazerani 2015, 26–27). Indo-skýtové, jejichž severní indická království si postupně mezi pol. 1. a pol. 2. stol. po Kr. podmaňovali Kušáni, tak v oblasti přetrvali nejdéle coby dynastie tzv. Západních kšatrapů, které ovládaly části území dnešního jižního Gudžarátu, Maháráštry a Madhja-pradéše ve střední Indii. Jejich sokem se v oblasti stala indická dynastie Sátaváhanů, se kterou Západní kšatrapové sváděli neutuchající boje se střídavými úspěchy. Konec nadvlády Západních kšatrapů nad jedněmi z nejdůležitějších překladišť indického dálkového obchodu, jako byla např. Barygaza, ale přišel teprve kolem r. 412/413 po Kr., kdy si jejich území na sklonku své vlády podmanil guptovský panovník Čandragupta II. Vikramáditya.

⁹³ *PME* (38) vyjmenovává celou řadu zboží, které mělo do antické Minnagary proudit. Zmiňovány jsou (v tomto pořadí) lněné textilie, topazy, korály, (pryskyřice) *storax*, kadidlo, skleněné nádoby, stříbrné a zlaté talíře/mísy a (trochu) vína. V minnagarských exportech, jež je možné chápat v širším slova smyslu jako indo-skýtské exporty gudžarátské oblasti, jsou pak zastoupeny především různé (př. aromatické, lékařské a kulinářské) exotické rostliny (r. *Costus*, *Lycium*, *Nardin*) a pryskyřice (např. *Bdellium*), ale také drahé kameny, jako tyrkys a *lapis*

nacházející se dále severně proti proudu veletoku, a přístav Barygaza (*PME* 41, 47), dnešní Bharuč na jihu Gudžarátu, jež měl vysílat své velké obchodní plavidla do „obou perských obchodních přístavů“, které někdy bývají identifikovány s charakénským Apológem u Charax Spasinu a právě přístavem Omana (Haerinck 1998a, 296).

Dokončením popisů základního soukolí praktik nadnárodního obchodu, do nichž byl Ománský poloostrov svého času zapojen, je možné uzavřít první, obecnou část této práce. Následující paragrafy se pokusí vhodně přiblížit a popsat fungování jednotlivých činitelů v rámci oblastí samotné Maky, kteří kontakt s vnějším světem zprostředkovávali. (Nejen) obchodní styky těchto středisek a kulturních komplexů budou popsány především na archeologické bázi materiálních pozůstatků, které samy o sobě dokládají existenci a (potažmo) intenzitu exportních možností jednotlivých spřízněných regionů. Sekundárně bude pozornost věnována politickým a sociálním změnám, které tyto kontakty uváděly do chodu, pakliže je možné je v rámci jednotlivých kulturních horizontů identifikovat.

2.1. Mleiha

Mleiha, coby nejčastěji publikované archeologické středisko Šardžá, se nachází na samém východě třetího největšího z emirátů, zhruba 55 km východně od Dubaje, v přibližném středu Ománského poloostrova a v blízkosti vísky Mileiha (česky též Maliha), na západním úpatí severní části pohoří al-Hadžar, v úrodné a závlahové oblasti planiny Dhaíd. R. 1968 tehdejší vladař Šardžá, šejk Chalíd bin Mohamed al Kasimi s lokalitou, kterou sám objevil během jedné ze svých loveckých výprav, seznámil dánskou archeoložku Karen Frifeltovou (1969, 175). K prvním pracem došlo o několik let později, r. 1973, kdy se do Mleihy přesunul irácký archeologický tým (Madhloom 1974, 149–158). Výzkum vedl jeden z průkopníků irácké archeologie Tariq Madhloom, známý spíše pro svou práci např. v Nimrudu nebo v Ninive. Systematické bádání bylo ale zahájeno teprve r. 1984, kdy v Mleize začal pracovat francouzský tým, nejprve pod vedením Rémyho Boucharlata (Boucharlat – Mouton 1994) a následně Michela Moutona (viz Mouton 1999; 2008, 19–20; Mouton *et al.* 2012, 205). Teprve r. 2000, po 16 výkopových sezonách, byl francouzský výzkum v Mleize ukončen. Vedle něj ale (především) v 90. letech probíhaly v Mleize a jejím okolí paralelně další separátní výzkumy. Mezi r. 1993 a 1995 v sektoru BS pracoval místní, emirátský archeologický tým (Jasim 1999, 70), kterému se podařilo objevit rozsáhlou nekropoli (viz dále), jež se podařilo datovat do posledních staletí př. Kr. Australský tým se pak ve dvou sezonách v letech 1994 a 1995 zaměřil na blízkou lokalitu Džebel Emejla, španělský tým z madridské *Universidad Autónoma* od r. 1994 pracuje na lokalitě Al Thúkeibá (Uerpmann – Jasim – Uerpmann 2016, 12). Německý tým z tübingenské univerzity se od r. 1995 kromě Mleihy samotné zaměřuje spíše na blízké prehistorické lokality Džebel Buhajs a Džebel Faja (*idem*).

Archeologické centrum, jehož první část byla přímo na lokalitě otevřena veřejnosti v lednu r. 2016, bylo vybudováno skrze iniciativu *Sharjah Investment and Development Authority* (*Shurooq*; viz <http://shurooq.gov.ae/project/mleiha-archeological-eco-tourism-project/>, 1. 11. 2018) v rámci eko-

---

lazuli, a bavlněné textilie. V textu (*PME* 38) se nedostává zvláštní pozornosti exportům z Dálného východu, mezi které je možné zařadit hedvábnou přízi a „serické“ kůže.

turistického projektu s cílem přilákat do oblastí středu a východu emirátu Šardžá investory⁹⁴ a v rámci přírodní rezervace znovu osídlit oblast zde původními zvířecími druhy, jako je např. přímorožec arabský (*Oryx leucoryx*), tahr arabský (*Arabitragus jayakari*) nebo arabské gazely písečné (*Gazella marica*). Přestože je archeologické centrum v Mleihe vybudováno kolem zachovalé hrobky z období Umm al-Nar, jež byla v užívání cca. mezi r. 2300 a 2100 př. Kr., Mleiha je proslulá zejména rozmanitými nálezy z doby železné, zejména pak z fáze helénismu, kdy byla Mleiha nejen důležitou zastávkou na karavanní trase, která spojovala Perský záliv s jihem a jihozápadem Arabského poloostrova (<http://www.sharjahupdate.com/2016/01/mleiha-archaeological-and-eco-tourism-project-opened/>, 27. 10. 2018), ale snad také hlavním městem centralizovaného „ománského království“, jak dokládá nápis ze závěru 3. stol. př. Kr., odhalený r. 2015 v pohřební komoře hrobky FA-5 (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 6). Existenci určitého státního útvaru naznačuje i oběh lokálně ražených mincí, v původní podobě inspirovaných mincemi alexandrovskými (a potažmo seleukovskými), které již byly diskutovány.

Město Mleiha, jehož původní antický název dosud prokazatelně znám není⁹⁵, se začalo rozvíjet již v době bronzové; dobře patrná je ale především až druhá fáze doby železné (IA II, cca. 1000 – 600 př. Kr.), kdy je z Mleihy, která tehdy fungovala spíše jako součást několika (zejména) zemědělsky⁹⁶ spolupracujících usedlostí (např. Al Thúkeibá, Al Madam apod.), známé množství pohřbů. Archeologické záznamy z období tomuto chronologicky předcházejícímu (tj. IA I, cca. 1200 – 1000 př. Kr.), a naopak z období přímo navazujícímu (tj. IA III, cca. 600 – 400 př. Kr.), jsou poněkud chudší (<http://www.discovermleiha.ae/discover-the-ages/>, 27. 10. 2018). Období helénismu (nebo též preislámské), které v rámci lokální chronologie na dobu železnou spíše navazuje, než že by bylo její součástí, je, jak již bylo zmíněno, v historii Mleihy tím patrně nejpozoruhodnějším. Po prvním období prosperity na přelomu 3. a 2. stol. př. Kr. kdy se město rozkládalo na ploše 2,96 km² (viz Kennet 2007, 103–104), nastala po pol. 2. stol. př. Kr. určitá krize, jež pravděpodobně souvisela s nejistou politickou situací dominantní síly Předního východu – říše seleukovské, jež se musela vypořádat nejen s množstvím lokálních povstání, ale především s parthskou expanzí. Její slábnoucí postavení se patrně podepsalo na využívání karavanní trasy, jež vedla z Mezopotámie přes severovýchodní Arábii právě do oblastí Maky (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 7). Tato krize byla zažehnána teprve v závěru 1. stol. př. Kr., kdy začal být stagnující karavanní obchod nahrazován tím zámořským, jež byl toho času

⁹⁴ Předpokládá se, že vytvoření archeologické rezervace v okolí Mleihy, které má jednak mapovat 40 let archeologických prací na lokalitě, jednak se zaměřovat též na blízká naleziště jako je Al Thúkeibá, Džebel Faja, Al Madam a Džebel Buhajs, bude nákladným a mnohaletým projektem, který se má v rámci bohaté historie oblasti dotknout nejen archeologie, ale také místní krajinné sféry, ekologie a v rámci plánů na vytvoření moderní observatoře také astronomie. Důraz je kladen též na období středního paleolitu (cca. 130 – 120 000 let BP), kdy se poprvé měli v okolí budoucí Mleihy objevit anatomicky moderní lidé, a také na období neolitu (cca. 8000 – 4000 př. Kr.), kdy bylo místní podnebí vhodné k provozování tradičního nomádského pastevectví (více viz <http://shurooq.gov.ae/project/mleiha-archaeological-eco-tourism-project/>, 27. 10. 2018). Kromě samotné Mleihy a jejího okolí se projekt Shurooq(u) zabývá také vytvořením turistické rezervace v okolí městečka Kalba v rámci šardžské exklávy na pobřeží Ománského zálivu, kde se nachází přírodní mangrovová oblast, nebo rezortu na nedalekém ostrůvku Al Hisn, kde byly odhaleny hroby z přelomu 2. a 1. tis. př. Kr.

⁹⁵ Podle mapy Klaudia Ptolemaia by oblasti Mleihy přibližně odpovídala lokalita „*Ravana regia*“, jež bývá někdy za Mleihu hypoteticky označována (Groom 1994, 203). Alternativní pojmenování – Rabana, Rauana, Pavana, či Pattana – též připadají v úvahu (Haerinck 1998c, 23).

⁹⁶ Agrární činnosti jsou doloženy např. skrze makro-botanické zbytky obilí (*Triticum durum/aestivum*), datlí (*Phoenix dactylifera*) a ječmene (*Hordeum vulgare*, viz Peňa-Chocarro – Barrón Lopez 1999). Spektrum pěstovaných plodin se v zásadě nezměnilo ani v navazujícím období mladší doby železné.

provozován (především) skrze iniciativu Charakéné, loutkového království Parthie. Tak Mleiha vstoupila do svého druhého období prosperity, jež je archeologicky zaznamenanatelnější.

Datování	Horizont
c. 350 – 250/225 př. Kr.	<i>Mleiha I</i>
c. 250/225 – 150 př. Kr.	<i>Mleiha II</i>
c. 150 – 50/25 př. Kr.	<i>Mleiha IIIA</i>
c. 50/25 př. Kr. – 100/150 po Kr.	<i>Mleiha IIIB</i>
100/150 – 200/250 po Kr.	<i>Mleiha IV</i>

Tab. 2: Základní chronologické horizonty Mleihy (Haerinck 1998c, 23–24).

Obr. 16: Letecký pohled na centrální areál Mleihy. Vlevo se nachází tzv. pevnost, vpravo v popředí pak tzv. „palác“.

Dominantou této epochy, která definitivně skončila po táhlém období úpadku v první pol. 3. stol. po Kr., kdy se hnací silou regionu stali perští Sásánovci, je nepochybně (přibližně) čtvercová pevnost (MLH-CW) se silnou fortifikací⁹⁷, odhalená r. 1990 během stavby vodovodního potrubí. Snad se jednalo o místo, odkud vykonávala svou vládu dynastie významných lokálních panovníků (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 27. 10. 2018). Jeho původní konstrukční fáze ale spadá až do období druhé pol. 2. stol. a 3. stol. po Kr.⁹⁸, tedy do samého závěru druhého „zlatého

⁹⁷ Obdélné věže byly kromě rohů pevnosti vybudovány také ve středech všech stran. Kolem centrálního dvorce se nacházelo 27 místností, z nichž většina sloužila uskladňovacím účelům. Odhaleny byly též stopy po kovodělných činnostech, zpracování slonoviny, kostí nebo perel, ale také vaření (a hodování). Zřícené patro zřejmě sloužilo účelům residenčním. Z něj se dochovaly výrobky luxusní, včetně skleněných i alabastrových předmětů, mezi nimiž nechybí římské, sásánovské a jihoasijské importy, dokládající rozsáhlou síť kontaktů osady Mleiha (Benoist – Mouton – Schiettecatte 2003, 66–71).

⁹⁸ Pevnosti podobné této se ve 3. stol. po Kr. stávaly středobody měst v regionu. Byly stavěny na základě mezinárodních architektonických trendů, jejich rozvržení a samotný postup konstrukce následuje vývoj militární architektury na Blízkém východě, který s koncem helénistického období začal tíhnout k menším a středně velkým stavbám (Bergamini 1987, 212). Pevnost v Mleize následuje tyto vlivy do detailu. Pokud je ovšem datace základů pevnosti z druhé pol. 2. stol. po Kr. správná, pak se dá užití čtvercových obranných věží v rozích pevnosti považovat za poměrně zaostalý architektonický prvek (Kennet 2005, 115).

věku“. Z hlediska této práce je tak zajímavější rozsáhlý areál MLH-8, který leží asi 200 m východně od zmíněné pevnosti a bývá datován mezi 1. stol. po Kr. a první pol. 3. stol. po Kr.⁹⁹ V jeho středu se nachází čtvercový (31 x 31 m) opevněný komplex se středovým nádvořím, tzv. „palác“, který se sám nachází ve středu vyšší hradbou obehnaného prostoru (81 x 78 m), tzv. vnějšího nádvoří, které bylo k původní stavbě zřejmě přidáno až později (snad z pragmatických důvodů, kdy samotný centrální palác začal být ohrožován). Podobně jako v případě pevnosti, i zde byly postaveny z hradby směrem ven vyčnívající věže v rozích a ve středech jednotlivých stran opevnění. Je možné, že tato stavba předcházela místní pevnosti coby sídlo lokálního vladaře (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 27. 10. 2018), prostředky nutné k jejímu vybudování pak mohly vzejít z lukrativního obchodu (nejen) napříč Perským zálivem, toho času podpořeného rozmachem přístaviště v Ed-Dúru. Mezi nálezy, které unikly plenění, které palác postihlo někdy v závěru 1. pol. 3. stol. po Kr. a které předznamenalo finální pád města, řadíme především rozsáhlé keramické soubory, zahrnující kromě místní produkce mezopotámskou glazovanou keramiku, nádoby na vaření z Indie a luxusní perské malované poháry, ale také výrobky ze skla, slonoviny a zvířecí kosti. Význam tehdejší Mleihy potvrzuje sbírka místně ražených bronzových mincí, a zlatých mincí ze zemí obchodních partnerů města. Luxusní výrobky z kovu, jako bronzová hlava býka nebo zdobené stříbrné ucho nádoby, se pak vymykají klasifikaci ostatních nálezů (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 29. 10. 2018).

Obr. 17: Zlatá výstroj a stříbrná hlava koně (zde nahrazená replikou) je pravděpodobně nejproslulejším nálezem z Mleihy. Odhalená v rámci prostor pohřebiště (Area 2), její datování je nejčastěji umísťováno do 1. nebo 2. stol. po Kr. (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 28–29). Dekor na zlatých discích, napojených na bronzové kroužky, v podobě „rozvířených“ květů má své dobře známé analogie také na helénistických nádobách z drahých kovů (*idem*). Exponát se dnes nachází v Archeologickém muzeu v Šardžá.

⁹⁹ Ve druhém z uvedených dat mělo dojít k násilnému vyplenění lokality a celkovému zničení paláce v Mleihe (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 29. 10. 2018).

Nejpozoruhodnější nálezy, které můžeme datovat do první „zlaté éry“ Mleihy, pochází z největšího z místních pohřebišť. Navzdory skutečnosti, že většina hrobek nekropole (MLH-5) byla vyloupena už v průběhu doby pre-islámské (PIR C–D) a jako celek nevyjevila žádné lidské ostatky, limitované artefakty¹⁰⁰ umožnily pohřebiště datovat mezi 2. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. Jeho areál se nachází jižně od později vybudované pevnosti a vyjevil přes 120 výhradně individuálních hrobek různých způsobů konstrukce, rozdělených do skupin snad na základě kmenové (či sociální) příslušnosti (viz Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 7–9), zahrnujících jednoduché kamenné obložené jámy i hrobky monumentálních proporcí. Stavby druhého zmíněného typu prakticky nemají v regionu obdoby, stylově částečně připomenou snad věžovité hrobky Palmýry nebo příklady z Qaryat al-Fau, či rané hrobky v Petře (viz Boucharlat – Mouton 1993, 281; 1998; Mouton 1997; 1999).

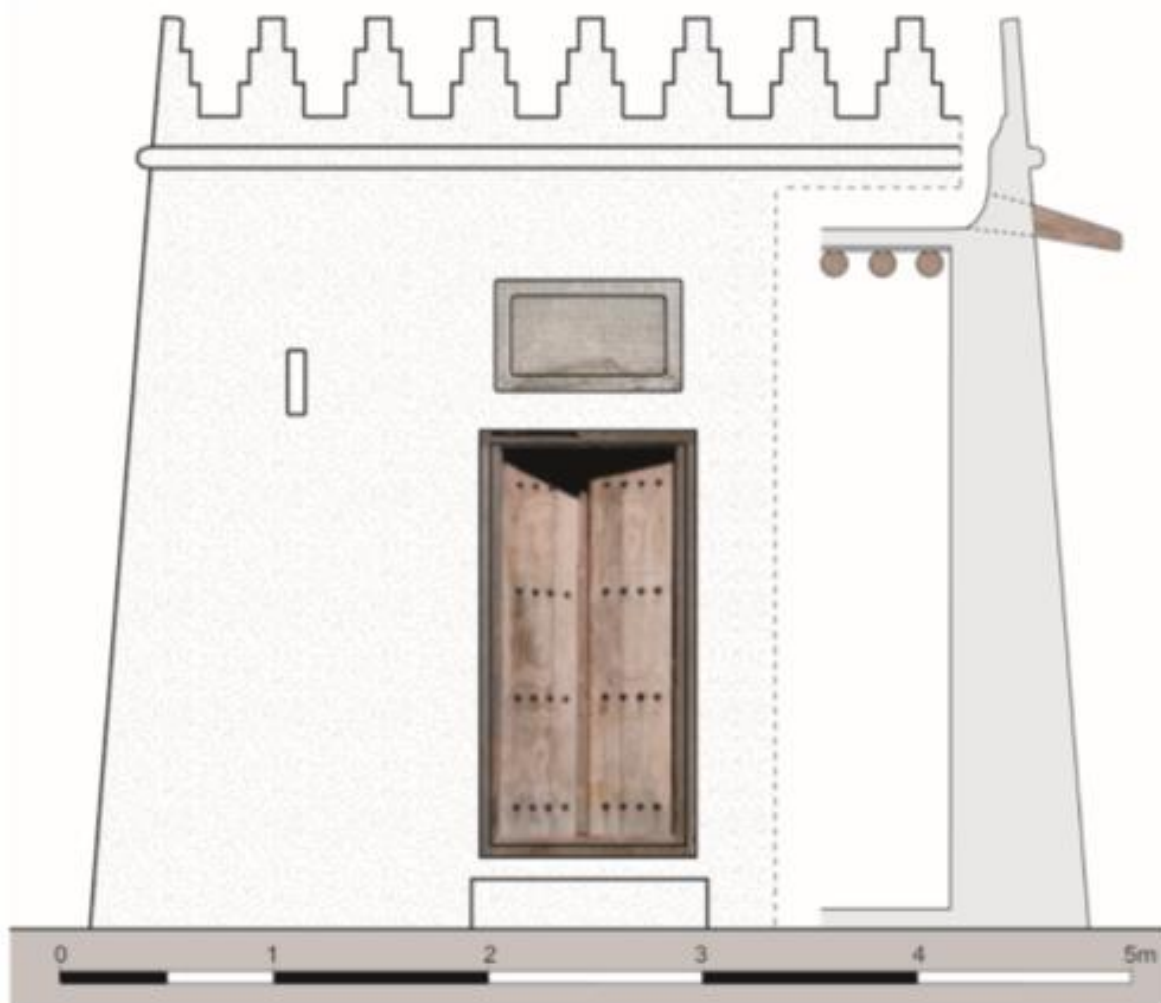
Do kategorie druhých zmíněných je v současné době řazena skupina dnes částečně rekonstruovaných hrobek, z nichž jedna polovina se nachází v přibližném středu nekropole, druhá asi 25 m jižně od něj (<http://www.discovermleilha.ae/archaeological-sites/>, 27. 10. 2018). Všechny se vyznačují prostornou čtvercovou nebo obdélnou podpovrchovou pohřební komorou obloženou vápencovými bloky, původně překrytou dřevěnými trámy, textíliemi a vrstvou hlíny, na které stála platforma z nepálených cihel, sloužící jako báze pro věž z nepálených nebo (trvanlivějších) cihel z bílého vápna, která svou výškou 3–4 m¹⁰¹ přibližně kopírovala hloubku, ve které se nacházela pohřební komora (Jasim 1999, 91–94). Zatímco většina hrobek tohoto typu byla po vystavění této věže „zapečetěna“ a opětovnému přístupu bylo, pakliže bychom se v přístupu uchylovali k nedestruktivním metodám, zamezeno, některé hrobky disponovaly separátními přístupovými koridory (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 10–12). Takovéto funerální monumenty tak mohli být vybudovány ještě za života dotyčného, po pohřbu pak byly tyto postranní přístupy zastavěny zdmi. Patrně nejpozoruhodnější z těchto hrobek je tzv. „Amudova hrobka“ (FA-5) vysokého (královského) hodnostáře, datovaná do závěru 3. stol. př. Kr., která, kromě jediné dochované explicitní zmínky o existenci „Ománského království“ (viz dále), vyjevila¹⁰² (glazovanou) rhodskou amforu nebo bronzovou mísu s několika rejstříky dekorace, ne nepodobnou analogii z hrobky Fu11 u Amlá (více viz 2.3.). Také tato mísa kombinuje helénistické ikonografické prvky, jako je např. kentaur, s vyobrazením afrických zvířat¹⁰³, jako je např. nosorožec, slon či hyena, s místními, „arabskými“ motivy – např. bojovníkem na velbloudu, snažícím se za pomoci meče a „lasa“ zkrotit divokého lva (viz Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 15).

¹⁰⁰ Mezi z hlediska datování nejdůležitější nálezy patří zelené glazované amfory s dvojicí zdobených uch, kamenné (mramorové a steatitové) nádoby, několik železných mečů, dýk a hrotů šípů, osobní šperky, pečeti a terakotové figurky; za nálezy unikátní lze považovat několik bronzových ústí nádob ve tvaru koní a bronzové hlavy býků. (<http://www.discovermleilha.ae/archaeological-sites/>, 27. 10. 2018). Zbraně obzvláště, především ty železné, se často dochovaly v rámci jinak vypleněného hrobu, kdy (zkorodované) železo mělo pro vykradače jen nevýraznou hodnotu (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 30). Meče navíc bývaly do hrobek uloženy záměrně zlomené.

¹⁰¹ Na vrcholu byla věž opatřena krenelacemi. Ty, společně s mírně se svažujícími zdmi, představují dodnes platný prvek tradiční architektury v regionu (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 12).

¹⁰² Vzhledem k rozrušení tohoto a okolních funerálních monumentů je možné, že místní nálezy, potažmo některé z nich, pocházejí z hrobek okolních (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 15). Ty jsou, ovšem, v zásadě datované stejně nebo velmi podobně.

¹⁰³ Oblast východní Afriky byla politicky a kulturně provázána především s širším regionem dnešního Jemenu. Je možné, že mísa z „Amudovy hrobky“ pochází původně právě odtud (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 15). Vzhledem k přítomnosti jihoarabského písma a importu specifických keramických druhů do Mleihy by se jistě nejednalo o výjimečnou záležitost.

Obr. 18: (Možná) rekonstrukce superstruktury tzv. „Amudovy hrobky“ (FA-5) z *Area F* v Mleihe (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, fig. 8). Hrobka byla odhalena r. 2015 belgickým týmem v rámci shluku dalších monumentálních hrobek podobného ražení. Tato konkrétní byla patrně dvakrát vyloupena – poprvé na přelomu 2. a 1. stol. př. Kr., v době místní krize, kdy byl monument ponechán napospas rozšiřujícím se písečným dunám. Na přelomu 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. byla stavba znovu využita k pohřbu, i tak ale neušla druhému vyloupení, patrně ještě v průběhu pozdní antiky. Za nejpозорuhodnější nález lze označit desku, vyvedenou v omítce, s bilingvní funerální dedikací. Fragmenty tří podobných částečně dvojjazyčných „epitafů“, nalezených v rámci místních pohřebišť, zůstávají zatím nepublikované (Stein 2017, 110).

Většina tehdejší populace Mleihy byla pohřbívána do skromnějších hrobek, lišících se ve svém provedení na základě sociální statutu zesnulého. Poměrně běžně se objevoval typ pohřební komory, obložené několika řadami nepálených cihel a překryté kamennými deskami. Přístup ze severní strany byl pak po uložení nebožtíka/nebožtíků zastavěn. V mnoha takových hrobkách se objevují malé vnitřní přístavky ze sádrových cihel, které obvykle shraňovaly předměty, se kterými se daný zesnulý měl vydávat na onen svět (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 27. 10. 2018). Korelace mezi rozmístěními jednotlivých hrobek, v závislosti též na jejich provedení a způsobu konstrukce, dávají vzniknout hypotézám o jejich jasně stanoveném uspořádání, stanoveném na základě sociálního/ekonomického statutu zesnulého, a jeho vazbách, ať již pokrevních či jiných, na „nejdůležitějšího“ z pohřbených, jehož hrob se nacházel ve středu nekropole (Jasim 1999, 99–100).

Obr. 19: Deska (87 x 52 cm) s bilingvní funerální dedikací. Pětice řádků centrálního panelu je vyvedena v jihoarabském (majuskulním) písmu, text podél okraje je v aramejštině. Oba nápisy poskytují takřka stejné informace, aramejská verze je ale doplněna o rok – 90 (nebo 97) seleukovské éry, z čehož plyne datování do r. 222/221 nebo 215/214 př. Kr. Text praví, že hrobku vystavěl Amud (syn Gurrův) pro svého otce, jež byl, stejně jako on, dozorcem pro „ománského krále“ (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, obr. 9; více viz Overlaet – MacDonald – Stein 2016, 127-142). Tato zmínka je jediným místním záznamem o (potenciální) existenci tohoto státního útvaru.

Několik hrobek na nekropoli (MLH-5) se pak vymyká jakékoliv kategorizaci. Hrob 64 má půdorys tvaru písmene L se vstupem z východní části po pěti schodech. Hrob 55 je v interiéru obložen sádrovými cihlami a vyjevil 47 cm dlouhý železný meč. V 15 hrobkách byly nalezeny kostrové pozůstatky velbloudů nebo koní¹⁰⁴, pohřbených v některých případech s vlastními milodary. Zpravidla se jednalo o jednoduché obdélné nebo oválné cistové hrobky, které sloužily jako doplněk k o něco okázalejším hrobkám lidským, jež se nacházely v jejich blízkosti¹⁰⁵ (Jasim 1999, 92–97). Zatímco takřka veškeré hrobky lidské byly orientovány v severo-j jižním směru, hrobky zvířecí společnou orientaci podle světových stran postrádaly (Jasim 1999, 92).

Soudobá obydlí živých se nacházejí v areálu MLH-4 a MLH-6. V případě MLH-4 hovoříme o rozsáhlém komplexu z nepálených cihel, který se nachází asi 250 m jihovýchodně od pevnosti, a sestává se z 5 jednotlivých residenčních jednotek, z nichž každá disponuje vlastním vchodem a individuálním rozdělením na jednotlivé pokoje různých rozměrů. V některých z těchto budov (2, 3 a 4) byly v mělkých hrobech pohřbené děti, přičemž není jisté, zda k jejich pohřbu došlo sekundárně,

¹⁰⁴ S výjimkou hrobek č. 4 a č. 22, kde byly ostatky velblouda a koně (s kompletní postrojí) uloženy vedle sebe, byly ve všech ostatních případech zvířata uloženy individuálně (Jasim 1999, 92–93).

¹⁰⁵ Není jisté, jakým způsobem byla tato zvířata pohřbívána, ani zda byly majetkem zesnulého, či spíše obětinou, jež měla nebožtíkovi usnadnit cestu na onen svět (Jasim 1999, 96–99). Tento zvyk je ale kromě Mleihi doložen také z Ed-Dúru, Džebel Buhais (hrob č. 12), Džebel Emejla, lokality Hafit a také z dalších částí Arabského poloostrova, včetně lokalit v Saúdské Arábii, Kataru, Bahrajnu, Ománu a Jemenu (Vogt 1994, 289).

nebo již během aktivního využívání budovy¹⁰⁶ – tato skutečnost je obzvlášť pozoruhodná vzhledem k situaci na nekropoli (MLH-5), která, jak již bylo zmíněno, nevyjevila žádné lidské ostatky. V budově č. 4 byla nalezena kostra dítěte, pohřbeného s náhrdelníkem složeným z různých kamenných korálků; díky analýze malého množství dřevěného uhlí, které se dochovalo v rámci hlíny, kterou byl hrob zasypán, se pohřeb podařilo datovat mezi r. 27 a 78 po Kr. (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 31. 10. 2018). Největší z residenčních komplexů v areálu MLH-4, budova č. 5, nevyjevila žádný pohřeb, ale za to, v kontextu domácí užitkové keramiky a brusných kamenů, pozoruhodný soubor šperků, zahrnující bronzový přívěsek ve tvaru lidské ruky, nebo medailonek s tmavým kamenem překrytým zlatou fólií (*idem*). Areál MLH-6 je pak představován jediným velkým obytným komplexem¹⁰⁷ s centrálním prostorem (7,20 x 6,95 m), takřka v helénistickém duchu, který umožňoval přístup do okolních místností. Ve středu „atria“ bylo nalezeno osm velkých nepravidelných bloků bílého kamene, uspořádaných do kruhu kolem černého kamene uprostřed. Předpokládá se, že bílé kameny sloužily jako prostor pro sezení, zatímco černý jako „stůl“, kde byly připravovány pokrmy (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 31. 10. 2018). Mezi nálezy, které komplex MLH-6 vyjevil, řadíme vedle značného množství keramických fragmentů také brusné kameny, pícky, kamenný hmoždíř, dveře s kamennými drážkami nebo části mušlí (*idem*). Nutno podotknout, ovšem, že navzdory lokální dostupnosti tvrdého kamene, patrně s přehledem největší procento tehdejších obydlí bylo vystavěno jen relativně jednoduše, za využití netrvanlivých materiálů, jako byl např. rákos, dřevo nebo palmové listy, a stopy po jejich existenci se nám tak do dnešní doby nedochovaly (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 15).

---

¹⁰⁶ V případě budovy č. 2 ovšem spíše hovoříme o sekundárním využití budovy coby hrobky (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 31. 10. 2018).

¹⁰⁷ Trojice pokojů (1, 2 a 3) se nachází v rámci samostatného objektu, který leží asi 2 m jižně od hlavní budovy. Menší kruhová struktura nejasného účelu se pak nachází asi 30 m severovýchodně od hlavní budovy (<http://www.discovermleiha.ae/archaeological-sites/>, 31. 10. 2018).

Obr. 20: Vlevo netradičně velké (výška 50 cm) vápencové vykuřovadlo, nalezené v rámci Area 6. Přestože žádná chrámová stavba z Mleihiy dosud známá není, takto impozantní objekt byl (pravděpodobně) původně součástí nějaké veřejné stavby. Vpravo fragment sošky usazené ženy (bohyně al-Lat?), jež mohla pocházet z domácí svatyně (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 21, fig. 15). Nalezen byl v rámci limitů místního „paláce“. V obou případech hovoříme o dataci do 1. nebo 2. stol. po Kr.

Za většinu nálezů, které dopomohly Mleihu lépe charakterizovat a kontextualizovat v rámci soudobých podmínek, vděčíme práci belgického týmu u Gentské univerzity, který na lokalitě pracuje od r. 2009. Za aktivní výkopové i finanční spolupráce Archeologického direktoriátu v Šardžě (*Sharjah Archaeological Authority*; viz <http://sharjaharchaeology.com/>, 4. 2. 2019) a jeho generálního ředitele Sabaha Jasima, v čele výkopových prací stanul v jejich první fázi nedávno zesnulý profesor Ernie Haerinck, průkopník emirátské archeologie, který se, společně např. s R. Boucharlatem nebo D. Pottsem, podílel od r. 1986 na odhalování Ed-Dúru. Ty se staly stěžejními pro základní porozumění obchodních vztahů jihovýchodní Arábie v době kolem přelomu letopočtů. R. 2014 se klíčovou postavou výkopů v Mleize stal (profesor) Bruno Overlaet, expert na předovýchodní archaeologii a Haerinckův dlouholetý kolega.

Během jejich práce bylo odhaleno (např.) 7 monumentálních hrobek přibližně čtvercového půdorysu a 4 prostší pohřební jámy mezi některými z nich v Zóně P (Haerinck – Overlaet 2011a; 2011b; Overlaet – Haerinck 2014; Overlaet 2015), na východním okraji starověkého města, v rámci tzv. *Area AV*. Na podzim roku 2013 bylo provedeno radarové měření (*ground penetrating radar survey*) v okolí hrobek, které nové výzkumy posunulo dále na východ, k modernímu vádí (Verdonck – Haerinck – Overlaet 2014). Monumentální hrobky na lokalitě byly sdruženy do několika shluků, hrobky na pahorku „Z“ byly malým týmem zkoumány během dvou týdnů r. 2014, přičemž hlavní náplní místního pobytu bylo zhodnocení nejen keramického materiálu z předchozích sezon.

Obr. 21: Mleiha, „Area AV“ a její zkoumané oblasti z leteckého pohledu. Různé způsoby konstrukce a různé varianty hrobek mohou poukazovat na různá období výstavby, nebo na etnické či kmenové odlišnosti.

Obě superstruktury hrobek na pahorku „Z“ (tzn. Z1 a Z2), pocházející patrně z 2. stol. př. Kr., byly v zásadě orientovány podle světových stran; jejich vzájemná blízkost naznačuje určité (rodinné či kmenové) vazby zde pohřbených, kteří zde mohli být ukládáni po velmi dlouhou dobu. (Pravděpodobně) se jednalo o poměrně typické věže z nepálených cihel, někdy částečně dekorované „cimbuřím“ ze sádry. Takové struktury běžně stávaly na vyvýšeném „podiu“ a často disponovaly malou platformou ve středu severní strany. Nejjednodušší z nadstaveb těchto hrobek byly pravděpodobně prostými bloky z řad nepálených cihel, honosnější (a pozdější) disponovaly v nadstavbě samostatnou komorou (Mouton 1997; 2006; 2010).

Přestože obě hrobky byly (pravděpodobně) vykradeny již v antickém období, tedy ne zcela dlouho po svém vybudování, představu o jejich vybavení si můžeme udělat z nálezů (nejen) povrchových sběrů v jejich okolí. Z odhalených artefaktů¹⁰⁸ lze zvláštní pozornost věnovat především dvojici kolkovaných uch rhodských amfor, z nichž jedna (*prob.*) pochází z hrobky Z1, druhá pak z oblasti QB. Rhodské amfory byly běžně kolkovány na obě ucha – na jednom se objevovalo jméno (eponymního) archona s řeckou předponou *epi* (značící „za doby výkonu úřadu“), na druhém jméno výrobce (spíše nikoliv hrnčíře, ale majitele dané dílny); až na výjimky v podobě nejranějších případů

¹⁰⁸ Další nálezy z hrobek Z1 a Z2 (a potenciálně jejich bezprostředního okolí) zahrnují parthskou (pot. charakénskou) glazovanou keramiku, zlaté korálky a fragmenty kamenných nádob (*Sharjah Archaeology* 15, 2016, 33). Poslední zmíněné lze pravděpodobně považovat za lokální produkci, byť v některých případech není vyloučen import z jižních částí Arabského poloostrova.

se navíc objevuje jméno měsíce rhodského kalendáře a často symbol u výrobcova jména, ne ovšem v tomto konkrétním případě. Ucha amfory z QB zmiňují úředníka jménem Agemachos¹⁰⁹ a měsíc Dalios (v genitivu); jméno výrobce, či dílny výrobce, je dochované jen částečně, a bývá rekonstruováno jako Diskos¹¹⁰. Otázkou (samozřejmě) zůstává, kdy byly amfory do hrobek uloženy a popř. jakému účelu sloužily předtím. Na jednom z fragmentů jsou patrné stopy po opravě (jak je dobře známe z jiného fragmentu z Mleihy, viz Monsieur *et al.* 2013, 212–213, fig. 6), které nepochybně naznačují jak jistou dobu užívání mezi dobou vytvoření amfory a jejím uložením ve funerálním kontextu, tak význam, ať již z hlediska jejich hodnoty, nebo společensko-kulturního formátu.

Obr. 22: Mleiha, Area AV a hrobky Z1 (vlevo, pohled ze severu) a Z2 (vpravo, pohled z jihu).

¹⁰⁹ Dobu úřadování Agemacha lze, především na základě mincovních nálezů, vystopovat do období (*circa*) mezi r. 181–179 př. Kr. (Finkielsztein 2001, 193).

¹¹⁰ Výrobce známý jako “Diskos II” je spojovaný se slavným villanovským depozitem na Rhodu a, konkrétně, několika takřka kompletními amforami se čtveřicí kolků eponymních „úředníků“, datovaných mezi 189–186 př. Kr.

Obr. 23: Mleha, ucha rhodských amfor z lokality Z (v rámci Area AV), vlevo ucho opatřené (asi) jménem Diskos, vpravo ucho s kolkem (archonta) Agemacha.

Obr. 24: Bronzířský průmysl měl v oblasti velmi dlouhou tradici. Za nejtypičtější místní výrobky období kolem přelomu letopočtů lze považovat nízké bronzové mísy s hubičkou ve tvaru býčí hlavy nebo koňské protomy, které hrály roli v rámci okázalého picího servisu. Místní elity se viditelně ve stylu hodování chtěly přiblížit těm helénským.

2.1.1. Obchodní kontakty

Obyvatelstvo tohoto pozoruhodného střediska bylo zřejmě značně kosmopolitní. Přestože literární záznamy jsou v zásadě omezené na nápisy funerálního charakteru a náboženské dedikace, přítomnost aramejštiny, diplomatického a obchodního jazyka Předního východu, v kontextu jihoarabského kurzivního písma, naznačuje populaci, jejíž část tvořili cizinci, ať již ve městě usazení dlouhodobě, nebo sezónně v rámci obchodní mise. Nálezy z nekropole MLH-5 zahrnují importy nejen z ostatních částí Arabského poloostrova, ale také východního Středomoří, Mezopotámie, Persie a Indie, jež kromě dominantní keramiky zahrnují také zbraně, kovové a kamenné nádoby nebo šperky (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 7).

Mleiha prošla dvěma základními obdobími prosperity, jež byly odděleny etapou krize, která se odehrávala v návaznosti na politickou nejistotu a změny (především) v oblastech Persie a Mezopotámie kolem pol. 2. stol. př. Kr., kdy hegemon oblasti, Seleukovská říše, začala ztrácet území ve prospěch rozšiřující se říše parthské. Tato změna poměrů vedla, alespoň na určitý čas, k ochromení karavanního obchodu mezi zmíněnými oblastmi a Makou, což zapříčinilo konec prvního „zlatého věku“ Mleihy. V období zmíněné krize, která v Mleize vrcholila v závěru 2. nebo na počátku 1. stol. př. Kr. (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 7–8) a jež byla umocněna nevhodnými podnebnými podmínkami, byly systematicky ničeny a vykrádány starší funerální monumenty. Když byl obchod, pro prosperitu Mleihy klíčový, částečně obnoven na sklonku 1. stol. př. Kr., neputovalo již zboží hlavně po nejistých karavanních trasách, ale spíše po moři a skrze přístav Ed-Dúr na pobřeží emirátu Umm al-Kuvajn, jež byl patrně obnoven (alespoň z části) z iniciativy Charakéné, klientského království Parthie, jehož centrum se nacházelo v oblasti Šatt al-Arab a které začalo toho času dominovat obchodní politice i merkantilní praxi napříč Perským zálivem. Tím započal druhý „zlatý věk“ Mleihy, jež se vyznačoval obnovou města ve starých limitech a renovací vypleněných hrobek. Původně helénistické zboží bylo nahrazeno římskou keramikou, sklem a kamejemi (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 8).

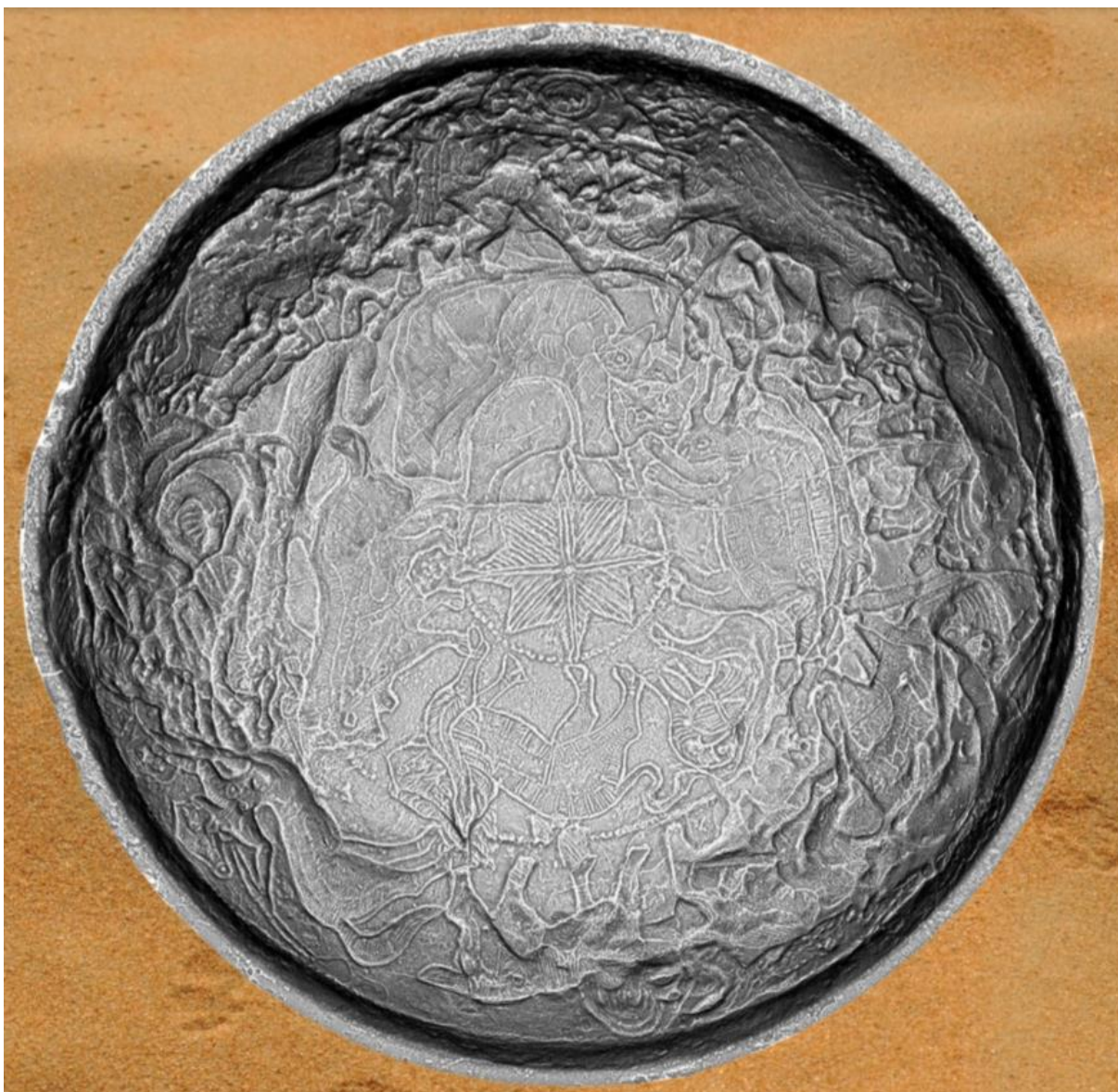
Obr. 25: Část bronzové mísy z Mleihy, datované mezi 3. a 1. stol. př. Kr., která výzdobou soustředěnou do rejstříků kolem středové rozety připomene mísu z hrobky Fu11 u Amlá (viz 2.3., obr. 50). Právě na základě spřízněnosti těchto konkrétních nálezů je oblast Amlá již spíše řazena pod okruh NLPC a nikoliv pod okruh Samad. Na tomto výjevu vidíme v rejstříku kolem rozety procesí ptáků, kteří bývají někdy identifikováni jako zástupci druhu dropa obojkového (*Chlamydotis undulata*; viz Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 22), jež svého času představoval oblíbený cíl lovu. Ve druhém z vyobrazených rejstříků vidíme řadu velbloudů. Jejich vzezření naznačuje, že se jedná o hybridní druh, jež vznikl křížením mezi dromedárem (*Camelus dromedarius*) a drabařem (*Camelus bactrianus*). Toto plemeno, nazývané lokálně „bukhti“ bylo silnější a statnější, než běžný velbloud, a dokázalo unést těžší náklady, byť jeho adaptace na lokální podnebí nebyla tak ideální, jako v případě dromedára. Zdá se, že v době první „zlaté éry“ Mleihy se jednalo o klíčové zvíře pro převoz nákladu napříč karavanními stezkami. Ve společnosti velbloudů se zřejmě vyskytovali i koně, jak dokládá nemalé množství ikonografických důkazů a několik koňských pohrbů (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 28).

Pokud zaměříme svou pozornost na zboží, které do Mleihy proudilo v prvním ze dvojice základních období prosperity, je nutné znovu zmínit skutečnost, že to se do Mleihy (z největší části) dostávalo po souši, skrze karavanní stezky vedoucí napříč severovýchodní Arábií. Byť nelze vyloučit existenci spojení napříč Hormuzským průlivem, zelená glazovaná keramika (často s plastickou výzdobou uch) původem z jihozápadní Persie a z oblastí království Charakéné putovala (pravděpodobně) do destinace po stejné trase, jako transportní amfory (na víno) z Rhodu, jež

představují jeden z nejpozoruhodnějších importů (viz 2.1.2.). Některé z nich, dochované ve funerálním kontextu, byly již krátce po svém příjezdu do destinace modifikované – buď ve formě jednoduchých oprav prasklin, odstraněním hrotu amfory na její bázi, jež sloužil především při jejich přepravě, nebo dokonce glazováním jejich povrchu (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 7, 18). Jedna z rhodských amfor byla v Mleize dokonce opatřena vlastnickým označením v *zabúru* na uchu (*idem*; viz dále). Jak dokládají spřízněné nálezy bronzových (picích) mís (často) s bohatou dekorací, jež byly společně s naběračkami a síty součástí hodovního servisu, životní styl místních elit se snažil kopírovat ten helénský.

Tyto bronzové mísy s bohatou rytou výzdobou, a potažmo alabastrové nádoby tvaru včelího úlu, nalezené v horizontu Mleiha II (Potts 1990, fig. 18; Boucharlat – Mouton 1993, fig. 6; Hassell 1997), jsou především doklady pro kontakty s oblastmi Jemenu. Ač část korpusu bronzových předmětů je nepochybně zastoupena importy, lokální bronzířský průmysl dosahoval vysoké úrovně. Dílny řemeslníků se patrně nacházely jak v rámci různých středisek Ománského poloostrova, tak přímo v rámci Mleihy (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 22). Za jeden z nejtypičtějších dokladů mistrovství místních řemeslníků bývají považovány nízké mísy s hubičkou ve tvaru býčí hlavy nebo koňské protomy; na druhé, vnitřní straně tohoto ústí se pak nacházela dírkovaná destička, která sloužila coby síto. Není tak pochyb, že i tyto bronzové mísy sloužily jako součást okázalého picího servisu. V mnoha případech se jednalo o bohatě zdobené výrobky, nezřídka kdy opatřené jménem vlastníka poblíž okraje (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 22). Podobně jako v případě picích bronzových mís, i zde se (často) v několika rejstřících dekoru snoubila místní ikonografie s tou helénistickou a další, exotickou. Tato výzdoba tak vhodně zrcadlí kontakty, minimálně ty „nejintenzivnější“, kterými Mleiha svého času disponovala.

Obr. 26: Bronzová mísa z „Amudovy hrobky“, pocházející patrně ze závěru 3. stol. př. Kr. Styl výzdoby byl zřejmě několikrát změněn a adaptován, je v něm možné rozlišit hned několik uměleckých stylů (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 24, fig. 24).

Dva rejstříky dekoru kolem centrálního medailónu (rozety) kombinují „arabské“ motivy, kde např. jezdec na velbloudu zápolí se lvem, helénistické motivy, kde např. kentaur bojuje s mořskou příšerou, jež byla později změněna na pelikány, a typické africké motivy v podobě zvířat – nosorožce, slona nebo hyeny. Je možné, že tato mísa pocházela z východní Afriky, nebo z oblasti Jemenu, která měla na region Afrického rohu vždy silné vazby.

V římském období, tj. od závěru 1. stol. př. Kr., disponujeme poněkud pestřejší škálou dováženého zboží pro lokalitu Ed-Dúr. Je ovšem pravděpodobné, že některé typické importy období předcházejícího, např. picí servisy, terakotové i kovové, se v nejasném množství objevovaly i nadále, byť se původce tohoto zboží změnil. Bronzová rukojeť kotle na víno v podobě ženské busty v klasickém oděvu (Boucharlat *et al.* 1989, 51) je obvykle pokládána za římský import, ač konkrétní místo produkce, ani jeho okruh, se dosud určit nepodařilo. Nejinak je tomu v případě nejasně datovaného fragmentu bronzové sošky, která snad zpodobňuje římského slunečního boha Sola, či sošky nahého okřídleného Eróta (Haerinc 1998c, 31–32). Přestože oba předměty pocházejí pravděpodobně z oblastí pod římským vlivem, o doklad o přímém kontaktu se patrně nejedná. Zboží tohoto druhu se do Mleihy, stejně jako do Ed-Dúru, nejspíše dostávalo přes prostředníky, ať za ně lze považovat Charakéné, jemenská království, nebo Indii.

Obr. 27: Stříbrná imitace athénské drachmy z Mleihy (Haerinck 2008, fig. 3).

Nálezy numizmatického charakteru, podobně jako v případě Ed-Dúru, neunikly pozornosti vykradačů a detektorářů, jejichž činnost byla usnadněna tím, že teprve v posledních letech bylo v Šardžá jednání tohoto druhu postaveno explicitně mimo zákon a archeologická lokalita začala být, alespoň do jisté míry, chráněna. Mincovní soubor z Mleihy, zejména pak korpus zahraničních ražeb, je tak nutné brát s určitou rezervou a mít na paměti, že většina těchto mincí se, bohužel, stále nachází ve sbírkách soukromých. V rámci ražeb místních, zprvu relativně věrně imitujících alexandrovské mince helénistických říší, které již byly diskutovány v obecném úvodu do makánské problematiky (2.), se, poněkud pozoruhodně, objevují také stříbrné napodobeniny athénských ražeb s typickou sovou na rubu¹¹¹ (Haerinck 1998c, 24–25). Zhruba polovina (3) těchto mincí je pokládána, obecně, za jihoarabský import, druhá však za místní ražbu, pocházející možná přímo z Mleihy, kde byla v užívání (cca.) ve 4. a 1. pol. 3. stol. př. Kr. (*idem*). Nejstarší místní měna v regionu tak nebyla imitací alexandrovských vzorů, ale vycházela z klasické athénské tetradrachmy. Kontakt, dostatečně silný na to, aby zcela zásadně ovlivnil ekonomické praktiky premonetární společnosti, tak musel existovat ještě v době před Alexandrem (III.) Velikým, byť je pravděpodobné, že jej nestimulovala přímo athénská zahraniční a obchodní politika, ale spíše některé ze středisek, kde se athénská měna běžně objevovala. Blíže tento potenciální okruh však zatím specifikovat nelze, ač je příhodné se domnívat, že impuls musel přijít přes území spravované achaimenovskou říší, kde se oblasti Palestiny a jižní Mezopotámie asi mohou jevit jako nejpravděpodobnější.

Původ mincí	Mleiha	Ed-Dúr
Charakéné	4	11
Nabatea/Palestina	1	6
Indie	2	5
Persie/Parthie	1	4
Římská říše	1	4
Jemenská království	7	2

Tab. 3: Provenience publikovaných mincí z Mleihy.

¹¹¹ Mince tohoto druhu např. z Ed-Dúru nejsou doloženy vůbec (Haerinck 1998c, 24), což patrně souvisí se skutečností, že v době, kdy byl Ed-Dúr osídlen, již dávno nebyly v oběhu.

Cizokrajné ražby, jež mezi důkazy o potenciálních kontaktech zauímají zcela výsostné postavení, nejsou z Mleihy doloženy tak četně, jako z Ed-Dúru (viz 2.2.1.). Zatímco v ruinách přístavu na pobřeží emirátu Umm al-Kuvajn bylo, především v rámci povrchových sběrů, nalezeno na 34 takovýchto mincí, v Mleize pouze 17¹¹² (Haerinck 1998c, 28). Jak již bylo zmíněno, naše informace jsou bohužel nejen v těchto případech velmi neúplné, ale lze je považovat, alespoň prozatím, za jakousi mediánovou hodnotu. Naprostá většina těchto ražeb v Mleize spadá pod období IIIB (viz *Tab. 2*) a jedná se především o měděnné a bronzové mince, přičemž zlaté, ale i stříbrné se objevují podstatně vzácněji (Haerinck 1998c, 29–30). Mince charakénské, které dominují korpusu zahraničních ražeb v Ed-Dúru, se v počtu čtyř exemplářů objevují v Mleize na druhém místě¹¹³, za ražbami z jemenských království jihozápadní Arábie¹¹⁴, jejichž množství (10) je zde podstatně vyšší, než v případě Ed-Dúru. Tato skutečnost, samozřejmě, může být ryze dílem náhody, ale také může poukazovat na existenci separátní (karavanní) trasy mezi širší oblasti Jemenu (a Dafáru) a Mleihou, nezávislé na ed-dúrským prostřednictvím, což hypoteticky potvrzují také již zmíněné nálezy některých importovaných bronzových mís (Boucharlat 1989, 120–126).

Zbýlých 6 publikovaných zahraničních ražeb nalezených v Mleize zahrnuje dvojici mincí z Indie¹¹⁵, stříbrnou minci z Persidy z období přelomu letopočtů (Sellwood 1983, 304), měďák připisovaný Antigonovi (II.) Mattathiaovi, poslednímu hasmoneovskému vladaři Judey, a jeden *aureus* římského císaře Augusta. Tato poslední mince, z pohledu klasického archeologa patrně nejpozoruhodnější, byla vyražena v maloasijském Pergamonu r. 19 nebo 18 př. Kr. a disponuje nápisem ARMENIA CAPTA (Haerinck 1998c, 33–34).

Obr. 28: Augustův *aureus* z Mleihy, ražený v Pergamonu r. 19 nebo 18 př. Kr. (Haerinck 2008, fig. 14).

¹¹² Do tohoto součtu přitom nejsou započítány importované imitace zahraničních ražeb, tedy žádní “arabští alexandři” ze severovýchodní Arábie, ani např. zmíněná trojice stříbrných napodobenin athénských drachem ze 4. nebo 3. stol. př. Kr.

¹¹³ Všechny publikované charakénské mince z Mleihy, 2 měděnné a 2 olověné, jsou, podobně jako v případě Ed-Dúru, obvykle zařazovány do 1. pol. 1. stol. po Kr., z nich pak nejčastěji do období vlády Attambela III. (cca. 37/38 – 44/45 po Kr.; Haerinck 1998c, 32–33).

¹¹⁴ Pět těchto bronzových mincí pochází z Hadramautu, jak je doloženo jak typickou ikonografií, tak nápisem v jihoarabském monumentálním písmu, který označuje Šakír, královský palác v Šabwě (Haerinck 1998c, 36–37). Dvojice dalších bronzových mincí je pak nejasného jihoarabského původu, buď patrně z Hadramautu, nebo ze Sáby (*idem*).

¹¹⁵ Měděnná mince pochází patrně z Udždžainu v oblasti Málvy v Madhja-pradéši, stříbrná je pak obvykle pokládána za ražbu Apollodóta II., indo-řeckého panovníka (vl. cca. 85–65 př. Kr.) z Taxily (Haerinck 1998c, 38).

Specifické svědectví o nadregionálních kontaktech představuje přítomnost několika variant způsobů zápisu, které se objevují v relativně bohaté databázi místních epigrafických záznamů po boku již zmíněné aramejštiny. Řeč je kromě (majuskulního) jihoarabského písma¹¹⁶, užívaného takřka výhradně k funerálním dedikacím, především o tzv. *zabúru*¹¹⁷, jež bývá identifikován s jeho kurzivní formou. Objevuje se na některých ze zmíněných bronzových mís, ať již jako (jednoslovné) označení majitele nebo konkrétní nápis, či na některých kamenných stélách a deskách¹¹⁸. Samotná přítomnost jihoarabských zápisových systémů, ovšem, nedokládá přímý kontakt s oblastí dnešního Jemenu, kde tento druh písma vznikl – byly totiž v užívání taktéž k zápisu např. hasajského písma na severovýchodě Arabského poloostrova (Potts 1990, 69–85), kde mnoho nápisů na stélách začíná stejně, jako v případě Mleihy, tedy nápisem *nafs/wqbr*, tzn. „památník a hrob...“ (viz Mitchell 1990–1992). Právě nápisy funerálního charakteru lze v oblasti totiž považovat za nejucelenější. Nejinak je tomu v případě také již zmíněného písma hasajského, jež bylo v užívání v oblasti eponymních oáz al-Hasa. Charakter hasajského zápisu, jehož korpus je možné datovat především do období mezi 3. a 1. stol. př. Kr. (např. Robin 1994, 80–82; Stein 2017, 110–111), je v posledních letech podrobován důsledným analýzám (Stein 2017, 110–111). Podle nich hasajský styl zápisu neoznačuje konkrétní a jednotný jazyk, kterým tehdejší populace al-Hasu obývající hovořily, ale spíše skupinu více a méně spřízněných dialektů, propojených na základě podobnosti témat konkrétních zápisů a jejich grafických úprav (Overlaet – MacDonald – Stein 2016, 135–136). Na základě těchto kritérií by bylo možné pod hasajský zápisový okruh zařadit také „jihoarabské“ ASA nápisy z Mleihy. Přestože není možné vyloučit, že se do Mleihy písma *musnad* i *zabúr* dostala skrze prostřednictví severovýchodní Arábie, jak dokazuje např. přítomnost některých zápisových odchylek, přímý kontakt mezi oblastí Mleihy a územími Hadramautu a Sáby na jihu/jihozápadě patrně existoval též. S jistotou dnes můžeme vyloučit dříve předpokládanou variantu, že se způsoby zápisu v Mleize vyvinuly nezávisle a (ryze) místně (Stein 2017, 119). Rozšíření jihoarabských zápisových systémů patrně souviselo s obchodní sítí tehdejších regionálních uzlů; intenzivní kontakty mezi oblastmi Jemenu a Gerrhou, toho času klíčovým překladištěm zboží směřujícího na sever do Mezopotámie (a dále), jsou doloženy již kolem r. 300 př. Kr. (Robin – Prioleto 2013, 153–159). Varianta, kdy se zápisové systémy ASA dostaly v horizontu posledních staletí př. Kr. do Mleihy skrze několik potenciálních koridorů, včetně kontaktů s oblastí Gerrhy (Thádže) na jedné straně a karavanních stezek vedoucích na území Hadramautu a jeho kolonií na straně druhé, se dnes jeví asi jako nejpravděpodobnější (Stein 2017, 119–120).

¹¹⁶ Starověké (monumentální) jihoarabské písmo (ASA; též *musnad*) se vyčlenilo jako samostatná odnož protosinajského písma střední doby bronzové, z kterého (pravděpodobně) postupně vznikl foinický zápis a (tím pádem) také alfabeta, (pravděpodobně) kolem 9. stol. př. Kr. Vůbec nejstarší nápisy v jihoarabském písmu byly odhaleny na severu dnešní Eritreje (Fattovich 2003, 169). Vypělá forma *musnadu* se pak začala objevovat kolem r. 500 př. Kr. Postupně vešlo toto písmo v užívání nejen k zápisu jihoarabských jazyků (tj. sabejštiny, katabanštiny, hadramautštiny a minajštiny), ale (v některých případech) také hasajštiny, kterou se hovořilo v severovýchodní části Arabského poloostrova, v oblasti al-Hasa, nebo jazyku Ge'ez, kterým se hovořilo na území dnešní Eritreje a Etiopie ještě v 10. stol. po Kr.

¹¹⁷ *Zabúr* byl kurzivní formou monumentálního písma (*musnadu*; více viz Ryckmans – Müller – Abdallah 1994). Též známý jako „jihoarabská minuskule“, tento druh zápisu byl v užívání (především) k zaznamenání administrativních aktivit každodenního rázu – nejčastěji pak rytím do dřevěných překliček a prutů (Stein 2017).

¹¹⁸ Zajímavé svědectví představují bronzové a stříbrné dedikační destičky, na kterých byl zápis vytvořen buď děrováním, nebo vytlačováním. Původně byly tyto destičky připevněny za využití hřebíků ke stěnám příslušných obydlí, nebo, spíše, svatyní (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 27), podobně, jako tomu bylo zřejmě v soudobé jižní Arábii.

Obr. 29: Stříbrná deska, datovaná do 3. nebo 2. stol. př. Kr. (Stein 2017, 112–118), s dedikací bohyni al-Lat¹¹⁹. Zápis je vyveden v *zabúru* a hlásá: „*Li-Addim, dcera Ma'unlat, věnovala (bohyni) (H)al-Lat tuto kovovou desku*“ (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 27, fig. 19). Destičky tohoto typu představují unikátní syntézu různých vlivů, které se v Mleize snoubily. Zatímco písmo a způsob dedikace je jihoarabského původu (Stein 2017, 114–115), bohyně al-Lat byla spíše uctívána v oblasti jihozápadního pobřeží Perského zálivu, byť lze její kult doložit z mnoha často vzdálených lokalit v rámci celého Arabského poloostrova (Robin – Prioletta 2013, 158–159). Způsob zápisu, kde je jméno božstva doplněno o předponu *h-* místo typické (hadramautské/sabejské) přípony *-n*, pak připomene členění hasajského zápisu (MacDonald 2004, 517–518), byť forma zřejmě vychází z katabanštiny (Stein 2017, 116). Výsledek pak nelze označit za typickou formu zápisu, jež by byl pro Mleihu a její oblast příznačný, ale za specifické provedení, jež souvisí spíše s původem a zvyklostmi dárce/autora votivního předmětu.

¹¹⁹ Bohyně al-Lat, jejíž etymologický původ je nejistý (Bosworth *et al.* 1986, 692), byla uctívána především v oblastech „severní Arábie“ (Robin 2005, 88). Zmínit lze především její uctívání v rámci kmenové konfederace Kedaritů, ale také v Nabateji, kde bývala asociována s Athénou, Hatře a dokonce Palmýře (Teixidor 1979, 54), kde dodnes stojí ruiny jejího chrámu. Na jihu Arabského poloostrova její kult tolik populární nebyl (Robin 2005, 88). Bohyně al-Lat zmiňuje také Hérodotos (*Hist.* I, 131) v souvislosti, že „*Arabové nazývají Afrodíté Alilát* (Ἀλιλάτ)“. Podle Hérodota (*Hist.* III, 8) představovala „Alilát“ společně s Dionýsem („Orotaltem“) jediná božstva, která Arabové uctívají.

Alabastrové nádoby, jako jiná varianta kontaktu, jsou zase doložené z nalezišť v severovýchodní Arábii (např. Thádž), přestože jejich místem produkce byla nepochybně Arábie jižní. Oproti tomu bylo ve středisku Mleiha nalezeno několik jistě jihoarabských mincí (Sedov 1995). Otázka jihoarabského vlivu v regionu je důležitá zejména proto, že podle dobových legend měly (4./3. stol. př. Kr.) kmeny Azd migrovat z Jemenu a později se podílet na změně kmenového uspořádání v Ománu.

Obr. 30: Dvojici (zcela rozdílných) litých bronzových sošek, nalezených v Mleize v rámci povrchového sběru, lze považovat za importy. Je možné, že se původně nacházely v domácí svatynce. Soška vlevo, helénistický nebo římský import, zpodobňuje Afrodité – původně v rukou držela štít, v němž obdivovala svou krásu (*Afrodité Hoplismenē*). Kopírovala tak svou kultovní sochu v korintském chrámu. Soška vpravo zobrazuje muže v lokálním oděvu a s čelenkou, která drží ptáka. Patrně se jedná o „muže, přinášejícího oběť“ (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 26, fig. 18). Datování obou exemplářů je problematické, nejčastěji jsou však sošky umísťovány mezi 2. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr., byť, zejména v případě sošky vpravo, může být časové rozpětí ještě výraznější.

Obr. 31: Přestože zbraně byly povětšinou vyráběny lokálně, také na jejich způsobu provedení lze rozpoznat cizokrajné vlivy.

Meč nahoře, známý též jako „*falcata*“, byl buď římským importem, nebo velmi věrnou kopií. Tento typ zbraně, jež se pravděpodobně vyvinul z řeckého „*kopis*“, byl běžný především u keltských a kelto-iberských společností v Hispánii. Rovný meč dole s dvojitým ostřím pak spíše připomene římské armádní typy (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, fig. 21). V obou případech jsou předměty datované do období mezi 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr.

2.1.2. Keramika

V případě Mleihy představují keramické nálezy jeden z nejpřesvědčivějších dokladů o kontaktech s dalšími regiony. V kontextu lokální keramiky, vyráběné jednak přímo v Mleize, jednak ve spřízněných střediscích, se objevuje podstatné množství keramiky zahraniční – ať již v podobě běžných užitkových nádob, nádob transportních, nebo luxusního zboží – které dominuje zboží, jež bývá obecně označováno jako parthské¹²⁰. Zatímco keramika lokální se oproti předcházejícím obdobím doby železné (především IA II-III, viz *Tab. 2*) vyznačuje poměrně přirozeným stylistickým a tvarovým vývojem, importy logicky následovaly trendy svých příslušných domovských oblastí. Pakliže v rámci určitého druhu zboží, jako byla např. indická (červená) leštěná keramika typu RPW, hovoříme o možném podílu, který nebyl do destinace importován, ale byl vytvářen na místě hrnčíři, kteří z oblasti původní produkce do Mleihy přesídlili, či byli jiným způsobem obeznámeni s příslušnými technologickými postupy, je obtížné usoudit, jaké procento z celkového objemu tohoto zboží tento podíl představoval. Jak již bylo zmíněno, Mleihu lze považovat za relativně kosmopolitní středisko, přestože procenta daných etnických skupin na celkové populaci nelze zatím konkretizovat, stejně jako jejich sociální příslušnost a možnosti. Tuto hypotézu lze samozřejmě aplikovat na podobná střediska, jako byl např. Ed-Dúr, a potažmo (poněkud hůře prozkoumaná) Dibba.

Keramika se dochovala jak z pohřebišť, tak ze samotných sídlištních struktur. Importovaná složka byla zastoupena především glazovaným zbožím, pocházejícím pravděpodobně z jihozápadního

¹²⁰ Parthská keramika, stejně jako později sásánovská, se vyznačuje množstvím lokálně vytvářených stylů a nikoliv jedním ústředním trendem, tak jak tomu bylo např. v případě exportní keramiky říše římské. Takřka každý perský (a mezopotámský) region se vyznačoval vlastní unikátní keramickou produkcí (více Khosrowzadeh – Sarlak 2018, 67–82). Některé regiony, např. dnešní Hormozgán, Kermán, Sístán a Balúčistán a pákistánská část Balúčistánu (tzn. především antické oblasti Karmánie a Gedrósie), jsou archeologicky hůře identifikovatelné, než ostatní části parthské říše; zejména v období sásánovském se jedná o velmi nejasně zmapované období (Khosrowzadeh – Sarlak 2018, 70–72).

Íránu a jižního Iráku (oblasti Charakéné), a červenou a černou keramikou ze severovýchodní Arábie a přilehlých ostrovů, především Bahrajnu a Fajlaky. Objevila se ovšem i řecká keramika z egejského prostoru – kromě fragmentů řecké s černým listrem (tj. *black-glazed pottery*), které jsou prakticky identické s nálezy keramiky tohoto typu na athénské agoře, bylo nalezeno také několik kolkovaných uch rhodských amfor na víno¹²¹. Přestože ty v první řadě sloužily transportnímu účelu, jejich vlastnictví přinášelo v Mleize majiteli značnou prestiž, jak dokládají především jejich časté opravy (a úpravy) v rámci destinace (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 18). Představovaly zároveň populární milodar, zejména v rámci okázalejších hrobek na místních nekropolích.

Obr. 32, 33: Vlevo importovaná zelená glazovaná keramika, jež do Mleihy proudila především (přímo) z jihozápadní Persie a z Charakéné – představuje jeden z nejtypičtějších keramických importů prvního období prosperity (3. a 1. pol. 2. stol. př. Kr.). Vpravo lokální nádoba s geometrickou výzdobou (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, fig. 12).

Trendy keramických importů, jaké panovaly v Mleize od 3. do počátku 1. stol. př. Kr., se začaly ke konci tohoto období měnit. Z regionálního hlediska se kolem pol. 1. stol. př. Kr. objevuje na pobřeží Umm al-Kuvajnu Ed-Dúr, od té doby hrající roli klíčového obchodního uzlu pro takřka celý Ománský poloostrov, z hlediska nadregionálního se kolem Středomoří vynořuje nová (obchodní) velmoc – říše římská. Situace, ve které Mleiha vstoupila do svého druhého období prosperity, se, minimálně z archeologického hlediska importů, projevovала zcela odlišnými typy zboží. Luxusní keramika se objevovala především v podobě (jasně) červené *sigillaty* a (transportních) amfor ze západního Středomoří (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 18), např. Hispánie (Ibérie). V nich už ovšem obvykle nebylo převáženo víno, jako v případě amfor rhodských, ale *garum*, kvašená rybí omáčka, jež byla používána jako dochucovadlo napříč Středomořím. Import keramiky z jižní Mezopotámie a z jihozápadní Persie neustal; byl doplněn o keramiku indickou, které je v prvním období prosperity

¹²¹ Kolkované exempláře představují: *Iasonos* (počátek 2. stol. př. Kr.), *P(ana)mo(u) Ant(ig)onou* (závěr 3., počátek 2. stol. př. Kr.) a *Epi Ariotuvos/Theomoaori(os)/ou* (cca. 200 – 175 př. Kr.; Mouton 1992, 48).

Mleihy poskrovnu (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 20). Zboží sleduje vývoj v Ed-Dúru, odkud patrně podstatná část zboží, ne-li jeho naprostá většina, do Mleihy putovala.

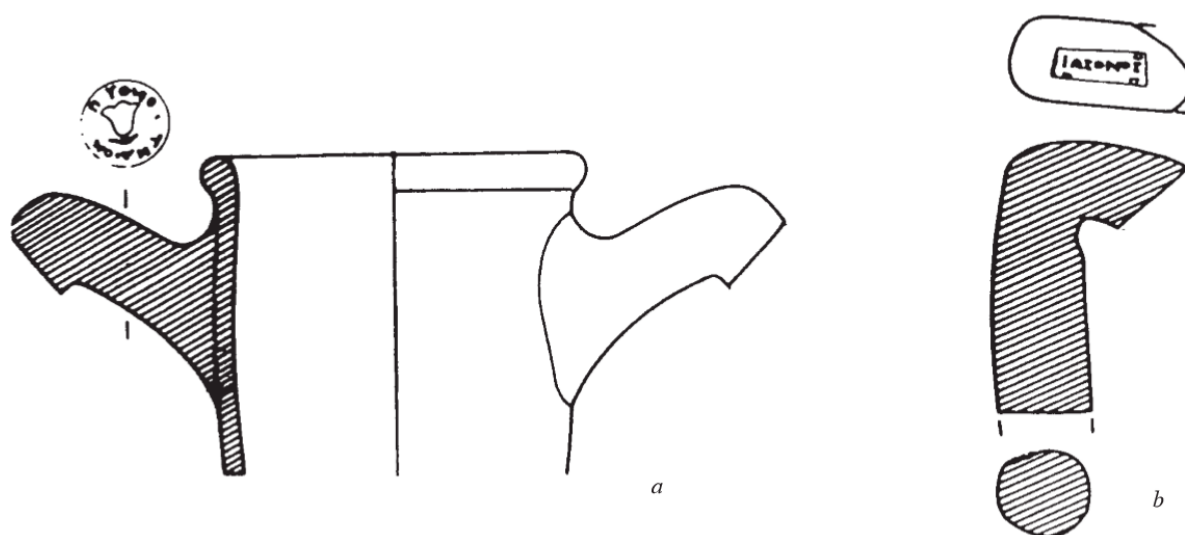

Obr. 34: Zleva dvojice rhodských amfor, vlastnické označení v *zabúru*, kolek na uchu amfory, vpravo amfora z římské provincie *Hispania Baetica*, jež přibližně odpovídá dnešní Andalusii.

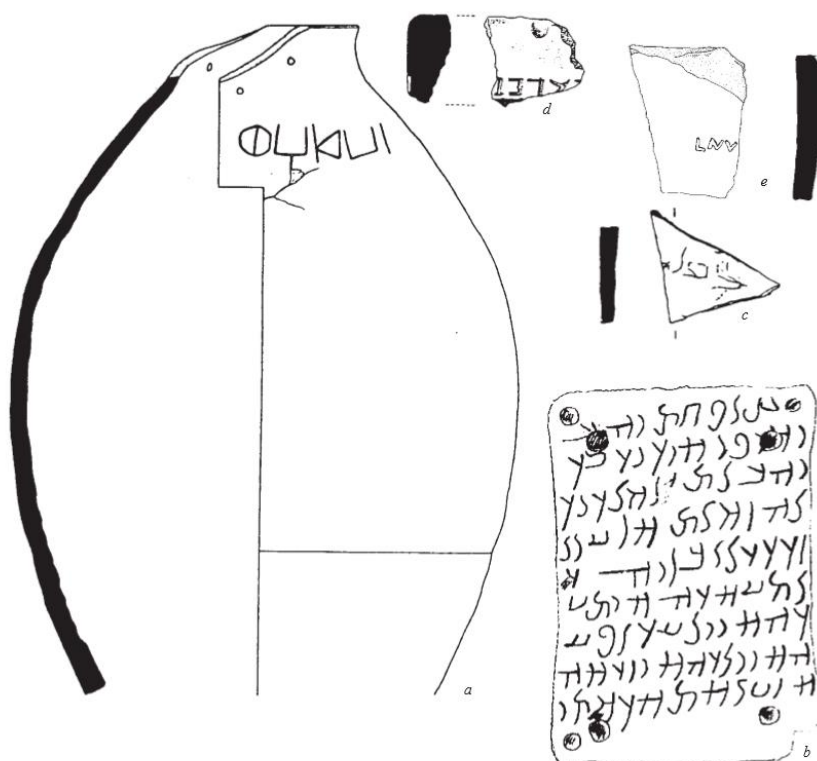
Specifická skupina kamenných (př. sádrovcových a alabastrových) nádob, jež má v regionu dlouhou tradici, je v Mleize obou období zastoupena především importy z jižní Arábie – Jemenu a (potažmo) Dafáru. Zpravidla se jedná o tzv. „úlovité“ nádoby, často s figurální výzdobou víka, které byly určeny ke schraňování různých aromatických látek a mastí, přičemž jejich kopie byly, často v poněkud nižší kvalitě, vytvářeny také lokálně (Overlaet – Yousif – Jasim 2018, 20). Jejich přítomnost je jasným svědectvím o čilém obchodu s aromaty, který se, samozřejmě, nevyhnul ani Mleize, potažmo „ománskému království“ jako takovému. Využívání těchto látek jak v soukromé, tak ve veřejné sféře se odehrávalo takřka na denním pořádku.

Obr. 35: Kamenné nádoby z Jemenu (vlevo) a jejich lokální imitace (vpravo).

Obr. 36: Kolkovaná ucha rhodských amfor z Mleihy (Mouton 1992, fig. 21, 1.3).

Obr. 37: Nápisý na keramice nalezené na lokalitách Mleiha (a-b) a Ed-Dúr (c-e). Zastoupená písma zahrnují jihoarabské (a), aramejské (b-d) i latinu (e); (Mouton 1992, fig. 148).

Obr. 38: Ucho rhodské amfory, vytvořené cca. mezi r. 225 a 125 př. Kr. (Stein 2017, 118, fig. 9), z Mleihy s nápisem v *zabûru*, s prvky *musnadu*, který označuje vlastníka nádoby.

2.2. Ed-Dúr

Ed-Dúr (الدُّور; „domy“) je moderní název pro přístav neznámého jména, jehož ruiny byly objeveny nad vádím Beidhá v emirátu Umm al-Kuvajn, asi 120 km jihozápadně od Hormuzského průlivu. Lokalita se na přelomu letopočtů nacházela u prostorné mělké laguny s několika mangrovovými ostrůvky¹²², a zatímco otevřené moře bylo z přístavu přístupné relativně snadno, ze strany opačné byl ed-dúrský přístav skryt za skalisky tak dobře, že každá loď musela znát jeho polohu zcela přesně (Haerinck 2003, 201). Naleziště, které se dnes řadí mezi největší v Emirátech, bylo v poli vysokých písečných dun objeveno iráckým archeologickým týmem teprve r. 1973, přičemž výkopové práce započaly roku následného. Byl to ale především tým profesora Erniera Haerincka z univerzity v belgickém Gentu, jež na lokalitě ve spolupráci¹²³ s Rémym Boucharlatem a Danielem Pottsem začal pracovat na podzim r. 1986¹²⁴, který doložil význam lokality a změnil naše dnešní chápání obchodních středisek regionu v období kolem přelomu letopočtů. Přestože byl odhalen již prehistorický materiál, svůj zlatý věk Ed-Dúr zřejmě prožíval až v závěru doby železné (PIR B–C), ze které pochází pozůstatky desítek staveb a tisíců komorových hrobů, vybavených bohatými milodary, zahrnujícími picí servis z drahých kovů, římské sklo (v mnoha tvarech i podobách), železné zbraně, zlaté a stříbrné šperky a slonovinové předměty. Toho času byl Ed-Dúr totiž významným obchodním uzlem, s vazbami na Mezopotámii, Persii, Indii i římský svět¹²⁵, byť není zcela jisté, zda se na tomto lukrativním podniku aktivně podílelo na vlastních plavidlech také místní obyvatelstvo, ani jakým způsobem se zboží z těchto míst do Ed-Dúru dostávalo (Haerinck 2003, 201–202). I kdyby byla hypotéza, že místní nebyli aktivními účastníky obchodního systému správná, bohatství, které tento obchod přinášel, se silně promítlo i do jejich životního stylu. Za obchod, který provozovali místní, nebo jej minimálně zprostředkovávali, se dá považovat ten s lokálně získávanými perlami¹²⁶ (Haerinck 2003, 201) v rámci širšího rámce hojně provozovaného rybolovu. Existence subsistenční formy udržovaného zemědělství je ve větší míře doložena skrze pěstování palem Datlovníku pravého (*Phoenix dactylifera*), tak jak bylo v oblasti běžné.

Pro patrně široké spektrum svých kontaktů, potažmo kvůli kosmopolitní společnosti, která zřejmě obyvatelstvo Ed-Dúru spoluvytvářela, bývá přístav identifikován s *toposem* Omana (např. Potts 1988; 1990; Groom 1994; 1995), o kterém se zmiňuje např. Strabón, Plinius Starší (více Abed 2001, 55), byť je možné, že pojem „Omana“ označuje celý státní útvar, jehož byl také Ed-Dúr součástí,

¹²² Výzkum z r. 1995 na nich neodhalil žádné archeologické pozůstatky. Lze předpokládat, že v době rozkvětu Ed-Dúru se jednalo o nevýznamné písčiny (Haerinck 2003, 201).

¹²³ Výkopové práce se uskutečnily za podpory a pod dohledem tehdejšího šejka Umm al-Kuvajnu Rašída bin Ahmáda. Bez jeho finanční a materiální podpory by nebylo možné je uskutečnit (Whitehouse 1998, 8).

¹²⁴ Belgický tým na lokalitě po 3 sezóny pracoval střídavě s týmem francouzským, britským a dánským v kooperaci čtyř evropských univerzit (viz Boucharlat *et al.* 1988; 1989; Haerinck – Metdepenninghen – Stevens 1991; 1992; Haerinck 1992; 1993; 1994a; 1994b; 1996; 2001). Od r. 1989 do r. 1995 pracoval v Ed-Dúru pouze tým belgický, následně bylo naleziště na čas opuštěno (Haerinck 2003, 196).

¹²⁵ Typické helénistické předměty 3. a 2. stol. př. Kr., jaké jsou dobře známy např. z Mleihy, v Ed-Dúru absentují. Tato skutečnost je připisována faktu, že v této době byl ještě Ed-Dúr buď zcela opuštěný (Haerinck 2003, 200), nebo byl jen nevýznamnou rybářskou osadou. Toho času do Mleihy zboží proudilo (především) ještě napříč karavanními stezkami severovýchodní Arábie. Tato oblast byla patrně administrativně spravována středisky v Gerrze (Thádž), potažmo již diskutovanou možnou řeckou správní jednotkou na ostrově Týlos (Bahrajn).

¹²⁶ Podle Plinia St. (*Nat. Hist.* IX, 53) pocházely „nejkvalitnější perly“ z „arabské strany Perského zálivu“, *PME* (36) označuje „arabské“ perly za druhé kvalitou za indickými. Export perel mohl hrát zásadní roli v předpokládané akumulaci bohatství místních obyvatel. Poptávka po tomto luxusním artiklu existovala jak parthské říši, tak v Levantě, Středomoří a Indii (Haerinck 1998a, 274).

potažmo přístaviště na druhém, severním pobřeží Perského zálivu¹²⁷. Přibližně shodnou lokaci s Ed-Dúrem potvrzuje např. *PME* (36–37), který *topos* Omana označuje kolem pol. 1. stol. po Kr. za nejvýznamnější přístav na jižním pobřeží Perského zálivu a vyzdvihuje jednak jeho propojení s přístavem Apológos, označovaný za jeden z nejvýznamnějších v rámci království Charakéné (Potts 1988; 1997), jednak s Barygazou (dneš. Bharuč) na jižním pobřeží indického Gudžarátu, toho času ovládanou indo-skýtskými dynastiemi tzv. Západních kšatrapů. Plinius St. (*Nat. Hist.* VI.32, 149) nás v komentáři na starší dílo Juby II. informuje, že mauretánský král ve svém popisu této části světa opomněl zmínit „ománské“ město Batrasavave a také samotný přístav Omana, který podle Plinia St. (*idem*) umísťovali starší autoři na pobřeží Kermánie. Batrasavave a Omana měli společně s přístavy Homna a Attana být nejvytíženějšími středisky námořního obchodu Perského zálivu pol. 1. stol. po Kr. (Haerinck 1998a, 275277). Jak Plinius St., tak *PME*, ovšem, označují Omanu shodně za přístav „perský“ (*idem*). To, samozřejmě, může pouze souviset se skutečností, že oba autoři oblast Ománu (či Omany) považovali za nedílnou součást perské (tj. parthské) říše, byť dnes pro toto tvrzení konkrétní důkazy neexistují (Haerinck 1998a, 275–277). Variantu, že přívlastek „perský“ je v dílech zmíněných autorů zcela záměrný a souvisí s teoretickou administrativně-politickou přítomností lokálních panovníků Persidy/Fársu na Ománském poloostrově, kteří dlouhodobě na seleukovské a později na parthské moci vystupovali prakticky nezávisle a razili vlastní měnu (Yarshater 1983, 299–302), není možné, vzhledem k dobovým reáliím, posuzovat zcela adekvátně, byť se obě oblasti nacházely v archeologicky doloženém kontaktu (více viz 2.2.1).

Lokality, které v oblasti Maky vyjmenovává *PME*, včetně Omany, již absentují v díle Klaudia Ptolemaia z období kolem pol. 2. stol. po Kr. (Groom 1986, 70; 1995, 203), což je často vysvětlováno tím, že Ed-Dúr, a potažmo i Mleiha, v té době již nebyli středisky mezinárodního významu. Přístav Cauana bývá někdo považován za chybný přepis pro *topos* Omana¹²⁸ (Haerinck 1998a, 277), vyznačené Omanum Emporium, někdy identifikované se středisky na lokalitě Izki nebo v oáze Nazvá (více viz 2.3) ve vnitrozemí severního Ománu, se však na mapě Klaudia Ptolemaia nachází, poněkud nečekaně, podstatně západněji, v oblasti přibližného středu dnešní Saúdské Arábie.

Archeologicky jasně zaznamenaná změna v rámci struktury osídlení Ed-Dúru a její intenzifikace v průběhu 1. stol. př. Kr., kdy byla lokalita znovu osídlena po několika staletích (zřejmého) opuštění¹²⁹, je nepochybně spjata s rozvojem Mleihy ve vnitrozemí emirátu Šardžá, což potvrzuje i spřízněnost materiální kultury. Pohřbívací zvyklosti, stejně jako výzdoba keramiky nebo (zcela specificky) malé bronzové „hadí“ figurky (či toreutické produkty obecně), jsou nejčastěji uváděny jako doklady vazeb těchto měst. Tato spolupráce vedla k vytvoření unifikovaného ekonomického systému¹³⁰, který podporovala již zmiňovaná lokálně ražená a (v zásadě) lokálně

¹²⁷ Potenciální kandidáti na perském pobřeží zůstávají vzhledem k takřka kompletní absenci archeologických výzkumů neobjasnění (Haerinck 1998a, 278).

¹²⁸ Podobné teorie vznikly také kolem přístavu Kommana (či Kombana) na pobřeží Karmánie (Haerinck 1998, 277–278), popř. města Domana, jež na mapě leží nedaleko ve vnitrozemí západně od Cauany.

¹²⁹ Jak již bylo zmíněno, Ed-Dúr byl osídlen již v době prehistorické. Přístav zde v limitované podobě existoval v období Umm an-Nar a následně v prvních fázích doby železné (IA I–IIB), načež byla lokalita z nejasných důvodů opuštěna (Haerinck 2003, 200).

¹³⁰ Právě spolupráci těchto dvou středisek se v první řadě věnovala výstava archeologického muzea v Šardžá, nazvaná *Ed-Dur: Glimpse into Civilisation*, která byla zpřístupněna veřejnosti mezi říjnem 2015 a březnem 2016 a byla první oficiální kooperací mezi oddělením *Sharjah Museums* a *Department of Archaeology and Heritage* v Umm al-Kuvajnu.

využívaná měna (<https://www.thenational.ae/uae/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uae-s-ancient-ed-dur-1.577408>, 24. 10. 2018). Politický komplex Mleiha/Ed-Dúr nahradil v roli obchodních prostředníků oblasti v širším slova smyslu arabské kmeny na severovýchodě poloostrova, kteří tuto roli zastávali od počátku období helénismu. Není ovšem jisté, zda tuto změnu iniciovali přímo vládci Mleihy či Ed-Dúru – je možné, že katalyzátorem se stala obchodní intervence Charakéné. Tamější vlivní obchodníci, ve snaze se těmito „prostředníky“ vyhnout a zároveň rozšířit sféru svého vlivu, by ve svém jednání ve své podstatě pouze pragmaticky využívali situace na tehdejších nadregionálních trzích v době, kdy (nejen) vlivem „objevení“ možností monzunových sezónních větrů v otázce námořní cesty mezi Indií a Arábií, potažmo Indií a Persií/Mezopotámií, docházelo ke zvýšení objemu obchodu v Perském zálivu a na západě Indického oceánu obecně. Tento nárůst byl řetězově propojen s větší poptávkou po zboží z „východu“ (především) v různých oblastech antického Středomoří (Haerinck 2003, 200). Na vzniku klíčového obchodního uzlu, kterým v době kolem přelomu letopočtů a v prvních (dvou) staletích po Kr. Ed-Dúr nepochybně byl, se tak podílely jak místní faktory, tzn. v obecné podstatě nebývalý rozvoj regionálního střediska – Mleihy, tak vnější (obchodní) intervence království Charakéné, jež mohlo jednat v zájmech říše parthské, jejímž vazalem po většinu tohoto období bylo. Zda lze Ed-Dúr považovat spíše za charakénskou/parthskou obchodní kolonii, nebo přístav sloužící tehdejšímu ománskému „státu“ centralizovanému v Mleize, je stále předmětem debat. Situace koexistence místního přístavu s početnými exklávami (nejen) obchodníků z dalších zemí a, potažmo, specificky vyhraněnou obchodní „čtvrtí“ s vlastními daňovými a poplatkovými pravidly, se jeví poměrně reálně. Vše je navíc nutné chápat v souvislosti zřejmě paralelně fungujícího obchodu provozovaného na lodích v římských (a dalších) „službách“. Těm pro velmi podobné účely, tzn. primárně cestu do Indie, sloužil přístav Chór Rórí nedaleko města Salála na jihu dnešního Ománu. Přestože je římské zboží v Ed-Dúru přítomné, je pravděpodobné, že se do přístavu dostávalo až sekundárně, skrze Charakéné nebo jihoarabská království. Kvantita zboží z parthských oblastí vlivu je mnohonásobně vyšší a nenechává příliš na pochybách, komu existence Ed-Dúru sloužila v první řadě.

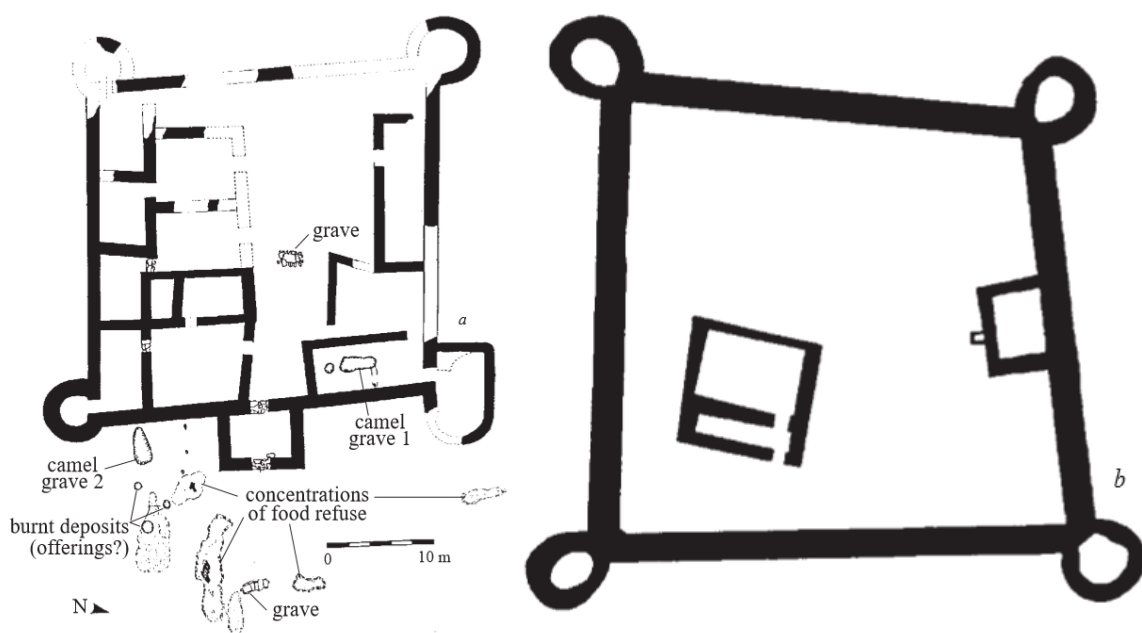
Obr. 39: Ed-Dúr, letecký pohled na tzv. „pevnost“, možné administrativní centrum města.

Pokud zaměříme svou pozornost na konkrétní archeologické důkazy tehdejší prosperity Ed-Dúru v rámci architektonických pozůstatků a jejich relevantních nálezů, narazíme na (zřejmě) značně stratifikovanou společnost, byť pojem „stratifikace“ může být v tomto případě pouze důsledkem nejasně interpretovaných vztahů mezi různými etnickými skupinami Ed-Dúr toho času obývajícími. Nálezy shluků keramiky bez kontextu jsou obvykle pokládány za důkazy o existenci netrvanlivých obydlí z palmových listů (tzv. *‘ariš*), jež mohly sloužit jak tzv. „dělnické“ třídy, tak etnikům, která tento styl bydlení tradičně preferují, tedy např. právě početným nomádským kmenům, které v této části Arabského poloostrova tvořily „domorodou“ populaci. Většina trvanlivé architektury v Ed-Dúru, od (patrně správních) obydlí s mnoha pokoji a kruhovými nárožními věžemi po domky s jedinou komůrkou, byla vybudována z „plážového kamene“ (ar. *faruš*), z drobné vápenaté konkrce, obvykle se formující v mělkých pobřežních zónách. Pro období po přelomu letopočtů je zároveň příznačné využívání alabastru jako materiálu na tvorbu okenních tabulí, jež je v rámci Arabského poloostrova takto zaznamenáno vůbec poprvé (Potts 1996, 182–188). Otázka osvětlování interiérů antických předovýchodních obydlí obecně stále platí za velmi aktuální. Nezřídka bývají v rámci architektonických pozůstatků zcela běžně se objevující ventilační otvory mylně interpretovány jako otvory iluminační; tradiční trvanlivá architektura Arábie, a potažmo širších oblastí Blízkého východu, přitom byla v interiéru patrně jen velmi špatně přirozeně osvětlená (Potts 1996, 182–183). Můžeme soudit, že zcela zásadním zdrojem přirozeného světla byly pro interiér tohoto typu staveb, logicky, otevřené dveře¹³¹; absence oken, v klasickém slova smyslu, měla ale také své výhody – zejména v podobě snadnějšího udržování konstantní teploty vnitřku. Dvojice již zmíněných alabastrových fragmentů, pocházející z téže elitní budovy v ed-dúrské „Oblasti C“ (*Area C*), datované

¹³¹ Praktika sezónních zastavování okenních otvorů, jaká je známá např. z v zimě chladnějších oblastí Mezopotámie (Roaf 1989, 96), se v běžných podmínkách arabského podnebí dá předpokládat jen stěží.

na základě přítomnosti římských skleněných mís z formy do 1. stol. po Kr. (Potts 1996, 185), naznačuje jisté změny v místních architektonických tendencích. Tradice využívání alabastru coby světelně polopropustného materiálu na okenní tabule (apod.) je známá spíše z pozdně antického Jemenu (Potts 1996, 186–187). Nález z Ed-Dúru je nejstarší svého druhu, bez známých analogií nejen v rámci Arábie, ale také Mezopotámie (*idem*), a může být v současné době považován za místní invenci, byť daný materiál, tedy alabastr, lze takřka jistě považovat za import, pravděpodobně právě z oblastí jihozápadní Arábie (Potts 1996, 187). Absence dalších nálezů, zdůvodňovaná především místním nedostatkem prestižních budov podobného ražení, zatím limituje přesnost našeho úsudku co se rozšíření této technologie, alespoň v rámci Maky, týče. Patrně jsme ovšem svědky počátků zásadních inovací nakládání s přirozeným světlem v rámci interiérů elitních obydlí, odehrávajících se paralelně ke změnám, které jsou z téže doby známé z centrálních oblastí říše římské, kde začíná být k výplni okenních tabulí poprvé využíváno foukané sklo.

Přestože množství ed-dúrských architektonických pozůstatků nenaznačuje přítomnost monumentální architektury, několik počínů můžeme, především na základě proporčních dispozic, označit za budovy, které sloužily veřejným zájmům, ať již administrativního, nebo religiózního charakteru. Pod rámec prvních zmíněných můžeme zařadit tzv. „pevnost“, jež se nachází v rámci ed-dúrské *Area F*. Její podstatná část byla odhalena už r. 1973 v rámci prvních (iráckých) výzkumů. S přibližně čtvercovým půdorysem o straně 20 m a čtveřicí kruhových nárožních věží o průměru asi 4 m připomene ed-dúrská pevnost soudobé parthské počiny.

Obr. 40, 41: Ed-Dúr, vlevo půdorys tzv. *Area F* a jeho zástavba, vpravo tzv. „malá“ pevnost.

Nedaleko jižně od „pevnosti“ se v rámci areálu M nachází pozůstatky (hlavního) místního chrámu (Haerinck – Vrydaghs – Doutrelepon 1998). V rámci celé oblasti Ománského poloostrova (pravděpodobně) počátku 1. stol. po Kr., kdy byla již místní kultura dávno penetrována helénistickými idejemi, se jedná o zcela unikátní svědectví místních náboženských praktik a patrně mezinárodně

„nejviditelnější“ výsledek výzkumu Haerinckova týmu v Ed-Dúru. Dedikaci božstvu Šamaš¹³² lze zároveň považovat za jeden z posledních dokladů o uctívání tohoto starověkého sumerského božstva (Mark 2017, <https://www.ancient.eu/Utu-Shamash/>, 2. 11. 2018), které lze doložit zhruba od období kolem r. 3500 př. Kr. právě přibližně do doby těsně po přelomu letopočtů. Obdélná budova z ašlarského zdiva, s hlavním vstupem na východní straně a s průčelím lemovaným sloupy s korintskými hlavicemi, původně pravděpodobně zdobená i barevně, bývá přirovnávána k velkému chrámu v Hatře na severu dnešního Iráku¹³³, kde byl Šamaš uctíván v lokální podobě též (Haerinck 2003, 204). Sádrová výzdoba exteriéru, se střídajícími se čtverci a obdélníky, zase silně připomene zádušní chrám v egyptské Hermopoli z 1. stol. po Kr. (Haerinck 2003, 205), byť je pravděpodobné, že se jednalo svého času o poměrně běžný styl výzdoby – nalezneme jej mj. také na některých nástěnných malbách v Pompejích (*idem*). Ne zcela objasněn je pak význam malého zešíkmeného okénka v severní zdi ed-dúrského chrámu. Je možné, že okénko sloužilo jako prostor, kterým orákulum uvnitř chrámu promlouvalo k prosebníkovi vně hlavní budovy chrámu¹³⁴; „zaseknutá“ ve zdi vedle byla pak nalezena bronzová lampička s půlměsíčovým drždlem, patrně římský import (<https://www.thenational.ae/uae/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uae-s-ancient-ed-dur-1.577408>, 25. 9. 2018). Uvnitř i vně chrámu byly odhaleny též tzv. *baetyly* (*ansab*), jednoduché mohyly, které zde vztyčovali buď nemajetní prosebníci, nebo poutníci. Dvojice kamenných orlů, kteří byli nalezeni v blízkosti chrámu na sklonku r. 2015, pak zřejmě zdobila vstup (<https://www.thenational.ae/uae/500-tombs-dating-back-2-000-years-found-in-umm-al-quwain-1.106172>, 28. 9. 2018). V současné době probíhají pod dohledem místního týmu, který na lokalitě s přestávkami pracuje od r. 2009, rekonstrukční práce, které mají chrám připravit na jeho zpřístupnění veřejnosti.

¹³² Božstvo Šamaš je v arabském prostředí pokládáno za analogii sluneční bohyně Šams („slunce“), jež byla uctívána v podobné době na jihozápadě a ve středu Arabského poloostrova. Šamaš, oproti tomu, byl božstvem mužského pohlaví (<https://www.thenational.ae/uae/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uae-s-ancient-ed-dur-1.577408>, 24. 9. 2018). Původ jeho kultu lze ale najít již v sumerské Mezopotámii (Black – Green 1992, 184), kde byl Šamaš (též Utu), co by bůh Slunce a soudce lidí i bohů, společně se svým mytologickým otcem Sínem, měsíčním bohem, a svou sestrou/dvojčetem, bohyní planety Venuše Ištar, součástí božské triády. Je nepochybné, že na východě Arabského poloostrova byl jeho kult více ovlivněn tím původním, mezopotámským. V rámci okrsku ed-dúrského chrámu bylo slovo/jméno „Šamaš“ odhaleno na pozoruhodné pravoúhlé kamenné „misce“, jež se nacházela na vyvýšené podstavě z 8 řad plochých kamenů, asi 2 od severovýchodního rohu budovy. Ta mohla sloužit k uchovávání krve obětovaných zvířat, podobně jako podobné struktury v širším prostoru Ed-Dúru (<https://www.thenational.ae/uae/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uae-s-ancient-ed-dur-1.577408>, 25. 9. 2018), nebo např. k pálení aromatických látek, či uchovávání (posvátné) vody. Analýza 8 řádkového aramejského nápisu, kterým byla „miska“ opatřena, nevyjevila z důvodů stavu dochování kromě pojmenování božstva žádné další informace (Haerinck 2003, 204).

¹³³ Silně opevněná Hatra, snad shodou okolností, prosperovala především v 1. a 2. stol. po Kr., tedy v zásadě ve stejné době, jako Ed-Dúr (viz <http://www.iranicaonline.org/articles/hatra>, 2. 11. 2018); před pol. 2. stol. po Kr. se místní vladaři začali zvat králi (*mlk*), kolem r. 165 po Kr. se dokonce místní panovník zval „králem všech Arabů“ (Porter – Hadar 2008, 4). O době založení města panují dodnes nejasnosti, pravděpodobně k němu došlo ve 3. nebo 2. stol. př. Kr., kdy oblast ovládali Seleukovci. Toho času byli Arabové, či lépe řečeno lidé původem (především) z východu Arabského poloostrova, v Mezopotámii běžnou a četnou složkou lokální populace (Ramirez-Faria 2007, 33). V období prosperity Hatry to měli být právě arabští velmožové, jejichž dynastie město ovládala – to i v době, kdy se Hatra stala hlavním městem království Araba, vazala parthské říše a nárazníkového státu mezi ní a říší římskou ve 2. stol. po Kr. (<https://www.britannica.com/place/Hatra#ref287908>, 2. 11. 2018). Netřeba dodávat, že (psaným) jazykem Arabů z Hatry a okolí byla aramejšтина.

¹³⁴ Podle Haerincka běžní občané vnitřek chrámu, po helénistickém vzoru, vůbec nenavštěvovali. Skrze okénko přinášeli obětní dary a naopak získávali „požehnání“ (<https://www.thenational.ae/uae/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uae-s-ancient-ed-dur-1.577408>, 25. 10. 2018).

Jak již bylo zmíněno, navzdory skutečnosti, že v období kolem přelomu letopočtů byl Ed-Dúr vzkvétajícím a prosperujícím přístavištěm, s výjimkou Šamašova chrámu mnoho architektonických dominant zřejmě jeho panoráma nezdobilo. Jen malé procento obytných staveb bylo konstruováno z kamene (Haerinc 2003, 200). Více pozornosti bylo věnováno funerálním monumentům, ať již individuálním, nebo rozsáhlým kolektivním s přístupovým dromem nebo šachtou. Právě z nich pochází většina importů popsaných níže, klíčových pro identifikaci obchodních vztahů Ed-Dúru.

Hrobky na ed-dúrských nekropolích jsou různorodé, od jednoduchých cistových pro individuální inhumace po poměrně velké polo-podzemní struktury s podzemní komorou, přístupnou po schodišti a s valenou klenbou, pro společné pohřby, kterážto funerální architektura připomene soudobé parthské pohřby, např. v Aššúru v severní Mezopotámii (Potts 1997, 55). Ed-Dúrské hrobky obvykle obsahovaly kromě keramiky a šperků také např. zbraně, zejména šípy a meče; jedna z hrobek obsahovala ale např. kompletní picí servis na víno včetně míchadel a sít a slonovinové destičky se zobrazením orlů, lvů a nahých žen (<http://www.thenational.ae/news/uae-news/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uaes-ancient-ed-dur#page2>, 16. 12. 2018). Monumentální hrob z Area A zase disponoval dlouhým železným mečem se slonovinovou hlavicí zakončenou dekorativní bronzovou hruškou (Potts 1998b, 195). Tento nález bývá v kontextu přítomnosti římského skla obvykle bezpečně datován do 1. stol. po Kr. (*idem*).

Obr. 42, 43: Vlevo skupina hrobek z 1. stol. po Kr., jež byla nalezena týmem vedeným Aliou Al Ghaflí z Oddělení starožitností a dědictví Umm al-Kuvajnu na lokalitě Ed-Dúr v prosinci 2015. Hrobky byly vytvořeny z kamene vyzvednutého z moře a všechny se nacházely v těsné blízkosti obydlí, jelikož tehdejší obyvatelé věřili, že „život a život po smrti jsou neoddělitelné“ (<https://www.thenational.ae/uae/500-tombs-dating-back-2-000-years-found-in-umm-al-quwain-1.106172>, 28. 9. 2018). Největší, tzv. „náčelnický hrob“ (*sheikha's grave*), kteroužto pozici možná zastávala žena, se nachází vzadu. Vpravo vnitřek (na obrázku pravé) pohřební cisty (asi) 10 leté dívky ve fetální pozici s bronzovým *torques*, náramkem, podobnou ozdobou na kotníku a, pozoruhodně, jedinou zlatou náušnicí. Vedle její hlavy byla položena miska, kdysi patrně naplněná vodou (<http://www.thenational.ae/news/uae-news/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uaes-ancient-ed-dur#page2>).

Zcela jasně identifikovat účel Ed-Dúru pro spektrum nadregionálního obchodu tak dosud možné není, stejně jako pochopit interakci předpokládaných rozličných etnických skupin, které jeho tehdejší podobu spoluvytvářely. Teorie, že jeho význam primárně nespočíval v místní obchodní stanici, sloužící přinejlepším jako překladiště, ale spíše ve výhodě jeho strategické polohy, disponující (relativně) bohatými zdroji pitné vody (Haerinck 1998a, 274) a umožňující projíždějícím plavidlům načerpat síly a zdroje na náročné cestě (především) k severozápadnímu pobřeží Indie, tak nelze zcela zavrhnout – obzvláště neopomeneme-li zmínit fakt, že tato cesta zpravidla pokračovala další stovky km při severním ománském pobřeží až k mysu Ras al-Hadd, kde začínají sezónně vát pro tuto plavbu tehdy klíčové monzunové větry (více viz 2.4.1.). Vyloučit nelze ani dnes poněkud opomíjenou teorii (Haerinck 1998a, 274), poněkud nešťastně romantizovanou místním kontextem 18. a 19. stol., kdy byla oblast nazývána „pirátským pobřežím“, že Ed-Dúr se na obchodu paraziticky přizívoval ve formě útoků na obchodní plavidla tyto vody brázdící. Příhodně skrytá lokalita jeho přístaviště by do jisté míry tento fenomén umožňovala. Pakliže bychom, ovšem, Ed-Dúr pokládali za „pirátskou“ stanici, či středisko provozující pirátství ve službách vyššího administrativního zájmu Mleihy, neměl by svou rozlohou a relativní prosperitou ve své době žádné známé obdoby. Za předpokladu, že Omanu, či jiný ze zmíněných přístavů, lze s Ed-Dúrem ztotožňovat, by tato skutečnost samozřejmě byla v rozporu s jinak strohými informacemi, které se nám dostávají od antických autorů.

2.2.1. Obchodní kontakty

(Znovu) osídlení Ed-Dúru kolem pol. 1. stol. př. Kr. ustanovilo novou etapu v rámci provozování regionálního obchodu, ať již máme na mysli zboží mířící na Ománský poloostrov, či naopak z něj. Zatímco do té doby muselo z prostého důvodu absence jakéhokoli většího přístaviště v této části Zálivu zboží putovat po karavanních stezkách napříč severovýchodní Arábií, která svého postavení nepochybně využívala, v návaznosti na zintenzivnění námořní dopravy v Perském zálivu, kterýžto fenomén byl iniciován jednak větší poptávkou po „východním“ zboží ve středomořských metropolích, jednak obchodními zájmy klíčových místních politických činitelů, vznikla v Ed-Dúru nejasně definovaná obchodní stanice, která sloužila jako styčný bod obchodníků ze všech světových stran. Zda se přitom jednalo o obchod, jehož pravidla určovala domácí – ománská politická scéna centralizovaná (zřejmě) v Mleize, či spíše šlo jeho charakter označit za koloniální a, do jisté míry, bezcelní, je stále, ovšem, nejasné. Takřka nepochybně však šlo o proces zcela záměrný (Haerinck 1998a, 273) katalyzovaný skrze iniciativu politických entit, které měly přímý zájem na zvýšení výnosů z importu luxusního zboží, které do Perského zálivu proudilo (především) z východu. Původ této iniciativy lze hypoteticky hledat v recipročně výhodné spolupráci mezi oblastí ovládanou Mleihou a (t. č. především) Parthy ovládanými populačními středisky v tehdejší širší oblasti Mezopotámie a Persie.

Jediným z antických zdrojů, který nás alespoň přibližně informuje o soudobých obchodních aktivitách Ed-Dúru, je *PME* (36). Podle jeho autora je místní obchod veden v první řadě na „velkých“ indických lodích; mezi převáženými artikly vyjmenovává měď, týkové dřevo a „trámy, sazenice a klády“ dalbergiového (sisového) a ebenového dřeva, jejichž odolnost byla hojně využívána při stavbě vojenských plavidel. Zároveň je zmíněn kontakt s hadramautským přístavem Kane (Kana) v oblasti dnešního Dafáru, kam měli místní, tj. „ománští“, obchodníci vysílat své lodě (*madarate*) za účelem obchodu s kadidlem. Za vlastní „ománský“ export pak autor *PME* označuje již diskutované perly, ale také, v tomto pořadí, purpurové barvivo, textilie, víno, datle, zlato a otroky (36).

Spektrum konkrétních ed-dúrských kontaktů lze částečně identifikovat skrze pozoruhodnou sbírku místních mincovních nálezů, zahrnující kolem 500 exemplářů (Haerinck 2008, 65), byť mnoho dalších se zřejmě nachází v soukromých sbírkách (Haerinck 1998a, 278–281). Nejrozsáhlejší z konkrétních souborů, typ Abi'el, v Ed-Dúru představuje přes 70% veškerých zde nalezených mincí (Haerinck 2003, 202). Množství této ražby naznačuje, v jaké měně především byla podstatná část ed-dúrských transakcí prováděna, a umožňuje badatelům pohrávat si s myšlenkou, že mince Abi'el nebyly raženy pouze v Mleize, jak je dnes běžně usuzováno, ale také v dalších střediscích „ománského státu“, možná právě také přímo v Ed-Dúru, byť pro toto tvrzení konkrétní důkazy dosud neexistují. Dalších (zhruba) 20% všech místních mincovních nálezů je zastoupeno stříbrnými oboly, se sedící figurou buď s orlem, nebo s koněm, usazeným na její natažené ruce (Haerinck 2003, 202). Oba tyto typy lokálně ražených stříbrných obolů jsou, na rozdíl od klasických mincí Abi'el, známy také ze severovýchodní Arábie a je možné, že byly právě za účelem obchodu s touto oblastí vytvářeny (*idem*). Jejich ražby patrně v první řadě spadají do „před-římského“ období, kdy námořní spojení mezi ománskými středisky a jižní Mezopotámií fungovalo ve značně redukované podobě; zboží, jak již bylo několikrát zmíněno, putovalo po karavanních stezkách napříč oázovou oblastí al-Hasa. Právě z jejích středisek, jmenovitě např. z Gerrhy, jsou stříbrné oboly (p. z Mleihy) doloženy. Jejich přítomnost v Ed-Dúru, který se na pobřeží emirátu Umm al-Kuvajn začal (znovu) objevovat až o zhruba dvě stovky let později, pak lze vysvětlit na způsobu „rutin“ v zavedených obchodních postupech, kdy specifická třída mincí zůstala v užívání ke stejnému (určitému) účelu, byť ten ve své podstatě přestal plnit svou původní funkci. Ražba těchto obolů v Ed-Dúru je tak nepravděpodobná, byť není vyloučeno, že v Mleize, kde byly tyto mince raženy původně, jejich produkce neustala. Větší denominace, jako drachmy a tetradrachmy, přitom v rámci tohoto typu mincovní produkce známy nejsou. Pakliže nenarážíme na informační trhlinu, způsobenou rozrušením konkrétních nálezových souborů, jedná se o poněkud pozoruhodný fenomén, kdy se hodnotnější platidla objevovala v limitech trhu lokálního, v oblasti Mleihy a Ed-Dúru, ale nikoliv v rámci nadregionální interakce se severovýchodní Arábií.

Líc (obv.)	Rub (rev.)	Popis
		Charakénská bronzová tetradrachma Attambela IV. (cca. 53/4 – 63/4 po Kr. s nápisem na rubu: <i>Basi(leoos) Attambe(lú) Soter(os) ka(i) euergetú</i>).
		Hadramautská bronzová mince, vyobrazení na líci je identifikováno jako (schematická) vyzařující „busta“, na rubu jako okřídlený <i>caduceus</i> , nebo stylizovaný pták. Špatně čitelný nápis ShQR (Šakír) označuje patrně královský palác v Šabwě, hlavním městě Hadramautu.

		Stříbrný obol lokálního perského vladaře z Persidy Artaxerxa II. (2. pol. 1. stol. př. Kr.) s velmi špatně dochovaným aramejským nápisem.
		Parthská stříbrná drachma (poč. 1. stol. po Kr.), připisovaná obvykle Artabanovi II. (cca. 10 př. Kr. – 38 po Kr.), nápis na rubu bývá přepisován jako: <i>basileos basileion arsakú dikaiú euergetú epifanús philhellenos</i> .
		Stříbrná drachma nabatejského panovníka Arety IV. (cca. 9 př. Kr. – 40 po Kr.), na rubu vyobrazení panovníka se svou druhou chotí, Šakílat. Částečně dochovaný aramejský nápis se objevuje na obou stranách mince.
		Augustův stříbrný <i>denarius</i> typu Lugdunum (cca. 2 př. Kr. – 11 po Kr.) s nápisem na líci: <i>Caesar Augustus Divi F. Pater Patriae</i> . Na rubu se objevují původní následníci trůnu Gaius a Lucius a nápis: <i>Augusti F. Cos D. Esig. Princ. Iuuent C. L. Caesares</i> .
		Měděná <i>kársápána</i> šungské říše (cca. 151 – 75 př. Kr.), původně stříbrně plátovaná, z oblasti Vidiša v Madhjadpradéši. Rozpoznatelné symboly zahrnují slunce, stojící postavu a šesti-ruké božstvo na rubu.

Tab. 4: Přehled vybraných zahraničních ražeb nalezených v Ed-Dúru, cca. 1. stol. př. Kr. – 1. stol. po Kr. (p. Haerinck 1998a, fig. 3, 7, 9, 11, 12, 15).

Zbývajících (zhruba) 7% mincovních nálezů z Ed-Dúru představují cizokrajné ražby, které poměrně věrně kopírují korpus z Mleihy¹³⁵. Asi nepřekvapí, že nejrozsáhlejší z těchto jednotlivých souborů pochází z Charakéné. Většina těchto mincí, jichž bylo dosud publikováno jedenáct, pochází z období mezi vládami králů Attambela III. (asi 37/38 – 44/45 po Kr.) a Attambela VI. (asi 101/102 – 105/106 po Kr.), za kteroužto dobu se v Charakéné vystřídalo 8 známých panovníků. Jedná se z většiny o bronzové tetradrachmy nebo drobné olovené chalkúsy, s hlavou panovníka v „parthském

¹³⁵ Cizokrajné ražby jsou z Ed-Dúru doloženy hojněji (32), než z Mleihy (17; viz Haerinck 1998a, 297). Byť tato skutečnost může být pouze důsledkem rozrušení nálezových kontextů staletími postupného vykrádání, lze předpokládat, že Ed-Dúr, patrně kosmopolitnější z obou středisek, disponoval efektivnějším napojením na oběhy cizích měn.

stylu“ na líci a usazeným Héraklem s kyjem na rubu, v některých případech disponující nápisem v řečtině identifikujícím vyobrazeného panovníka, jejichž styl patrně ovlivnil také některé vzory mincí lokálních (Haerinck 2003, 204; více viz Haerinck 1998a, 281–284).

Kategorie zahraničních ražeb zahrnuje také tři mince římské – jeden stříbrný *denarius* císaře Augusta a dvě mince Tiberiovy, zlatý *aureus* a měděnný *as*¹³⁶ – jejichž soudobé analogie jsou známe také z Mleihy¹³⁷, mince z jižní Arábie (Hadramaut), dokládající patrně zmíněné kontakty s přístavišti v Dafáru (např. Sedov 2007, 110–137), z Persie¹³⁸, s výjimkou Elymais¹³⁹, z Indie¹⁴⁰, mince nabatejských panovníků¹⁴¹, dvě mince z Gazy¹⁴² a nejasně identifikovanou řeckou minci (Haerinck 1998a, 293, fig. 19). Význam těchto mincí pro obyvatelstvo Ed-Dúru (a potažmo Mleihy) je nejasný. Obchodníci z těchto zemí, kteří Ed-Dúr navštívili, byli vypláceni spíše pomocí směny (např. za perly), než skrze mince, ať již ty místní, nebo ražené v cizině. Je samozřejmě možné, že význam tehdejšího Ed-Dúru podceňujeme, a že zde docházelo ke směnám konkrétního zboží za konkrétní měnu, či dokonce byly jednotlivé měny obchodovány mezi sebou. Pro takovou domněnku ale v současné době neexistují žádné důkazy. Geografická poloha Ed-Dúru na křižovatce obchodních cest mezi východní Afrikou, Levantou, Mezopotámií, Persií a Indií by ovšem jistě tyto nebo podobné obchodní podmínky umožňovala. Pravděpodobnější je samozřejmě varianta, že většina zboží (a s ní také mince) se do Ed-Dúru nedostávala skrze přímý kontakt s daným regionem, ale skrze prostředníky a (spíše) jako součást obchodu s konkrétním zbožím, který nebyl nutně vázán na specifické činitele, ale právě na specifické zboží a jeho objem.

¹³⁶ Mince těchto dvou prvních římských císařů jsou ale např. mnohem hojněji doloženy z indických přístavů (Haerinck 2003, 202). Podle Plinia Staršího (*Nat. Hist.* VI.26, 102) obchod s Indií každoročně spolkl přes 50 mil. sesterciů z římského rozpočtu. Tuto situaci se patrně snažil řešit císař Tiberius, jehož dopis římskému senátu kritizoval nepřiměřenou míru zbytečného luxusního zboží, které do Říma, draze vykoupené, proudí (*Tac. Ann.* 3.53).

¹³⁷ Z Mleihy byl publikovaný v první řadě Augustův *aureus* pergamské ražby (19/18 př. Kr.), oslavující vítězství nad Arménií (Haerinck 1998a, 291). Lze bohužel předpokládat, že se většina mincovních nálezů širší oblasti jihovýchodní Arábie dnes nachází v soukromých sbírkách.

¹³⁸ V kontextu jediné publikované parthské mince – stříbrné drachmy z počátku 1. stol. po Kr. (Haerinck 1998a, 288–289) – je z Ed-Dúru doložena ale také dvojice stříbrných a jeden billonový obol z 2. pol. 1. stol. př. Kr., které pocházejí přímo z Persidy/Fársu. Jedná se o ražby tamějších dynastických vládařů, vystupujících v zásadě nezávisle na parthské moci (Haerinck 2003, 205). Na lokalitě Tacht-i Sulejmán, nedaleko Šírázu, byl naopak nalezen fragment bronzového ústí nádoby ve tvaru koně. Jedná se pravděpodobně o import z jihovýchodní, potažmo severovýchodní Arábie (*idem*). Podobné produkty jsou totiž dobře známe např. z Mleihy.

¹³⁹ Mince Elamu, známé např. z oázové oblasti al-Hasa v severovýchodní Arábii, v Ed-Dúru zřejmě kompletně absentují (Haerinck 1998a, 287–288). Tento fenomén může souviset právě s užším napojením elamských přístavů na okolí Gerrhy (Thádže) a jejich záměrné opomíjení jeho konkurence v podobě Ed-Dúru.

¹⁴⁰ Dvě pravoúhlé měděnné ražby pocházejí patrně z oblastí západní Málvy, cca. 150 – 75 př. Kr., kruhová měděnná mince s (pravděpodobně) stojící bohyní Níké na líci a schematických lvem a symbolem kola na rubu je připisována Abhirákovi, prvnímu indo-skýtskému kšatrapovi Sauráštry, jehož vláda bývá ne zcela specificky obvykle umísťována do období kolem přelomu letopočtů (Haerinck 1998a, 293–295). Jeho následovníci, jmenovitě Nahápána, ovládali území, ke kterému náležel klíčový přístav Barygaza (Mitchiner 1976, 823). Malá měděnná mince Nahápánova předchůdce a Abhirákova nástupce Bhúmaky je z Ed-Dúru doložena také (Haerinck 1998a, 295).

¹⁴¹ Publikovaný korpus nabatejských mincí z Ed-Dúru zahrnuje tři mince Aréty IV. *Filopatry* (vl. 9. př. Kr. – 40 po Kr.). Specificky se jedná o stříbrnou drachmu a dva bronzové oboly (Haerinck 1998a, 289–290). Z Mleihy, poněkud pozoruhodně, nabatejské mince dosud známe nejsou; z oblasti al-Hasa, oproti tomu, ano (*idem*).

¹⁴² Bronzová, špatně dochovaná, pocházející patrně přímo z města Gaza 1. nebo 2. stol. po Kr., disponuje vyobrazením bohyně Týché s rohem hojnosti a foinickým písmenem M (Haerinck 1998a, 292–293), menší mince z poolověného bronzu se pak obvykle považuje za ražbu Aškelonu (*idem*).

Mezi předměty římské produkce a provenience lze zmínit především skleněné výrobky¹⁴³, které představují necelou desetinu celého ed-dúrského nálezového korpusu, keramiku, ovšem, vyjímaje (Whitehouse 1998, 10). Můžeme se domnívat, že sklo představovalo v Ed-Dúru relativně snadno dostupný materiál; jeho většinu můžeme datovat do 1. stol. po Kr.¹⁴⁴ (Římské) objekty z bronzů¹⁴⁵, několik fragmentů keramiky typu *terra sigillata* (více viz Rutten 2007, 8–24) a dvojice kamejí z achátu¹⁴⁶, stejně jako exporty z východního Středomoří¹⁴⁷, lze chápat především jako zboží, které se do Ed-Dúru dostalo společně s obchodem se sklem, které tvořilo jednu z primárních komodit místní poptávky. Lze předpokládat, že římské zboží, obecně, se do Ed-Dúru nedostávalo přímo na římských obchodních lodích, ani na plavidlech Římu podřízených obchodních prostředníků, ale spíše skrze klíčové obchodní partnery Ed-Dúru, tj. patrně primárně Charakéné, ale např. také širší oblast severozápadní Indie.

---

¹⁴³ Masová produkce skla na (římském) západě byla velmi nenákladnou záležitostí. Z toho důvodu se z římského pohledu jednalo o vhodný předmět pro směnný obchod. V Ed-Dúru byly objeveny jak jednoduché nádoby z forem, tak mnohem složitější foukané výrobky, jako např. nádoby ve tvaru hroznů, datlí nebo ryb (Haerinck 2003, 203). Všechno římské sklo nalezené v Ed-Dúru je možné datovat mezi r. 25 př. Kr. a 75 po Kr. (*idem*). Jejich cesta z místa produkce, ať již v rámci samotného Apeninského poloostrova, jižní Galie nebo římského východu, do jihovýchodní Arábie je obzvláště pozoruhodná. Většina zboží putovala s karavanou nejdříve do Palmýry, následně po (nebo při) Eufratu do Charakéné, odkud se na obchodní lodi dostávalo právě (nejen) do arabských přístavů (Haerinck 2003, 203–204). Zřejmě existovaly i alternativní trasy, odkud bylo římské sklo do Ed-Dúru re-exportováno, např. napříč Rudým mořem a následně buď z jihozápadní Arábie, nebo dokonce až z Indie.

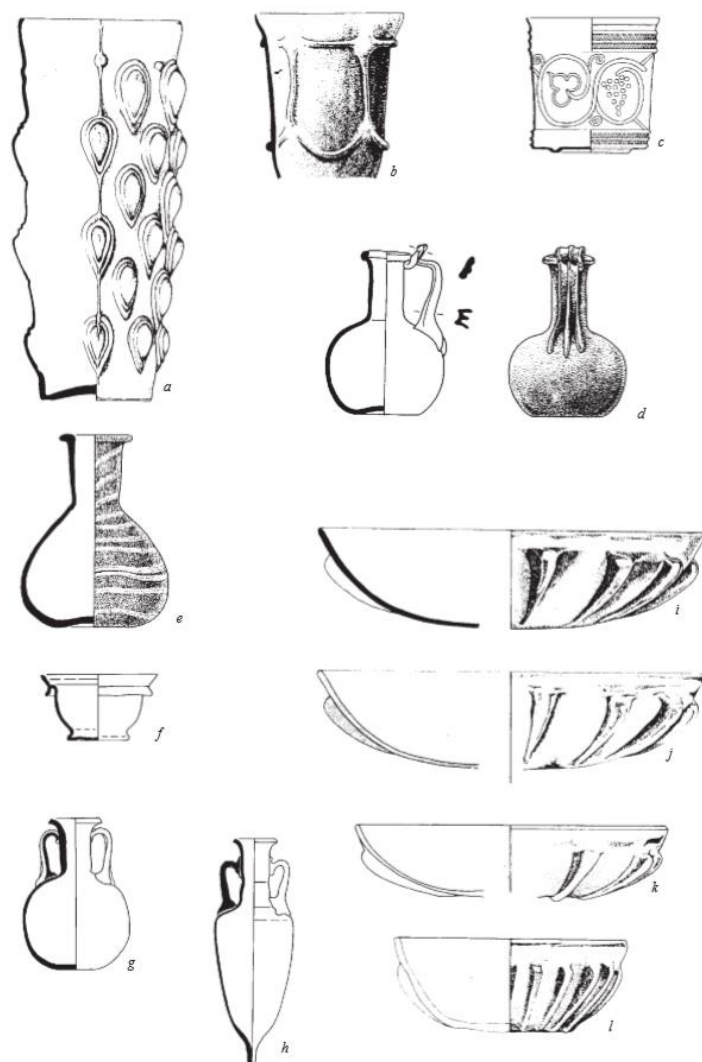
¹⁴⁴ Toto datování potvrzují nálezy amfory, vyprodukované na římském západě (Papadopoulos 1994), a několika charakénských mincí, pocházejících z doby vlády králů Attambela II. (tj. 17/16 př. Kr. – 8/9 po Kr.), Attambela IV. (54/55 – 64/65 po Kr.) a Attambela VI. (101/102 – 105/106 po Kr., viz Potts 1988, 141–142). Časově s výše uvedenými koresponduje i ojedinělý nález římské mince, nedatované ražby typu *PONTIF MAXIM* z doby vlády Tiberia (Howgego – Potts 1992).

¹⁴⁵ Bronzových výrobků římské provenience nebylo v Ed-Dúru nalezeno velké množství. Za zmínku stojí dvojice bronzových soklů, jeden přibližně krychlový v římské stylu s mužským reliéfem na přední straně, druhý ve tvaru obráceného zvonu, které měly sloužit jako podstavy pro (nenalezené) sochy. Nalezena byla též římská bronzová lampa s rukojetí ve tvaru půlměsíce, jejíž analogie jsou známy např. z Pompejí (Haerinck 2003, 203), nebo bronzová hlava beránka, jež byla původně připevněna k patěře.

¹⁴⁶ Jedna z nich zobrazuje bohyni Níké/Victorii se štítem a kopím, druhá stojící figuru v dlouhé klasické róbě (Haerinck 2003, 203).

¹⁴⁷ V kontextu tří zmíněných nabatejských mincí Aretie IV. (cca. 9 př. Kr. – 40 po Kr.) a dvou mincí z oblasti Gazy byla nalezena také nabatejská keramika. Toto zboží se do destinace dostávalo pravděpodobně po souši, byť jeho část mohla putovat též přes Palmýru a Charakéné (Haerinck 2003, 204).

Obr. 44: Římské skleněné nádoby z Ed-Dúru (viz Potts 1997). Některé římské skleněné importy byly představovány nádobami ve tvaru shluku hroznů vína nebo ryb.

Importy z jižní Arábie, především z oblastí soudobého Hadramautu, jsou zastoupeny v první řadě souborem zvonovitých nádob z kalcitu (Haerinck 2003, 205). Složku importů jistě představovaly také aromatické látky (kadidlo a myrha), které jsou v množství 20 gramů doloženy z honosného hrobu v oblasti AV (*idem*). Pryskyřice masticha, užívaná nejen pro náboženské a kulinářské účely, ale také jako „žvýkačka“ s významem pro dentální hygienu, byla pravděpodobně dovážena též (*idem*). Z těchto oblastí se do jihovýchodní Arábie dostávaly také importy ze starověké Azanie, jejíž střediska se pravděpodobně nacházela na (jiho) východním africkém pobřeží, mezi Keňou a Tanzanií, byť geografické umístění tohoto pravděpodobně velmi fragmentovaného a nejednotného státního útvaru není dosud identifikováno¹⁴⁸ (Collins – Pisarevsky 2005, 102). Přestože Azania byla v době

¹⁴⁸ Podle Plinia Staršího (*Nat. Hist.* 6, 34) se „Azanské moře“ nacházelo mezi tehdy etiopským/troglodytským přístavem Adúlis (na pobřeží dnešní střední Eritreje), jež Plinius St. též zmiňuje také jako vůbec první, a jižními výspami celého afrického kontinentu. Podle *PME* (15) se Azania mohla nacházet v pobřežních oblastech jižně od dnešního Somálska; *PME* (16) zase popisuje emporium Rhapta, někdy identifikováno s městem Dar es-Salaam (Haerinck 2003, 205). nacházející se jižně od Puralejských ostrovů a na konci „sedmero kursů azanských“, na nejjižnější výspě Azanie. Dva dny plavby severněji pak pravděpodobně leželo Menúthias, obchodní středisko

římské známá spíše jako exportér slonoviny a otroků, v Ed-Dúru jsou známé spíše drahé kameny, které se sem pravděpodobně skrze přístav Múza (Mocha) v jihozápadní Arábii dostaly (Haerinck 2003, 205).

Importy z oblastí parthské nadvlády pak zahrnují především šperky. Množství skleněných korálků nejrůznějších tvarů (např. hroznů, oltářů, pěstí nebo melounů), stejně jako kovové náramky, náušnice a prsteny, představuje základní korpus z území ovládaného Parthy v Ed-Dúru (Haerinck 2003, 204). Vztahy s rozmanitými územími dnešního Íránu jsou pak identifikovány poměrně nejednoznačně. Zatímco importy z jihozápadní části země, včetně např. z toho času významného střediska Sús, v Ed-Dúru kompletně absentují, malovaná keramika z jihovýchodního Íránu se naopak objevuje v relativně hojném množství (Haerinck 2003, 205), snad zejména kvůli snadné dostupnosti napříč Hormuzským průlivem.

Zboží z východu se do Ed-Dúru dostávalo buď přímo na indických lodích¹⁴⁹, nebo s dalším nákladem na lodích charakénských, potažmo perských/parthských (Haerinck 2003, 205). Hovoříme především o užitkové keramice a leptaných korálcích z karneolu (*idem*). Ve skupině z východu importovaných korálků je zastoupena také složka z granátů, jejichž analýza odhalila původ na Srí Lance (*Taprobané*; viz např. Casson 1989, 230–231). Pozoruhodný nález¹⁵⁰ představuje olověný „knoflík“, imitující římskou Augustovu (potažmo Tiberiovu) minci (*idem*), jehož analogie jsou dobře známé z oblastí širšího okolí indické Dekánské plošiny. Nutno podotknout, že množství předmětů v Ed-Dúru nalezených nelze jednoznačně prohlásit za importy, nebo za objekty lokálně produkované. Mezi takové můžeme zařadit kostěné destičky s vyobrazeními lvů, orlů nebo nahých žen, či nádoby z měkkého kamene a zbraně – kovové meče, dýky a hroty šípů (Haerinck 2003, 205). Bronzové picí servisy, zahrnující naběračku, cedník a picí misku s ústím ve tvaru koně nebo býka, byly snad produkovány v Mleize (či v jejím okolí), byť ani tuto skutečnost nelze dosud zcela prokázat.

---

nejčastěji identifikované s ostrovy Zanzibar, Mafia, nebo Pemba, jež mělo existovat zhruba od pol. 1. stol. př. Kr. (Skinner 2005, 394).

¹⁴⁹ Představu o systému přístavů a překladišť na pobřeží dnešního Pákistánu a severozápadní Indie si můžeme udělat z *PME* (38, 41).

¹⁵⁰ Mezi nejčastěji publikované nálezy z Ed-Dúru patří prsten s kamejí, zobrazující řeckou Athénu v plné zbroji, sošky podivných gryfu-podobných stvoření, bronzový zvon, či fascinující soška (sekundárně bezhlavého) orla/sokola, stojícího na hlavě rohatého býka, identifikovaného s „měsíčním božstvem“ (<http://www.thenational.ae/news/uae-news/heritage/slowly-solving-riddles-of-the-uaes-ancient-ed-dur#page2>).

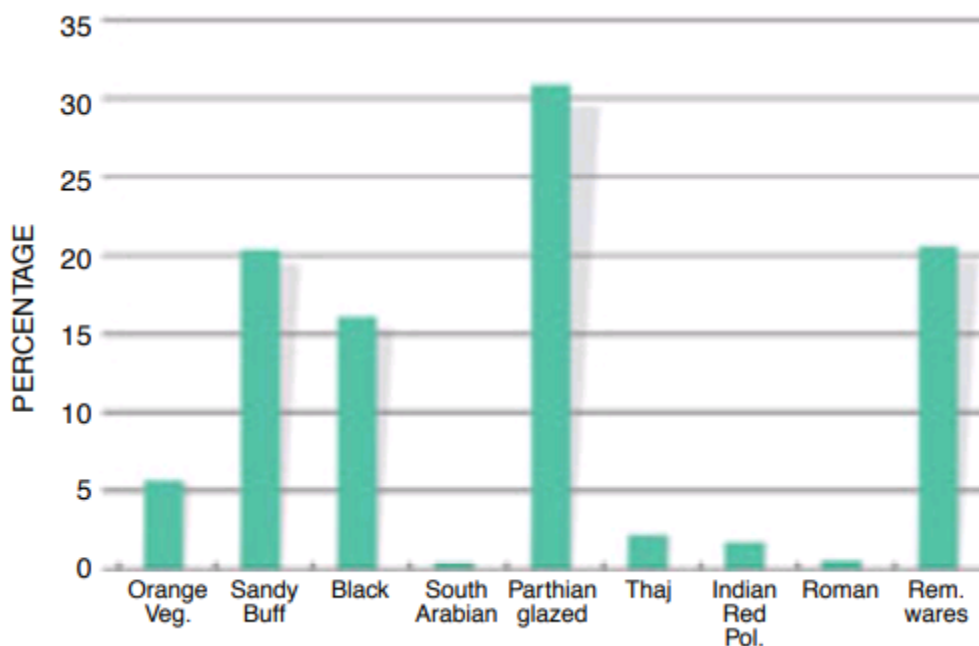
Obr. 45: Z Ed-Dúru je známých také několik kapřích (*Cyprinus carpio*) kostí. Vzhledem k tomu, že tato sladkovodní ryba se na Arabském poloostrově přirozeně nevyskytuje, také kapry tak zřejmě můžeme považovat za import (Haerinck 2003, 205). Rybníky za účelem jejich chovu hojně budovali např. Římané, původně ale kapři zřejmě pochází z oblastí střední Asie. V Evropě se kapři přirozeně vyskytovali zejména v Dunaji a jeho povodí.

Jak již bylo zmíněno, (pravděpodobně) někdy v průběhu 1. pol. 2. stol. po Kr. začal význam Ed-Dúru rapidně klesat, jak dokládají např. silně znehodnocené mince, toho času v oběhu podél arabského pobřeží Perského zálivu (např. Potts 1991, 45–76; 1994, 25–37). Důvody pro tuto skutečnost je možné hledat jednak ve vývoji místní krajinné topografie, kdy patrně docházelo k postupnému zanášení ed-dúrské laguny, jednak, spíše, v politicko-ekonomické situaci napříč Perským zálivem, kdy klíčový obchodní partner, tj. Charakéné, prožíval delší období (již finální) stagnace, což souvisí s širším spektrem změn na zahraničních trzích, souvisejících s přítomností římských plavidel ve vodách severozápadního Indického oceánu a ustanovením Kušánské říše v oblasti (přibližně) dnešní severozápadní Indie a Pákistánu. Se zánikem ed-dúrského přístaviště došlo k obnovení karavanních stezek napříč severovýchodní Arábií. Tento způsob přepravy komodit začali, svého času, nahrazovat o sto let později perští Sásánovci.

2.2.2. Keramika

Základní korpus ed-dúrské keramiky představuje zboží z období mezi 2. pol. 1. stol. př. Kr. a 2. pol. 2. stol. po Kr. (De Paepe *et al.*, 208). Mikroskopová analýza jednotlivých nálezů, za níž byla zodpovědná Katrien Rutten z univerzity v Gentu, umožnila identifikovat na 37 různých druhů keramiky. 12 z nich, představujících kvantitativně 48,09 % celého souboru, pak bylo zřejmě

produkováno lokálně, nebo minimálně v rámci regionu jihovýchodní Arábie – navzdory skutečnosti, že žádné zařízení, které by indikovalo produkci keramiky, včetně pecí či keramického odpadu, nebylo v Ed-Dúru a jeho bezprostředním okolí nalezeno (*idem*). Je možné, že tato keramika, nebo minimálně její podíl, putovala do Ed-Dúru z Mleihy, nebo z jejího okolí. Na 20 keramických typů, 49,08 % celého souboru, bylo naopak vytvořeno v různých střediscích různých obchodních partnerů Ed-Dúru, potažmo se skrze ně dostávalo do Ed-Dúru sekundárně. Vybraný segment ze zmíněných druhů keramiky byl podroben vědecké analýze, zaměřující se na typologické hledisko a technologický postup při výrobě (De Paepe *et al.* 2003, 209).

Obr. 46: Poměrně zastoupení keramických typů zkoumaných v rámci vědeckého výzkumu, zaměřeného na typologii ed-dúrské keramiky (De Paepe *et al.* 2003, 209). Za petrografickou a chemickou analýzu byl zodpovědný Paul De Paepe, za studii rostlinných fytolitů Luc Vrydaghs. Celkový počet zkoumaných keramických fragmentů byl 8700.

Keramické typy lokálně (nebo regionálně) produkované, částečně se držící lokální tradice doby železné a částečně rozšiřující (zejména) svůj tvarový repertoár, jsou zastoupeny především oranžovou/rostlinou keramikou (*Orange Vegetal Tempered Ware* – OVTW), hnědožlutou/pískovou keramikou (*Buff Sandy Ware*¹⁵¹) a černou keramikou (*Black Ware*). Nejvíce zastoupená, představující 20, 89 % z veškerého keramického materiálu Ed-Dúru, je mezi nálezy druhá zmíněná, s hnědožlutým až světle žlutým povlakem, zahrnující tvary od pohárků, talířů a misek po malé i velké skladovací nádoby s okrouhlým dnem (De Paepe *et al.* 2003, 210–211). Typickým znakem složení jílu, ze kterého byly nádoby tohoto typu vytvářeny, je přítomnost velkých okrouhlých zrn křemene, které byly do materiálu zřejmě zanešeny eolickým způsobem (De Paepe *et al.* 2003, 211). Většina tohoto zboží nicméně pochází zřejmě až z 3. stol. po Kr. *Buff Sandy Ware* je kromě Ed-Dúru dobře doloženo také z Mleihy (Mouton 1992, 31, 47, 69–70, 102–103), a Khattu nebo Kúše (Kennet 1998, 109).

¹⁵¹ Tato keramika je ve starších publikacích označována jako *Thin* nebo *Thick Buff Ware* (Haerinck 1993, 187), na základě šířky stěn nádoby. Vzhledem k tomu, že šířka stěn nebyla ovlivněna užitým materiálem, ale byla ryze dílem daného hrnčíře, bylo rozhodnuto o sjednocení těchto dvou keramických skupin do jedné (De Paepe *et al.* 2003, 225). Zároveň lze vystopovat fenomén, kdy se tloušťka stěn s postupem času zvětšuje, snad v rámci trendu. Salles (1984, 242) pak keramiku *Buff Sandy Ware* označuje jako *céramique jaune*.

Na druhém místě se v poměrném zastoupení lokálně vytvářené keramiky¹⁵² objevuje tvrdá černá keramika (*Black Ware*¹⁵³), jež představuje 16,5 % veškerého keramického souboru Ed-Dúru. V jílu, užívaném k výrobě tohoto druhu keramiky, se kromě organických nečistot objeví také hrubé štěrkové částice. Povrch nádob byl pak obvykle poset množstvím malých děr, jež vznikly během výpalu a byly vyplněny drceným vápnem (De Paepe *et al.* 2003, 211). Mezi nejběžnější tvary nádob černé keramiky obvykle řadíme uzavřené tvary – džbány s úzkým nebo širokým hrdlem a velké zásobnice s plochým dnem. Repertoár otevřených tvarů černé keramiky pak zahrnuje především talíře různých velikostí a velké mísy.

Černá keramika se poprvé objevuje v Mleize fáze IIIA (Boucharlat – Mouton 1993, 226, 231), cca. 150 př. Kr. – 0. Zde její produkce pokračovala nejméně do 3. stol. po Kr. (Benoist – Mokaddem – Mouton 1994, 13, 15). Kromě Mleihy a Ed-Dúru (*Area F*; Lecomte 1993, 199) je tato keramika doložena také z ostrovů Abú Zabí (Hellyer – King 1999, 120–121), poněkud mladší materiál z 3. až 5. stol. po Kr. je znám z okolí Khattu (Kennet 1998, 111, 115). Keramika, kterou ještě v minulém století běžně vytvářel horský kmen Bání Šumajlí v emirátu Rás al-Chajma, je pak s antickou černou keramikou spřízněna, zejména co se týče textury nádob (De Paepe *et al.* 2003, 212). Tradice její produkce je tak v jihovýchodní Arábii hluboce zakořeněná.

Třetí a závěrečnou složku místní keramiky v Ed-Dúru představuje oranžová/rostlinná keramika (*Orange Vegetal Tempered Ware*)¹⁵⁴, představující 5,78 % veškerého ed-dúrského keramického souboru, s barevným spektrem od oranžové (až narůžovělé) po červenou a hnědou¹⁵⁵. V Mleize se tato keramika objevuje už v období I (cca. 400 př. Kr.), její produkce zde pak končí v závěru období IIIB (cca. 200 po Kr.; Mouton 1992, 42–43, 67–68). Místní keramické tvarosloví se ale značně liší od toho ed-dúrského, kde většina tvarů zahrnuje velké talíře a mísy, potažmo také menší džbány s krátkým hrdlem a velké zásobnice s širokými plecemi a plochým dnem. Tyto rozdíly vznikly někdy kolem přelomu letopočtů a jejich důvod objasněn není (De Paepe *et al.* 2003, 209). Keramika, jež byla nalezena v ománském Suháru období I a II (Kervran – Hiebert 1991, 339–341), pak připomene spíše produkci Mleihy. Podobně jako v případech předchozích zmíněných typů lokálně produkované keramiky, také oranžová keramika nebyla zřejmě určena k exportu a byla užívána striktně v místech její produkce.

Největší specifický soubor nalezené keramiky představuje importovaná parthská glazovaná keramika, pocházející přímo z parthských/charakénských dílen. Její zastoupení v dochovaném materiálu dosahuje 31,75 % a je přesvědčivým svědectvím o kontaktech mezi parthskými centry (především) v Mezopotámii a jihovýchodní Arábií. Nejvíce pak připomene keramiku tehdejší střední

¹⁵² Původně panovala hypotéza, že černá keramika pochází z oblastí indických obchodních partnerů arabských středisek v jihovýchodní Arábii (Salles 1984, 247; Salles 1995, 135). Jakkoliv je s ní porovnáván materiál z okolí Nevasy v indické Maháráštre podobný co se týče barvy a dekorace, tvarosloví nádob je zcela odlišné.

¹⁵³ Barevný povlak je obvykle šedý až černý, ale z důvodů rozdílných výpalů se objeví i červená (Salles 1984, 246–247, fig. 8.71–8.72 a 9.82–9.83) nebo oranžová barva (De Paepe *et al.* 2003, 211).

¹⁵⁴ V původních publikacích je tato keramika označována jako *céramique rouge grossière* a *céramique rouge commune* (Salles 1984, 243, 245).

¹⁵⁵ Textura tohoto typu keramiky obvykle disponuje nezanedbatelným množstvím rostlinných substancí a menšího množství štěrkových částic. Navzdory této skutečnosti je oranžová/rostlinná keramika obvykle velmi odolná a tvrdá vápnem (De Paepe *et al.* 2003, 209).

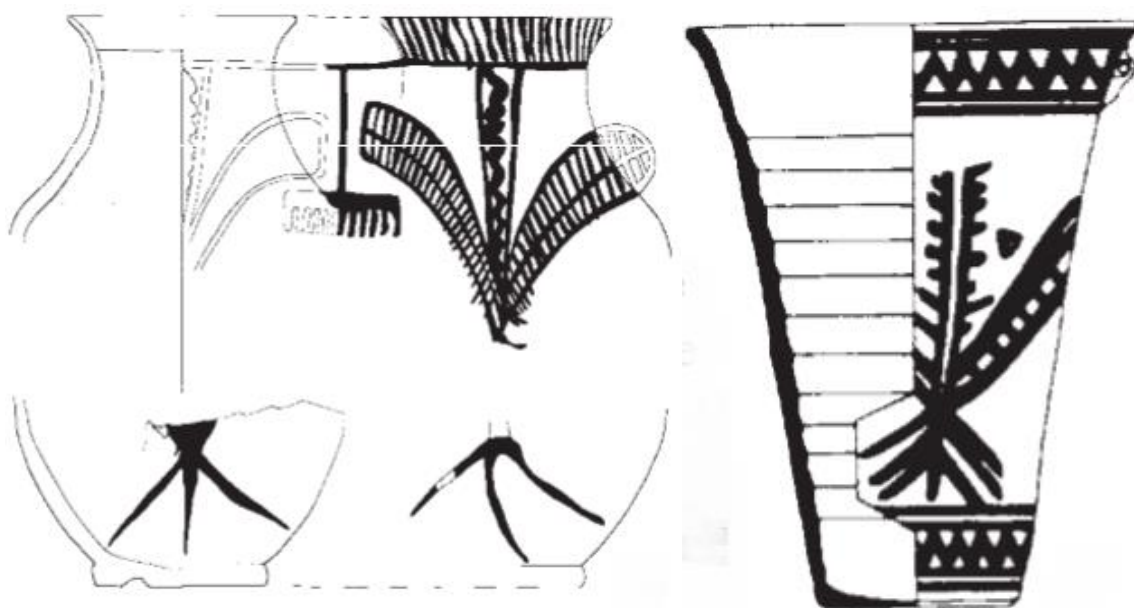

Mezopotámie, např. Seleukie n. Tigridu (Valtz 1984, 41–43), Uruku (Finkbeiner 1991) a Nippuru (Ciuk 2000, 60)¹⁵⁶. Toto zboží, známé v mnoha tvarech i variantách¹⁵⁷, je obvykle žlutohnědé až žluté barvy a je kompletně (nebo v některých případech jen částečně) pokryté, často jen v náznacích dochovaným, alkalickým glazováním, jehož barva se různí od bílé a žluté po zelenou, modro-zelenou nebo tmavě fialovou (De Paepe *et al.* 2003, 212). Import keramiky z oblastí dominantní síly Mezopotámie/jihozápadní Persie nebyl na východním arabském pobřeží novým fenoménem. Docházelo k němu již v době achaimenovské a přísun parthské keramiky tak lze považovat spíše za pokračování tohoto trendu, než za originální iniciativu parthských obchodníků (De Paepe *et al.* 2003, 212). Pozoruhodná je ovšem skutečnost, že navzdory změně politických poměrů v jihovýchodní Arábii, kde se zánikem říše achaimenovské zanikla také místní satrapie (Maka) a region se *de facto* osamostatnil, k úbytku na importu nedošlo, na základě archeologických důkazů dokonce spíše množství importované keramiky narostlo. Dělo se tak s největší pravděpodobností zásluhou království Charakéné, které toho času rozšiřovalo své obchodní aktivity v oblasti Perského zálivu. Jejich vlivem tak snad i docházelo k exportu konkrétního druhu zboží, pocházejícího z již zmíněných parthských středisek v Mezopotámii, na úkor zboží z tehdejších oblastí Persie. Je možné, že tedy tzv. parthská keramika v Ed-Dúru byla produkována právě v Charakéné, jež sice bylo *de facto* součástí parthské říše, ale (nezřídka) vystupovalo jako státní útvar semi-autonomní, minimálně co se zahraniční politiky týče (Salles 1990, 327–329).

Z jihovýchodního Íránu a, potažmo, Balúčistánu (tzn. zejména z oblastí antické Karmánie a Gedrósie) pocházela jemná keramika typu „Namord“, s černou malbou na oranžovém podkladu, sama o sobě dosvědčující kontakt mezi oběma oblastmi (Potts 1998a). Zde ve většině případů hovoříme spíše až o sásánovské dataci v průběhu 3. a 4. stol. po Kr., kdy tento druh keramiky tvořil důležitou součást oběhového zboží v rámci novoperské říše a v regionech jí spřízněných (více Khosrowzadeh – Sarlak 2018, 67–82). První fázi produkce keramiky Namord můžeme ale umístit už do (vrcholně)/pozdně parthského období (do 1. a 2. stol. po Kr.). Zatímco v rámci Ománského poloostrova byla keramika Namord objevena jak v Ed-Dúru, tak v Mleize, na ostrůvku al-Ghanám při severním pobřeží Musandamu (<http://journal.richt.ir/mbp/article-1-59-en.html>, 15. 2. 2018), v Tell Abraku nebo na lokalitě Kúš na jihozápadním pobřeží emirátu Rás al-Chajmá, jehož první archeologické horizonty je ovšem možné umístit právě až do období sásánovského, z archeologických nalezišť v dnešním Bahrajnu, Kataru, Saúdské Arábii nebo Kuvajtu není známá vůbec (Khosrowzadeh – Sarlak 2018, 67–82). Tento porozuhodný fenomén lze vyložit jako přesvědčivý důkaz o existenci poměrně blízkých vazeb mezi oblastmi za jižním a za severním pobřežím Hormuzského průlivu. Jednalo se zřejmě o specifický typ zboží, který se do Ed-Dúru (a dále) nedostával skrze Charakéné a napříč Perským zálivem, ale přímo ze svých produkčních center.

¹⁵⁶ Několik keramických typů nalezených v Ed-Dúru, které lze zařadit pod okruh parthské glazované keramiky bez paralel ve zmíněných parthských centrech, pak lze porovnat s analogiemi v jiných střediscích, kam Parthové tuto keramiku buď dováželi, nebo přímo na místě produkovali. Jedná se např. o ostrovy Fajlaka (Hannestad 1983) a Bahrajn (Højlund – Andersen 1994). Parthskou glazovanou keramiku z Ed-Dúru lze porovnat také s keramikou ze Súsy v jihozápadní Persii, nicméně rozdíly ve tvarosloví i v okrajích nádob naznačují, že import z této oblasti buď neexistoval, nebo byl minimální (De Paepe *et al.* 2003, 225).

¹⁵⁷ Otevřené tvary, díky vysokému procentuálnímu zastoupení talířů, ovšem dominují (De Paepe *et al.* 2003, 212). Příklady parthské glazované keramiky byly publikovány již v nejstarších publikacích o Ed-Dúru (viz např. Salles 1984, 248–250; Haerinck *et al.* 1993, 187).

Obr. 47, 48: Příklady tzv. keramiky „Namord“ z Ed-Dúru, vlevo raný exemplář, spadající do období vrcholně parthského (1. a počátek 2. stol. po Kr.), vpravo pozdní, pocházející z raně sásánovského období (3. stol. po Kr.).

Ostatní importované keramické typy různých proveniencí zdaleka nedosahují takových kvantit, jako keramika parthská/charakénská. Mezi nimi lze zmínit především tzv. „thádžskou“ keramiku, importovanou ze středisek na severozápadě dnešní západní provincie Saúdské Arábie. Tato keramika, představující pouze 2,15 % ed-dúrského keramického souboru, s barvou povlaku od červené a hnědé po černou a šedivou, obvykle disponuje silným barevným kontrastem mezi povrchem a vnitřkem nádoby, přičemž není jisté, zda šlo o záměr, nebo nikoliv (De Paepe *et al.* 2003, 212). Povrch nádob byl zvnějšku pokryt tenkou průsvitnou patinou. Z nemnoha nálezů tohoto typu keramiky je patrné, že většinou se jednalo o uzavřené tvary, především nádoby na vaření s jednoduchým ústím (De Paepe *et al.* 2003, 214). Jejich analogie jsou dobře známy ze středisek severovýchodní Arábie, mezi kterými lze zmínit především právě Thádž (Bibby 1973, 20–21; Potts 1993a, 89–93) nebo Ajn Džawán (Potts *et al.* 1978, 7; Potts 1993b, 114–115), a z ostrovů Fajlaka (Tell Saíd, viz Hannestad 1983, 51, 78) a Bahrajn (Qal’at al-Bahrajn, viz Højlund – Andersen 1994, 272, 281, 299; Janussan, viz Lombard – Salles 1984, 110, 133–134).

V podobných počtech, jako keramika „thádžská“, byla v Ed-Dúru nalezena také keramika nejasné indické proveniencie (*Indian Red Polished Ware*; RPW¹⁵⁸), jež představuje 1,7 % publikované ed-dúrské keramiky. Tu je možné v podstatě charakterizovat jako tvrdé, kompaktní zboží, s barvou výpalu v různých odstínech červené, růžové, nebo hnědé. Červený (nebo hnědý) povlak je pak na zhruba polovině exemplářů poměrně matný, tenký a poměrně ledabyle navrstvený, postrádající

¹⁵⁸ Tento typ keramiky vznikl patrně v návaznosti na římský export, především nezdobenou *terru sigillatu* (např. Yule – Kazenwadel 1993, 257). Přestože povrch obou typů keramiky se na první pohled může zdát podobný, *terra sigillata* disponuje tenkou vrstvou červeného voskového glazování, zatímco RPW spíše chromaticky nejednotným a bledším leštěným povrchem, který připomene již silně „zvětralou“ TS, byť s vlastním tvarovým repertoárem. RPW se (pravděpodobně) začalo objevovat v různých částech Indie, od Gudžarátu po Urišu, v 1. stol. př. Kr. Mizet začalo teprve v 6. stol. po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 257). Klíčovým nalezištěm, co se týče datování RPW materiálu, je především Arikamedu v tamilnánském Puduččéri, zejména kvůli vhodným místním analogiím z řad TS (*idem*). Místní „arretinská“ produkce je obvykle zařazována do 1. čtvrtiny 1. stol. po Kr. (Begley 1983, 461, 464–477).

zpravidla přirozený lesk (De Paepe *et al.* 2003, 214). V jílu, užitém k výrobě nádob, se kromě jemných pískových a vápencových částic objeví také různí množství příměsí slídy, kterážto slouží jako vhodný identifikátor tohoto druhu keramiky (De Paepe *et al.* 2003, 214). Co se tvarosloví týče, nejběžnější tvary zahrnují různé zásobnice a běžné užitkové nádoby na vaření s okrouhlým dnem, či džbány s úzkým hrdlem a korálkovitě zdobeným okrajem. Tyto otevřené tvary, společně se zmíněným složením jílu a příměsí slídy, jsou jednoznačným indikátorem indického původu tohoto keramického typu. Určit místo produkce přesněji je ovšem poněkud obtížnější. Pískové příměsi, způsob výpalu a celková úprava povrchu keramiky naznačují, že by ed-dúrské exempláře indické keramiky mohly představovat imitace poněkud umněji vytvořených nádob známých přímo z indického subkontinentu. Zatímco některé z otevřených tvarů z Ed-Dúru nedisponují žádnými přesnými paralelami (De Paepe *et al.* 2003, 214), uzavřené tvary můžeme porovnat s nálezy ze soudobého helenizovaného střediska Tulamba v pákistánském Paňdžábu (Mughal 1967, 24–25, 55–56, 59, 68). Jako potenciální producent těchto imitací indické jemné keramiky se nabízí lokality na dolním toku Indu, potažmo z Balúčistánu. Konkrétní možní kandidáti ovšem zůstávají neprozkoumaní, nebo nepublikovaní (De Paepe *et al.* 2003, 214).

Na okraji publikovaného keramického spektra Ed-Dúru se objevuje římská a jihoarabská keramika. První zmíněná, zastoupená 39 střepy, jež korespondují s (nejméně) osmi různými nádobami stejného typu, disponuje červeným až červenohnědým výpalem a kompaktním, byť poněkud křehkým materiálem (De Paepe *et al.* 2003, 214). Onen jediný zastoupený keramický typ představuje velká amfora s vysokým hrdlem, válcovým okrajem, konkávními stěnami a dlouhými dvojdílnými uchy (*idem*). Místem původu tohoto zboží byla na základě chemické analýzy patrně oblast s vulkanickou aktivitou, možná region kolem Vesuvu (Velde – Courtois 1983), či Kampánie obecně (De Paepe *et al.* 2003, 224–225). Žádná keramika, která byla explicitně označena za původem římskou, nefiguruje v prvních publikacích o Ed-Dúru – dvojici fragmentů ze Sallesovy publikace (1984, fig. 7.65, 8.74), jmenovitě válcovitý okraj ústí nádoby a část dvojdílného ucha, lze ovšem pravděpodobně jako římské zboží identifikovat.

Jihoarabská keramika vyjevila na základě stylové analýzy a chemického rozboru největší spřízněnost s keramickým korpusem z lokality Hadžar bin Humejd (Melson 1969) při západním konci vádí Bejhán ve středozápadním Jemenu. Hadžar bin Humejd toho času sloužil zájmům katabanského království a byl napojen na obchodní stezky, které postupně vedly až do středomořských přístavů.

K identifikaci konkrétních produkčních center v rámci zmíněných oblastí bude třeba extenzivnějších analýz již odhaleného materiálu. Klíčovým by se nepochybně stal nález příslušného produkčního střediska, ať již v rámci Ed-Dúru a jeho okolí, kde stopy po keramických pecích a „skládkách“ poškozeného materiálu v důsledku výrobní činnosti dosud známé nejsou, tak v rámci širšího regionu Ománského poloostrova a následně také v krajích ed-dúrských obchodních partnerů.

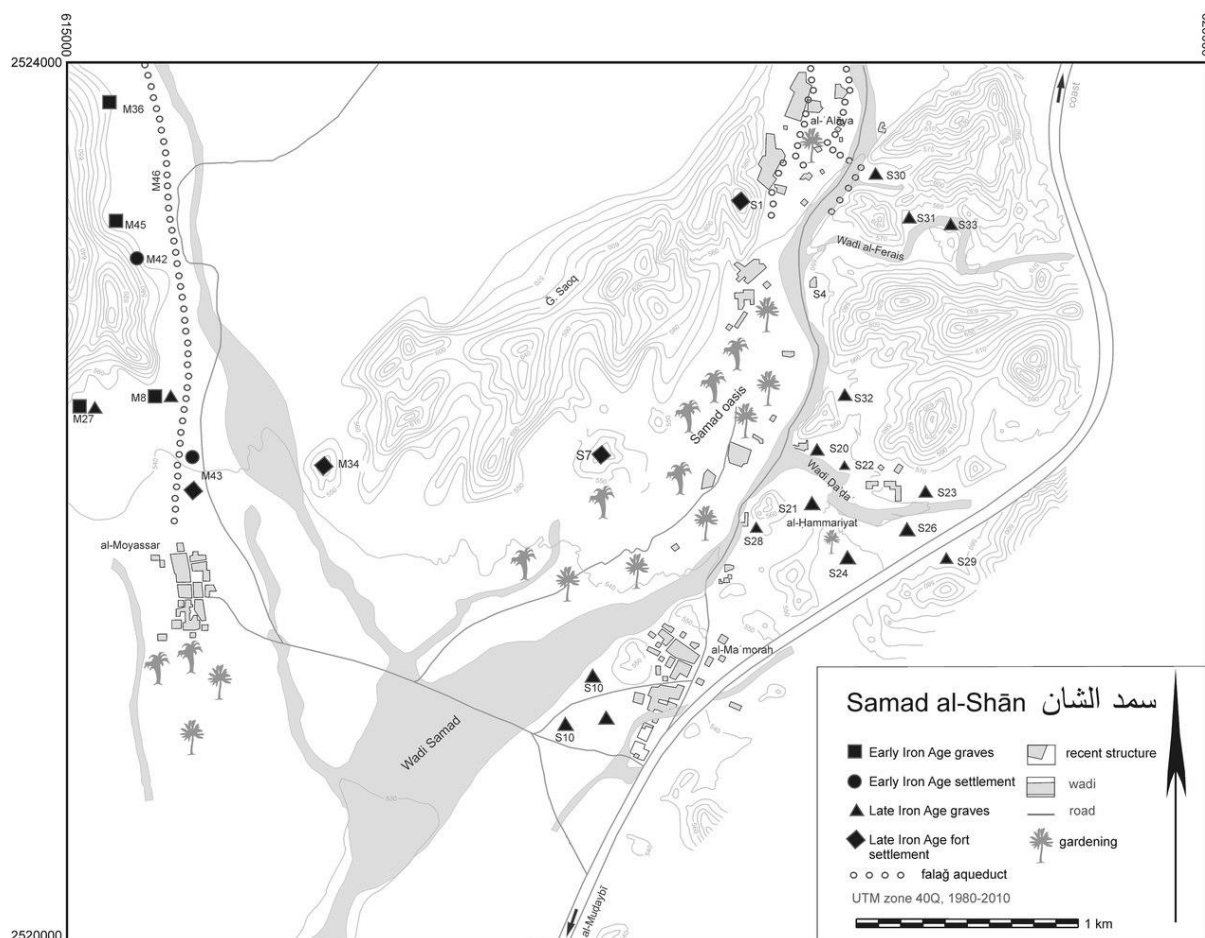
2.3. Okruh Samad

Lokalita Samad al-Šan, stěžejní naleziště celého kulturního okruhu, se nachází na severozápadě guvernорátu Severní Aš Šarkíja, asi 110 km vzdušnou čarou jižně od Maskatu. Nikoliv,

ovšem, na základě objemu nálezů, které postupně vyjevila, ale z praktických důvodů skutečnosti, že jako první poskytla chronologicky zařaditelný materiál pro konkrétní období, byl její toponym použit v názvu pro nejasně definovaný kulturní okruh (především, ale nikoliv výhradně) sedentárních zemědělců, podle nějž bylo v návaznosti pojmenováno celé období. Komplex Samad byl prvním kulturním okruhem v oblasti, který začal běžně využívat železo k výrobě zbraní a nástrojů. Období Samad se pak vztahuje (primárně) na oblast středu východní (ománské) části tohoto segmentu a je v poslední době obvykle vymezováno r. 200/100 př. Kr. a 300 (někdy též 600) po Kr.¹⁵⁹ – koresponduje tedy přibližně s místní pozdní dobou železnou, jež je v západní (emirátské) části tohoto segmentu obvykle označována jako pozdní doba preislámská (PIR). Navazuje, naopak, na období Lizk/Rumajlá, jak bývá označována místní raná doba železná. Ta paradoxně v rámci ománských archeologických lokalit patří obvykle k nejlépe prozkoumaným, či, lépe řečeno, nejlépe archeologicky rozeznatelným, především pokud porovnáme objem k ní přiřazovaného materiálu s obdobím předchozím, tj. obdobím vádí Suk (cca. 2000 – 1300/1200/1150 př. Kr.), jež chronologicky koresponduje s nejasně definovaným pojmem „pozdní doba bronzová“. Pokud bychom hovořili o pozdní době bronzové v rámci naprosté většiny ománských archeologických lokalit z hlediska majoritního podílu využívání eponymního kovu, pak bychom museli pod tento pojem zařadit většinu období Lizk/Rumajlá, jejíž materiální kultura se začala (velmi) pozvolna vytrácet až od průběhu 3. stol. př. Kr. Železozpracující komplex Samad je s výjimkou několika konkrétních lokalit diskutovaných dále obvykle archeologicky „viditelný“ podstatně hůře.

---

¹⁵⁹ Paul Yule (Yule – Kazenwadel 1993, 251-276; Yule 1999b, 121–146; více viz Kennet 2007, 100) na základě problematických výsledků radiokarbonového datování kostěnného materiálu ze samadských hrobek v několika publikacích umísťuje závěr samadského období nejasně až mezi 8. a 11. stol. po Kr. Naprostá většina samadského materiálu ale pochází z období do 1. stol. po Kr., podstatně menší množství pak pochází z hrobek datovaných do 2. a 3. stol. po Kr. (Haerinck 2003, 302). Tuto skutečnost, stejně jako fakt, že materiál ze staletí následných je velmi nejasně datovaný, potvrzuje v novější literatuře ostatně i Yule (Kennet 2007, 119, p. p. č. 270). Největší množství samadských pohřbů tak koresponduje s helénistickým/parthským obdobím.

Obr. 49: Mapa oázy Samad, znázorňující hlavní nálezové depoty.

Samad al-Šan leží v rámci prostoru stejnojmenného wadí a stejnojmenné oázy, asi 2 km východně od vesnice Al-Majasar, kde se nachází archeologická lokalita, ojediněle mapující vývoj sídliště od doby bronzové (Umm an-Nar) po období přelomu letopočtů. Obě lokality, tedy Samad al-Šan i Al-Majasar, klíčové pro ustanovení různých fází relativní ománské chronologie, se v době, kdy sumerské městské státy zaznamenávaly první informace o Maganu, nacházely v oblasti měděných dolů a hrály důležitou roli na obchodní trase, jež vedla zpracovanou i nezpracovanou rudu postupně až do Mezopotámie. Právě tato skutečnost přivedla r. 1977 do země tým z bochumského *Deutsches Bergbau-Museum*. Pod vedením Gerda Weisgerbera, německého profesora a jednoho z předních světových odborníků na důlní archeologii, zahájil systematický výzkum oblasti, který v rámci 12 sezón trval až do r. 1996¹⁶⁰ (viz např. Weisgerber 1982; 1983; 1987; Vogt 1984; Weisgerber – Yule 1985; 1988; 1990; Yule – Kazenwadel 1993; Yule 1999b; Yule – Weisgerber 1996; 2015 a mnoho dalších). V prvních sezonách se práce zaměřovaly právě na lokalitu Al-Majasar a na vytvoření časové osy, podle níž by se dala, alespoň provizorně, vytvořit regionální chronologie, toho času prakticky neexistující (Yule 1999b, 124-126). Nejstarší fázi (M1) výzkum identifikoval jako metalurgické středisko oblasti v období Umm an-Nar; naopak z doby železné, kdy se sídliště stalo prosperující zemědělskou

¹⁶⁰ Weisgerber, s (toho času) doktorandem Burkhardem Vogtem z göttingenské univerzity, ve spolupráci s heidelberskou univerzitou, zdokumentoval přes 260 hrobek, vyplňujících skoro 3000 let dlouhé období od počátku doby bronzové po pozdní dobu železnou.

usedlostí¹⁶¹, pochází (postupně) shluky budov (M42), mladší pevnost (M34; více viz Weisgerber 1982, 81–93) a s ní současné pohřebiště (M9; více viz Yule 2014, 62–66).

R. 1980, po krátkých výzkumech na lokalitách Lizk¹⁶² a al-Akdár¹⁶³, v době, kdy se především chronologie (ománské) doby bronzové začala stabilizovat, bylo vlivem přirozené erozivní činnosti náhodou odhaleno několik hrobek na kraji vádí Samad. Výzkum, který proběhl ještě tutéž sezónu, vyjevil dosud neznámou ručně vyráběnou keramiku, v kontextu železných dýk a hrotů šípů uchovaných v rámci kostrových pohřbů (Yule 1999b, 126; více viz Vogt 1981, 219–222; 1984, 271–284). Kultura, toho času ještě chronologicky neutrální, byla pojmenována Samad a dala vzniknout dodnes platnému, byť poměrně vratkému datování ománské pozdní doby železné (LIA-LIC)¹⁶⁴. Samad al-Šan se stal prvním ze známých nalezišť této nejasně zmapované epochy, vyznačující se zlomem v materiální kultuře oproti období předcházejícímu (EIA), jež (možná) souvisí s příchodem nových populací (kmenů al-Azd) z oblasti dnešního Jemenu. Samad lze totiž označit spíše za komplex sedentárních kultur zemědělských oblastí a nikoliv migrujících pastevců („beduinů“), jak tomu v oblasti bývalo doposud. Můžeme jej chápat jako (pravděpodobně) necentralizované uskupení navzájem se podporujících sídlišť, jež existovalo v rámci východní vnitrozemské části tohoto segmentu v sousedství dalších menších kulturních okruhů, které na základě archeologického materiálu nemůžeme pod komplex Samad zahrnout. Z více než 30 ryze ománských lokalit, které jsou dnes pod okruh Samad řazeny, lze zmínit r. 1991 objevená pohřebiště na lokalitách Al-Bustán a Al-Amkat, jež (zejména v prvním z případů) potvrdily rozšíření kultury až k mořskému pobřeží (Yule 1999b, 132), byť její přítomnost zde zřejmě nebyla příliš silná (Yule – Kazenwadel 1993, 252). Z lokalit, jež se pravděpodobně nacházely na periferii samadského okruhu a vyjevily materiál, který k němu můžeme částečně přiřadit, lze zmínit především Ras al-Hadd (HD 21), nebo lokalitu Bilad Bání Bú Hassán (22° 4' 54" s. š.; 59° 17' 8.3" v. d.), jež leží ve středu severu guvernорátu Jižní Aš Šarkíja, asi 50 km jihovýchodně od mysu Ras al-Hadd (*idem*). Pakliže ne přímo středisko okruhu Samad, pak jistě alespoň sídliště, které s lokalitami tohoto okruhu udržovalo aktivní kontakty, se nacházelo na největším ománském ostrově Masíra (Al-Shanfari 1987, fig. 15.1, 17.8, 22.7). Zde se již ovšem jak materiální, tak funerální kultura od té samadské poněkud lišila (Yule – Kazenwadel 1993, 254).

Naprostá většina našich informací o komplexu Samad pochází z materiálu z pohřebišť¹⁶⁵, skládajících se zpravidla z individuálních (obvykle obdélných) cistových hrobů, lišících se velikostí a formou provedení dle postavení a majetku zesnulého (Yule – Kazenwadel 1993, 253–254), jež během

¹⁶¹ Vodohospodářský systém *afláddžů*, budovaných v severo-j jižním směru, pochází na lokalitě Al Majsar právě z počátku doby železné. Původní plán byl v průběhu staletí upraven jen minimálně a zavlažování tak funguje (a je využíváno) v mnoha případech dodnes (více viz Yule 2017, 87–101).

¹⁶² Na lokalitě Lizk, nacházející se uprostřed pláně na dominantním kopci asi 20 km jihozápadně od Al Majsaru, byla odhalena největší pevnost v této části Ománu, vystavěná na počátku doby železné (Yule 2014, 31–34; více viz Kroll 2013, 159–220). Profesor Stephan Kroll z mnichovské LMU, zabývající se především dobou železnou v Persii, přišel s pozoruhodným porovnáním keramiky právě z lokality Lizk s tehdejšími perskými analogiemi (Kroll 1991, 315–320).

¹⁶³ Al-Akdár, ležící asi 6 km severovýchodně od Samad al-Šanu, vyjevil pohřebiště, jež bylo využíváno od období Umm an-Nar po závěr období Samad, místy dokonce i v období islámském (Yule – Weisgerber 2015, 111–178).

¹⁶⁴ Samad al-Šan se pro pozdní dobu železnou stal stejně stěžejním nalezištěm, jaké představovalo Rumejlá u Al-Ajnu na samém východě emirátu Abú Zabí pro ranou dobu železnou (Boucharlat – Lombard 1985, 44–59).

¹⁶⁵ Přestože pohřby datované do pozdní doby železné tvoří většinu v rámci všech odhalených, menší část jich připadá také na období předcházející (Lizk/Rumajlá). Zhruba pětinu celku pak tvoří hroby období Vádí Suk (Yule – Kazenwadel 1993, 253), které v oblasti koresponduje s pozdní dobou bronzovou. Množství hrobů, buď kvůli celkové absenci milodarů, nebo z důvodů špatného stavu dochování, se pak nepodařilo datovat vůbec.

období Samad prošly jen minimálním (architektonickým) vývojem. Soudobá sídliště jsou obtížně identifikovatelná a jen několik jich je orientačně do tohoto období a tohoto kulturního okruhu zařazováno. Shluky sídlišť a nekropolí v rámci rozlehlé oázy Nazvá¹⁶⁶ na severovýchodě guvernorátu Ad-Dáchílíja představovaly jedno z nejdůležitějších archeologických nalezišť Ománu pro předcházející období rané doby železné, kdy, snad vlivem tehdy nové technologie *afládžů*, došlo k dobře zaznamatelnému populačnímu růstu. V posledních staletích př. Kr., v době, kdy se dostáváme do samadského období, jsou ale archeologická svědectví tehdejšího osídlení, navzdory značně limitovým výkopovým možnostem, povážlivě chudá¹⁶⁷, obzvláště v porovnání s obdobími předcházejícím (Schreiber 2007, 270).

Asi 30 km východně od oázy Nazvá, a přibližně 60 km západně od vádí Samad, leží lokalita Izki (22° 56' 2" s. š.; 57° 46' 30" v. d.), jež byla již v úvodu této kapitoly označena za legendární nejstarší město Ománu. Výkopové práce v limitech dnešního města vedl od r. 2007 Jürgen Schreiber z heidelberské univerzity (Schreiber 2007), jež se snažil lokalitu kontextualizovat v rámci nemnoha známých a špatně zachovalých sídlišť období Samad. Jeho výzkum odhalil sídliště, které přetrvalo z rané doby železné (období Lizk/Rumajlá) do prvních staletí n. l. (Yule 2015, 179–203), v kontrastu s již zmíněnými sídlišti v oáze Nazvá. Přestože výsledky výzkumů na lokalitě rozhodně nemůžeme označit za finální, již delší dobu existuje teorie, že Izki, navzdory svému strategickému potenciálu, nevykonávalo efektivní kontrolu nad pohybem lidí a zboží skrze nedaleké vádí Samájl (Yule 2015, 180), které v oblasti sloužilo jako klíčová dopravní tepna napříč pohořím Al-Hadžar, mezi pobřežím a vnitrozemím, od oblasti Maskatu na jih směrem k oáze Adam¹⁶⁸ a dále, kudy patrně putovaly obchodní karavany v době, kdy je námořní obchod mezi jižní a východní Arábií ještě nevytlačil. Je

---

¹⁶⁶ Oáza Nazvá, ležící na jižním úpatí pohoří al-Hadžar asi 140 km jihozápadně od Maskatu, jako původní hlavní město „vlastního (imámovského) Ománu“ disponuje množstvím historických památek a poutních míst, které se váží především na islámské období místních dějin. Archeologické práce, jejichž cílem bylo lépe poznat také starší historii stejnojmenného města a oázy, započaly v polovině 70. let, kdy tým pod vedením Beatrice de Cardiové a Briana Doea odhalil dvojici kruhových staveb ze 3. tis. př. Kr. ve Farqu na jižním okraji oázy (Doe 1976, 159–161; 1983, 67), jež byly později identifikovány jako součásti rozsáhlé nekropole z období Hafit a Umm an-Nar, jež jsou přibližně vymezeny místní dobou bronzovou.

¹⁶⁷ Jen nevelké množství hrobek na okraji archeologické zóny N261 vyjevilo typickou samadskou funerální keramiku (Schreiber 2007, 270). Za nejpozoruhodnější nález samadského období tak lze označit podpovrchovou vrstvu zřícené mešity Samad al-Kindi (Costa 2001, 49), jež je tvořena základy pocházejícími právě z pozdní doby železné. Nelze pochybovat, že tehdy zde stála jiná stavba (Schreiber 2007, 270). Zda též sakrálního charakteru, se můžeme pouze domnívat.

¹⁶⁸ Oáza Adam, ležící asi 50 km jižně od oázy Nazvá, je již desátou sezonu zkoumána francouzským týmem (více viz Gernez – Jean – Benoist 2017, 101–116). Naleziště bylo po delší dobu pokládáno za v době železné nepříliš významné, nacházející se ve stínu lokality Salut, ležící 45 km severozápadně, jejíž období prosperity je obvykle umísťováno mezi r. 1300 a 600 př. Kr. Objev základů kamenných staveb na východě pahorku Džebel Midmár (též Mudmár) r. 2009, shraňujících velké množství bronzových zbraní a jejich zmenšených imitací, včetně kompletně bronzového luku s toulcem a šípy, jež bývají interpretovány v rituálním kontextu (*idem*), tuto situaci zcela změnil a okolí oázy Adam začalo být považováno za kultovní místo lokálního významu, teoreticky sloužící „hadímu“ kultu ve formě *ex voto* (Jean – Pellegrino – Gernez 2018, 125–140), jak by větší množství zpodobnění hadů, v podobě kovových figurek i keramické výzdoby, naznačovalo. Objev, v posledních letech často relativně medializovaný, dal vzniknout zcela novým hypotézám ohledně rituálních praktik Ománu rané doby železné. Podobné hadí motivy jsou totiž dobře známy např. právě ze Salutu (Avanzini 2015), ale také např. ze soudobé Bitny (Benoist 2013), al-Kusajs (Taha 2009), Rumejlá (Boucharlat – Lombard 1985) nebo lokality Saruk al-Hadid v dnešním dubajském emirátu (Weeks *et al.* 2017), důležitého metalurgického střediska doby bronzové. LIA v oáze Adam je ovšem stále zastoupena je velmi poskrovnu.

nutné ovšem dodat, že k pochopení archeologického kontextu komplexu opuštěných i stále obydlených sídlišť, který je souborně označován jako Izki, je třeba dalších výzkumů, zaměřených především na nejstarší známé fáze osídlení. Místní pohřebiště, typické např. znovuvyužíváním kolektivních (úlovitých) hrobek doby bronzové (Schreiber 2007, 268–269), disponuje největšími známými (cistovými) hrobkami samadského okruhu, jež jsou pro své proporce někdy označovány jako „královské“ (Yule – Weisgerber 1988, obr. 11; Yule – Kazenwadel 1993, 254). Pakliže je jejich datování do samadského období správné, mohly by další výzkumy napovědět, jakým způsobem jednotlivá sídliště komplexu Samad interagovala a zda byla, popř., hierarchicky uspořádána. V současné době žádné takové prohlášení objektivně vyřknout nelze.

V blízkosti pomyslné „přímky“, jež by spojovala Izki, oázu Nazvá a Ibrí¹⁶⁹, bychom v oblasti dnešních hranic guvernoratů Ad-Dáchilíja a Ad-Zahíra našli lokalitu Amlá (23°07'52" s. š.; 56°54'07" v. d.), jež byla poprvé archeologicky zaznamenána během průzkumu v 70. letech (De Cardi – Collier – Doe 1976, 101–188). R. 1997 pak započaly práce německého týmu, jejichž cílem bylo jednak objasnit chronologii a uspořádání místních sídlišť doby železné, jednak se pokusit identifikovat vztah mezi samadským komplexem a jeho „sousedy“ na severozápadě. Zatímco Ad-Dáchilíju lze, společně se Severní Aš Šarkíjou, považovat za pomyslný střed samadského kulturního okruhu, v guvernorátu Ad-Zahíra se samadské zboží už objevuje v podstatně menších kvantitách a lze jej zde spíše považovat za import. Německý tým na pláni Al Fueda (al-Fuwajdá¹⁷⁰) v blízkosti Amlá odhalil extenzivní pohřebiště, jehož využívání datoval mezi 3. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. (Yule 2001, 494). Místní nálezový soubor je pak spíše zařaditelný pod okruh PIR A, jež je známý spíše ze soudobých nálezů v Al-Batíně a (především) SAE, než právě pod kulturu samadskou (*idem*). Amlá tak lze považovat za první archeologické naleziště svého druhu v Ománu. Během výkopových prací byly (mj.) odhaleny 4 bronzové mísy, dvě z nich s figurální výzdobou. Patrně nejpozoruhodnější z nich (DA 13363) pochází z hrobky Fu11, jež žádný další materiál (patrně z výše uvedených důvodů) nevyjevila. Navzdory silné korozi předmětu se jeho vnitřní dekor podařilo rekonstruovat. Ve 3 pásech výzdoby disponuje celkem 32 figurami s motivem „víru“ ve svém středu (více viz Yule 2001, 495). Způsob dekoru¹⁷¹, jež zahrnuje nejen vyobrazení lidí (včetně jezdců na koních i velbloudech) a zvířat, ale také kentaura a stvoření, jež bylo identifikováno jako gorgona, je v oblasti celého tohoto segmentu velmi vzácný. Obsahově se za „spřízněnou“ dá označit trojice fragmentárních bronzových mís z Mleihy¹⁷² a další (trojice) ze „severozápadního Ománu“ (viz Yule 2001, 496). Analogie z pohřebiště Al-Barúní (hrob Bar1) v oáze Samájl nabízí několik pozoruhodných porovnání (možných lokálních?) stylů, nicméně se kompozicí v jediném rejstříku od příkladů z Amlá a Mleihy liší (pro por. 2.1.1.).

¹⁶⁹ Ibrí, hlavní město provincie Ad-Zahíra, bylo zmíněno již v úvodu této práce v souvislosti s nálezem bronzového pokladu u blízké vsíky Selme.

¹⁷⁰ Pohřebiště na lokalitě al-Fuwajdá bylo z větší části pravděpodobně vyloupeno už v antice. Hrobky, jejichž vnitřní část tak byla po velmi dlouhou dobu vystavena erozi, vyjevily jen zlomek původního materiálu, včetně toho osteologického (Yule 2001, 495).

¹⁷¹ Pakliže k vyobrazeným scénám původně existoval průvodní příběh, dnes nám jeho výklad k dispozici není.

¹⁷² Jedná se o předměty uf137 z nekropole F, uf14 a uf201 z nekropole C. Další čtyři mísy s podobnou výzdobou měly zůstat nepublikované – mají se nacházet v šaržáském muzeu (viz Yule 2001, 496). Všechny se řadí k okruhu NLPC.

Obr. 50: Mísa (DA 13363) z hrobky Fu11, jež se nachází na pláni al-Fueda (al-Fuwajdá) u Amlá, s výzdobou situovanou kolem centrálního motivu „víru“ (viz Yule 2001, fig. 11).

Obr. 51: Překresba dvou spodních rejstříků výzdoby mísy (DA 13363) z hrobky Fu11, zahrnující především procesí lvů, vebloudů a (dvou) koz. Okřídlená figura v prostředním rejstříku je obvykle považována za „gorgó“ (Yule 2001, fig. 12).

Mezi lokality, které je třeba ve výčtu nejpozoruhodnějších samadských středisek zmínit, patří nepochybně Tiwi (více viz Korn *et al.* 2004, 57–90), jež se nachází na pobřeží guvernorátu Severní Aš Šarkíja, za severním koncem datlovými palmami zarostlého vádí Tiwi s celoročním přísunem vody. Její význam nespočívá v přítomnosti monumentální architektury nebo rozsáhlého nálezového korpusu, ale v geografické poloze mezi Maskatem a mysem Ras al-Hadd, která je (rámcově) archeologicky prozkoumaná jen velmi okrajově, zejména co se týče období navazujících na místní prehistorii a předcházejících příchodu islámu. Tiwi se nachází v místě, kde se východní část pohoří Al-Hadžar svažuje jen v těsné blízkosti pobřeží a zanechává jen malý prostor vhodný k výstavbě. Geografické podmínky lokality, navzdory přítomnosti terasovitého vádí, se tak rozhodně nedají označit jako výhodné. V rámci mezioborového projektu *Transformation in Oasis Settlements of Oman*¹⁷³, jež je společnou iniciativou univerzit ve Stuttgartu, Kasselu, Tübingenu, německého archeologického institutu (DAI) a univerzity Sultána Kabúse v Maskatu, bylo odhaleno extenzivní pohřebiště o 950 (především) individuálních hrobkách, vybudovaných na skalnatých terasách vádí, jež je možné datovat do pozdní doby železné (Korn *et al.*, 60–62). Kromě skutečnosti, že zde v této době muselo existovat relativně extenzivní přirozeně opevněné sídliště, se ale z hrobů mnoho dalšího nedozvídáme. Všechny totiž byly vyloupeny (pravděpodobně) již v antice a nálezy jsou omezené na roztroušené fragmenty keramických typů, jež jsou dobře známé např. přímo z oázy Samad, rybí kosti a pozůstatky měkkýšů (Korn *et al.*, 61), jejichž přítomnost v hrobkách lze chápat jako milodary zesnulému. Moře nepochybně hrálo v životech místních obyvatel velmi důležitou roli, obzvlášť neopomene-li zmínit fakt, že ani v rámci pobřežního sektoru, ani v rámci vádí Tiwi nebyly odhaleny žádné zavlažovací systémy, byť zemědělství, alespoň do jisté míry, v jeho rámci provozováno zřejmě bylo (Korn *et al.*, 60–61). I navzdory nešťastné absenci jakéhokoliv materiálu, jež by bylo možné označit za import, popř. za zboží, jež bylo za nějakým účelem dováženo a naopak, samotná existence sídliště (přístavu?) Tiwi potvrzuje skutečnost, že samadský okruh, resp. lokalita, jež byla na samadský okruh úzce vázána, měla přístup k otevřenému moři a mohla se aktivně účastnit čilého námořního obchodu, alespoň v podobě kotviště vhodného k doplnění zásob, byť pro tento fenomén dosud neexistují konkrétní důkazy.

Způsob obchodní interakce, ať již té nadregionální, které bude pozornost věnována dále, nebo přímo v rámci středisek samadského okruhu, nám tak dosud uniká. Přítomnost stejných (pot. podobných) keramických typů v rámci jednotlivých samadských sídlišť naznačuje existenci kontaktů mezi nimi navzájem, byť, za současného stavu bádání, rozhodně nelze mluvit o jediném konkrétním produkčním centru těchto druhů nádob, jejichž tvarosloví a výzdoba se spíše šířila formou idejí a trendů. Absence zaznamenaně dominantního sídliště nemusí být nutně důsledkem nedostatečnosti archeologických výzkumů jako takových – může, naopak, leccos vypovědět o formě společenského uspořádání samadských populací, v jejichž případě tak spíše můžeme hovořit o „hlavní oblasti“ osídlení, v oázách za jižním úpatím střední části pohoří Al-Hadžar, bez jasně stanovené centrální administrativní jednotky.

---

¹⁷³ Tento projekt byl zodpovědný též např. za archeologický průzkum vymezených lokalit v rámci oázy Nazvá (Schreiber 2007, 263–275), který, bohužel, žádné zásadní množství materiálu samadského období, jak již bylo zmíněno, nevyjevil.

2.3.1. Obchodní kontakty

Obchodní možnosti kulturního okruhu Samad byly vzhledem k soudobým okolnostem zřejmě poněkud limitované. Oblasti na severozápadě tohoto segmentu byly v době, kdy se Samad zaznamenaně objevuje, již zavedenou součástí obchodního soukolí napříč Perským zálivem (a dále), jih, alespoň dle vyjádření antických autorů, obývali toho času barbarští Ichtyofágové (např. *PME* 33). Můžeme si samozřejmě pohrát s myšlenkou, že tito Ichtyofágové, které do oblasti zařazuje také Klaudios Ptolemaios (*Sexta Asiae Tabula*), byli ve skutečnosti označením právě pro různé populace, které komplex Samad spoluvytvářely. V situaci, kdy tyto antické údaje chceme zařadit do kontextualizovaného soukolí kontaktů, jaké byly samadským střediskům k dispozici a jaké byly v následnosti skutečně za nějakým konkrétním účelem využívány, narážíme na praktický problém situace, kde jen malé množství potenciálních archeologicky významných lokalit, často v rámci největších oáz této části země, bylo systematicky prozkoumáno. Příčinou této skutečnosti je ale v mnoha případech jev prakticky nezvratitelný, totiž rostoucí míra urbanizace Ománu a rozšiřování infrastruktury nejen v rámci jeho oázových středisek, osídlených často po velmi dlouhé časové úseky.

V rámci lokalit již publikovaných zůstávají zásadním problémem konkrétní otázky samadského importu a exportu nejasné datace nálezových souborů (Yule 1999b, 138). Pokud zaměříme svou pozornost na příslušné (obchodní) vazby s konkrétními regiony, za klíčové oblasti obchodních partnerů samadských sídlišť můžeme v první řadě označit západní (emirátskou) část tohoto segmentu a, potažmo, (původně achaimenovské) provincie Karmánii a Gedrósii (Yule – Kazenwadel 1993, 256). Za doklady kontaktů s rozvinutými středisky dnešních SAE bývají považována umělecky ztvárněná ústí některých nádob, jež mívají tvar (přední části) koně. Ta jsou dobře známá z Mleihy i z Ed-Dúru (Haerinc 1992, 199, fig. 16). Stylisticky se ovšem obě provedení od sebe značně liší (Yule 1999b, 136). Kostěnné (nejen) figurální inkrustace, často s „kompasovým“ ornamentem (např. hrob S10672), též nacházejí nejlepší paralely v Ed-Dúru. Bývají datované do 1. stol. po Kr.¹⁷⁴ (Yule-Kazenwadel 1993, 259). Ani v jednom z uvedených případů ale nelze hovořit o komplexní obchodní síti s majoritním podílem určité obchodované komodity. Předměty v zásadě nelze ani označit za „importy“ v pravém slova smyslu. Jejich existence pouze patrně potvrzuje, že obyvatelstvo pohřbívané na nekropolích oázy Samad bylo velmi pravděpodobně s populacemi Mleihy a Ed-Dúru v kontaktu, jehož přesnější podoba nám dosud uniká. Podobně jako kostěnné výrobky, také soubor malých kovových zvonkovitých závěsků z kruhového hrobu S1074 představuje druh zboží s obížně identifikovatelným chronologickým horizontem¹⁷⁵. Podobnosti mezi předměty z různých materiálů a jiných proveniencí jsou v oblastech kultury Samad poměrně běžným fenoménem (Yule – Kazenwadel 1993, 260), stejně jako znovuvyužívání starších typů zboží nebo způsobů dekorace.

¹⁷⁴ Je nutné zmínit, že podobné poměrně jednoduché způsoby dekorace a výzdoby jsou obvykle obtížně chronologicky specifikovatelné. Objevovaly se často v rámci velmi dlouhého časového úseku, aniž by se jejich provedení zaznamenaně lišilo.

¹⁷⁵ Zatímco analogie z Taxily pochází (pravděpodobně) z 1. stol. po Kr. (Musche 1988, 175), takřka identický závěsek z pevnosti Tacht-i Sulejmán (Kasr-i Abú Nasr) v dnešním Šírázu až ze 3. stol. po Kr. (Whitcomb 1985, 174–175). Z pohledu této práce je poněkud zajímavější paralela z (katabanské?) lokality Hadžar bin Humejd v jemenském vádí Bajhán, datovaná v rámci *Stratum B* do 1. stol. př. Kr. nebo 1. stol. po Kr. (Van Beek 1969, 320–322). Další podobné zboží, pocházející až z byzantského období, pochází z lokality Tell en-Nasbeh u Jeruzaléma, nebo z Gazy (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

Je možné vytyčit několik základních modelů situací, jakým způsobem proudilo zboží do a skrze oblasti samadského kulturního okruhu. Přítomnost *balsamarií* (viz dále) na samadských pohřebištích naznačuje, že minimálně ta větší z nich, jako např. právě Samad al-Šan nebo Izki, byla napojena na kadidlové stezky, nebo jejich odnože, vedoucí z Dafáru severovýchodním směrem, ale jejich typologie a výzdoba navíc usnadňuje identifikaci oblastí, ze kterých do území komplexu Samad přicházely kulturní vlivy. Pokud přihlídneme k faktu, že sídliště okruhu Samad a v širším smyslu také pobřeží Ománského zálivu nebyly napojeny na helénistické obchodní trasy, a, pakliže se nadregionálního obchodu aktivně účastnily, byly spíše součástí parthské sféry vlivu, je napojení na Dafár, toho času ovládaný Hadramautem, poněkud překvapivé. Na druhou stranu nemůžeme v současné době hovořit o obrovských množstvích ceněných dafárských (aromatických) komodit, které by tímto směrem proudily. Spíše se dá uvažovat o určitém procentu dafárského exportu, který místo svého původu neopouštěl ani po moři, ani po využívanější severozápadní karavanní trase, ale putoval po souši na severovýchod, do Mleihy a Ed-Dúru, přičemž se nevyhnul územím, jež byla ovládaná právě samadskými sídlišti. Jelikož se jednalo o cestu dlouhou a nebezpečnou, mohla existovat určitá dohoda příslušných obchodních karavan s příslušnými představiteli samadských sídlišť, která zaručovala bezpečnost přechodu. Část cenného nákladu pak mohla přejít do rukou místních elit, ať již jako „úplatek“ za možnost doplnit síly a zásoby, nebo jako vedlejší součást obchodu, jehož hlavní objem směřoval do center dnešních SAE a odtud potažmo dále, do Charakéné a do středisek jejich obchodních partnerů. A přestože Charakéné můžeme v rámci područí říše Parthů označit za oblast s poměrně vysokou mírou autonomie a, nadto, silně helénistických základů, stále se jednalo o království parthskému velkokráli podřízené. Z tohoto pohledu cesta, která je záměrně časově i logisticky náročnější, nedává příliš smysl. Na významu by získala teprve v případě, kdy by se Charakéné nacházelo s Parthy v nepřátelském stavu, popř. by bylo v jeho zájmu utajit objem vedeného obchodu. Přestože víme, že minimálně první ze zmíněných situací se v historii mnohokrát opakovala, nelze nezmínit třetí z modelů, který v oblasti mohl v souvislosti s prouděním zboží z Dafáru nastat. Za předpokladu, že Charakéné bylo s Parthy za dobře, nebylo důvodu nevyužívat námořní přepravy a zboží se z Chór Rórí mohlo postupně přes ománské přístavy a Hormuzský průliv dostat do Ed-Dúru, odkud už byla cesta do Charakéné relativně snadná. V tomto modelu se část zboží dostává do samadských sídlišť „po vlastní ose“, buď skrze vlastní obchodní stanice, které se v příslušných ománských přístavech nacházely, nebo skrze vlastní přístavy, byť, jak již bylo zmíněno, samadská přítomnost na ománském pobřeží nebyla ve světle současného stavu bádání nikterak silná. Poslední možnou situací, kterou je dle mého názoru důležité alespoň zmínit, je ta, ve které opomineme část informací, jež nám byla poskytnuta antickými autory. Jejich poznámky o stavu a uspořádání antické Maky jsou poněkud obskurní a limitované a považovat je za klíčové může být chybou, kvůli které nám dosud pravá podstata událostí v regionu uniká. Autor *PME* několikrát zmiňuje (32-36), že v oblasti řecké/římské lodě nekotvily a že se nacházela v područí „Persie“. První z uvedených faktů lze přijmout prakticky bez výhrad – pokud by, ostatně, tato plavidla v ománských přístavech kotvila, měl by autor *PME* nepochybně o oblasti mnohem lepší informace. Ono „perské područí“, ve kterém se měla oblast nacházet, může být ovšem popisem poněkud zavádějícím. I pokud k situaci přihlídneme tak, že se autor *PME* vyjadřuje striktně o ománském pobřeží a nikoliv o jeho (samadském) vnitrozemí, neexistuje žádný důkaz o tom, že by se přístavy na ománském pobřeží nacházely v poddanství nebo pod silným vlivem jiného politického elementu. Ba naopak, archeologický materiál, které některé z těchto pobřežních lokalit vyjevily, lze označit za relativně synkretický, bez jasně daného převládajícího stylu či vlivu, který v sobě snoubil jak prvky lokální (a

potážmo samadské), tak elementy kultur Mleihy a Ed-Dúru, Bahrajnu a regionu al-Hasa, Charakéné (a Mezopotámie a Persie všeobecně) a oblastí Dafáru a dnešního Jemenu.

Předměty, jež na lokalitě Samad al-Šan a v jejím bezprostředním okolí můžeme označit za importy, jsou reprezentovány především sbírkou rozdílných pestrobarevných korálků, které jsou považovány za doklad kontaktů se středisky jižní Arábie v Jemenu a Dafáru (Rösch *et al.* 1997, 763–783). Jejich chronologické zařazení v rámci období Samad je problematické (Yule 1999b, 133). Ač mohou pocházet ze stejného, nebo podobného zdroje, jejich datování se pravděpodobně různí a soubor mohl vzniknout postupnou akumulací. (Korálkový) závěsek z hrobu S10683/1 je naopak porovnáván s achaimenovskými a parthskými paralelami (Musche 1988, 156). Představuje jeden z nejstarších (rámcově) datovaných předmětů zboží nalezeného v rámci samadských pohřbů vůbec. Zda je dokladem pro existenci vztahů mezi okruhem Samad a achaimenovskými/parthskými produkčními centry, či se do pohřbu dostal sekundárně a nepřímo, je nadále předmětem diskusí.

Obr. 52: Sbíрка (nejen) skleněných korálků z hrobky S10683 na lokalitě Samad al-Šan. Ty jsou považovány za (obchodní) vazby na jihoarabská střediska v Jemenu a v Dafáru (Yule 1999b, fig. 13).

Zbraně, zejména v podobě dýk a nožů, by se v kontextech pohřbů kultury Samad daly považovat za chronologicky (relativně) citlivý materiál, který jednak mohl sloužit k definitivnímu datování konkrétních historických etap v oblasti, jednak jako vhodný doklad o kontaktech s dalšími regiony. Železné hroty šípů ve tvaru „listů“ byly již v minulosti (Vogt 1984, 276, 284, fig. 5, 17) porovnávány s analogiemi z ostrova Fajlaka nebo z Persepole. Výsledky jsou ovšem velmi neprůkazné. Pokud lze tyto šípy pokládat za místní samadskou produkci, pak se jedná o zboží bez zřetelných alternativ v rámci okolních regionů (Yule 1999b, 138). Z hrobu S3032 pochází krátký železný meč, jež připomene podobný nález z Ed-Dúru, datovaný do 1. stol. po Kr. Vzhledem

ke komplikovaným nálezovým kontextům¹⁷⁶ samadského exempláře a na základě datování jejich publikovaných paralel, z nichž většina pochází z nekropole na lokalitě al-Barúní v oáze Samájl¹⁷⁷, lze (nejistě) předpokládat, že meč ed-dúrský je starší (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

Obr. 53: Svrchní pohled na bronzovou mísu (DA 10617) z hrobky Bar1 na lokalitě al-Barúní v oáze Samájl. V jediném rejstříku výzdoby, soustředěné kolem centrální rozety, zobrazuje loveckou scénu s dvojicí lvů a dvojicí (hůře dochovanými) lovci na koních, jež jsou od šelem odděleni motivem hadů (viz Yule 2001, 496). Datování je poměrně obtížné, nicméně na základě patrně starších analogií, disponujících menších tondem a méně zdatně vyvedenými figurami ve větším počtu rejstříků, bývá předmět umísťován do 3. nebo 4. stol. po Kr., tedy do období sásánovského (*idem*). Výzdoba nepochybně připomene (mnohem schematičtější) výjevy na tzv. váhové misce, nalezené v rámci pokladu ze Selme (u Ibrí; k. č. 152; DA 5656, viz Yule 2001, fig. 19), kde se kolem středové rozety prohánějí delfini. Datování celého souboru je ovšem nejasně vymezeno obdobím doby železné II (cca. 1100 – 600 př. Kr.), přičemž není vyloučeno, že některé z nálezů pocházejí až z posledních staletí př. Kr. (Lombard 2005, 479–480).

¹⁷⁶ Malá glazovaná lahvička z hrobu S3032 je takřka identická s paralelou nalezenou ve Wár Kabád v Lorestánu. Ta je ovšem na základě mincovního nálezového kontextu datována až do 3. stol. po Kr., do období vlády prvního sásánovského vladaře Ardašira I. (Vanden Berghe 1972, 6, fig. 2). Podobně hroty šípů ze stejné hrobky pocházejí na základě paralel z lokality al-Barúní spíše až ze 3. nebo 4. stol. po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

¹⁷⁷ Al-Barúní, jež je též řazena k samadskému okruhu (Yule – Kazenwadel 1993, 259–260), vyjevila během terénního zásahu množství pozoruhodného materiálu. Kromě zmíněných hrotů šípů byl objeven (nejasně datovaný) *thymiatérion*, bronzové ústí picího náčiní ve tvaru (přední části) koně, jež připomene podobné artefakty z nekropolí u Mleihy a Ed-Dúru, datované (nejčastěji) do 1. stol. př. Kr., část čepele železného meče nebo několik (především) bronzových nádob, z nichž některé disponují figurální dekorací (*idem*; Yule 2001). Většina místního nálezového souboru je datována mezi 1. stol. př. Kr. a 1. stol. po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 259–270, tab. k fig. 8; Yule – Kazenwadel 1993, 261 obsahuje zmínku, že hrobka pochází ze 4. stol. po Kr., což je v rozporu s informacemi ve zbytku publikace). Množství nálezů z pohřebiště Al-Barúní, mezi nimi explicitně figurálně zdobené kovové mísy, nelze považovat za typické projevy samadského kulturního okruhu (Yule 2001, 496), byť oáza Samájl jako taková (pravděpodobně) ke “kulturní oblasti” samadského komplexu náležela.

Za (nejčastěji římský) import byl původně (Potts 1992, 295; Marek 1993, 146) považován také železný meč z mužského hrobu S101125. Zbraň byla již silně zkorodovaná nalezená původně v (dnes ztrouchnivělé) pochvě; disponuje poměrně netradičním dvojitým ostřím a hákovitě zakončenou rukojetí (Yule 1999b, 136–137), jež pravděpodobně byla ryze praktického účelu a sloužila k jistějšímu držení těžké zbraně v ruce. Provenience tohoto předmětu je v současné době stále nejasná, stejně jako jeho konkrétní datování. Porovnání s podobnou zbraní, jež byla v poněkud fragmentárnějším stavu odhalena v cihlové „hrobce námořníka“ v Mleize a bývá datována na přelom 1. a 2. stol. po Kr. (Madhlom 1974, 151, 157; Boucharlat *et al.* 1989, 10), se dnes nejeví jako opodstatněné¹⁷⁸.

Obr. 54: Železný meč ze samadského hrobu, jež dal vzniknout mnoha nepřesvědčivým teoriím o svém původu. Původně pravděpodobně nebyl nošen u pasu, ale přes rameno na bandalíru (Yule 1999b, fig. 19). Podobné typy jsou v oblasti dobře známy z období raného středověku, soudobé analogie ovšem abscentují.

2.3.2. Keramika

Známý keramický soubor, pocházející z největší části z nalezišť v rámci oázy Al-Majsar, zahrnuje takřka výhradně keramiku funerální, tj. (v tomto kontextu) pocházející z pohřebišť. Soudobá sídlištní keramika je známá pouze z nemnohých nákrasů (např. Weisgerber 1982, 87–92, fig. 5–9, 10.2). V obou případech hovoříme o v ruce vytvářeném zboží, byť keramika funerální se zdá být jemněji a důsledněji modelovaná (a potažmo dekorovaná; viz Yule 1999b, 133). Toto zdání může být ovšem důsledkem omezenosti typologického spektra nádob, jaké je nám k dispozici v okruhu keramiky sídlištní.

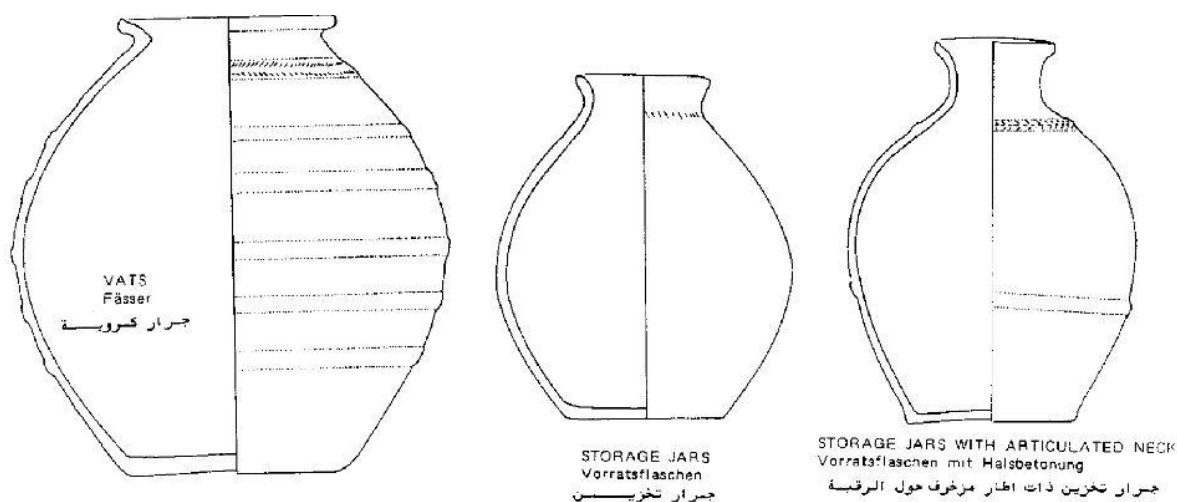
Zatímco technika ruční výroby keramiky zůstala na území okruhu Samad prakticky stejná, jako v období předcházejícím, její tvarový repertoár i způsob výzdoby se změnil takřka kompletně. Z některých samadských pohřbů je známo několik nádob, které bychom na základě tvarosloví mohli zařadit do přechodného období, kdy se keramika, typická pro kulturní okruhy Rumajlá/Lizk, začala měnit v typy, jež se naopak běžně vyskytovaly v rámci okruhu Samad (Yule 1999b, 133). Tato, často poněkud asymetrická, keramika obvykle disponovala tenkým oranžovým (až světle červeným) povlakem. V něm jsou nezdědky při bližším pozorování patrné tahy štětce (*idem*) hrnčíře nebo malíře, jež nádobu barvil a potažmo dekoroval. Dekorovaných stěpů je publikováno, obecně, velmi málo. Pakliže se nějaká forma zdobenosti objeví, jedná se zpravidla o jednoduché ryté vertikální či horizontální

¹⁷⁸ Samotné datování „hrobky námořníka“ z Mleihy není definitivní. Lidské ostatky, jež v ní byly nalezeny, byly radiokarbonově datovány mezi r. 437 a 637 po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 260). Sekundární využití hrobky není samozřejmě vyloučeno, nicméně datovat meč ze samadského hrobu S101125 na základě této analogie se jeví spíše jako orientační, než závazné.

linie, ojediněle vlnovky, popř. se objeví technika vlešťování¹⁷⁹ (lok. M34; viz Yule 1999b, 134, 136). Komplexnější motivy, např. rostlinné, se objevují jen výjimečně.

Keramické typy, které můžeme označit za běžně se vyskytující v rámci pohřbů samadského kulturního okruhu, ať již přímo na lokalitách Samad al-Šan/Al-Majsar, nebo na lokalitách spřízněných, zahrnují především velké zásobnice s širokým ústím, prodloužené i zavalité picí nádoby, *balsamaria*, *aryballoi*¹⁸⁰, (glazované) „alabastrony¹⁸¹“, *ampullae*¹⁸² a různé džbánky a karafy (Yule 1999b, 133). Menší tvary picího náčiní se objevují nejčastěji, zatímco otevřené tvary, jako mísy a talíře, tak dobře známé z Mleihy nebo Ed-Dúru, takřka zcela absentují (*idem*). Nejpozoruhodnější z místního typologického materiálu jsou tak patrně *balsamaria*, malé tmavé nádoby na shraňování (pravděpodobně) aromatických substancí, které (v tomto konkrétním případě) hrály roli v posmrtném rituálu. Od většiny místní keramické produkce se lišily nejen tvarem a „ryzostí“ užitého materiálu, ale především skutečností, že jejich většina byla vytáčena na hrnčířském kruhu (Yule 1999b, 133).

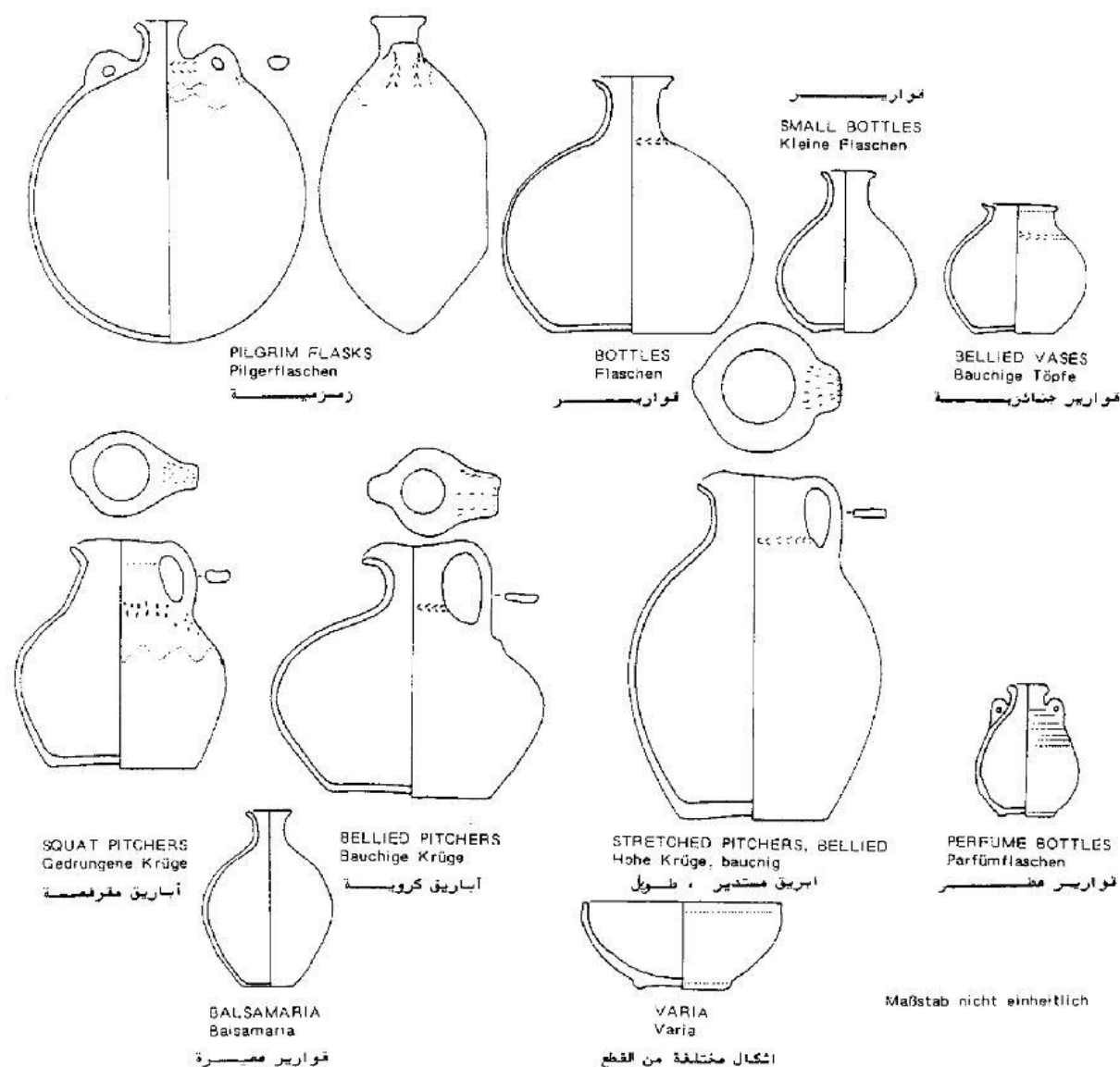

¹⁷⁹ Vlešťování motivů do povrchu nádoby je technika, která má dobře známá analogie v Mleize 3. a 2. stol. př. Kr. období PIR A (Mouton 1992, 45–46, obr. 12.1–12.9, 17.1–17.7). Její objevení v oáze Al-Majsar posloužilo jako datovací pomůcka při stanovování konce období Rumajlá/Lizk a počátku období Samad, tedy rozhraní mezi ranou a pozdní dobou železnou (Yule 1999b, 136).

¹⁸⁰ Malé nádoby, které je možné rámcově označit jako *aryballoi*, v některých případech vycházejí ze soudobé produkce Mleihy a Ed-Dúru. Dvojice z nich z nekropole S30 je v zásadě totožná s paralelami z ostrova Džazírat al Ghalla u Ed-Dúru a též s nálezy z ed-dúrské „budovy F“. Na základě jejich datování jsou ale umísťovány až do 3. stol. po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

¹⁸¹ Místní alabastrony, často dochované jen značně fragmentárně, nacházejí své paralely např. v Chór Rórí (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

¹⁸² *Ampullae*, nebo též „poutní baňky“, sloužily k uchovávání tekutin (především vody, oleje, aromatických látek) cestou z vlasti do příslušného centra kultu a nazpět. Dobře dochovaný exemplář pochází ze samadského pohřbu na lokalitě Chadrá Bání Daffá, jež se též nachází v rámci prostoru oázy Samad. Jako jeho vhodná paralela byla identifikována podobná nádoba z Uruku pozdně-parthského období (cca. 1. – 2. stol. po Kr.; viz Yule – Kazenwadel 1993, 259).

Obr. 55, 56: Základní keramické tvarosloví samadského okruhu (podle Yule 1999b). Formám, jak je patrné, dominovaly velké zásobnice a džbány.

Materiál, využívaný k výrobě těchto druhů nádob, se různil podle typu nádoby, na kterou byl užitý. Nejběžněji se vyskytuje jíl s příměsí jemnozrnného hadce, větší, užité nádobky jsou pak obvykle z poněkud hrubšího materiálu (Yule 1999b, 133).

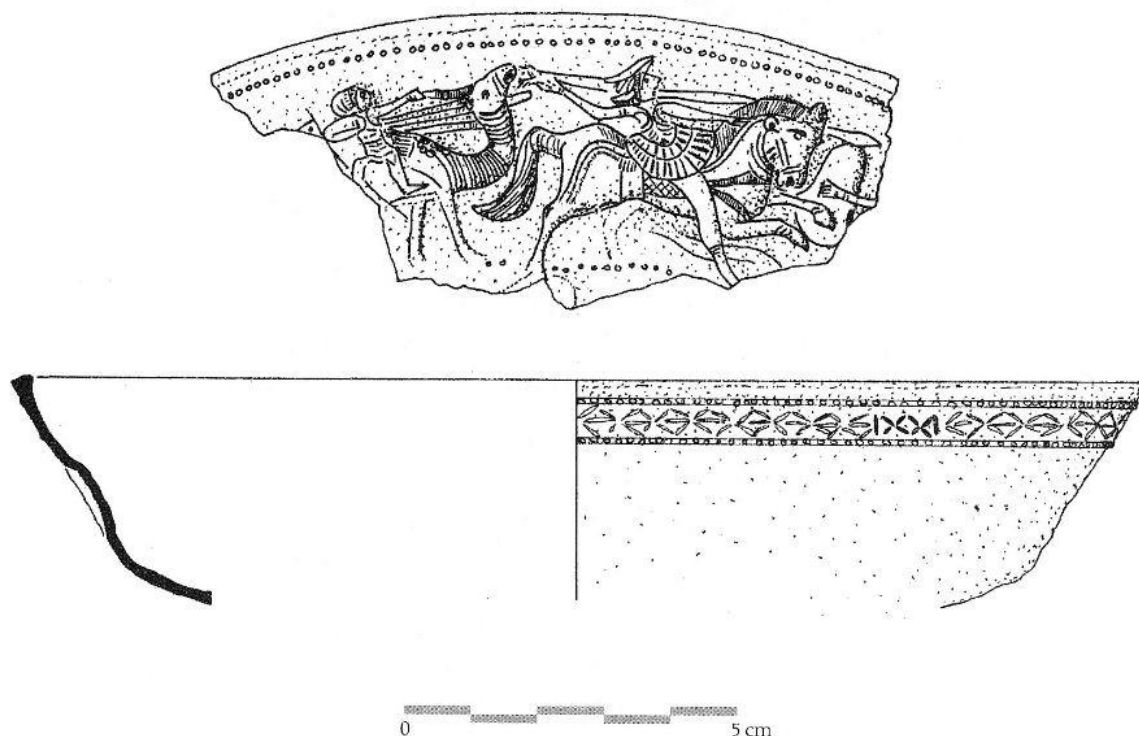
V celé oblasti tohoto geografického segmentu má velmi dlouhou tradici výroba kamenných nádob, obvykle z měkkých odrůd kamene, jako byl steatit nebo mastek. Produkce z oázy Samad a jejího okolí představují důležitý aspekt v rámci relativní chronologie lokality, kdy typologická část korpusu, zpravidla otevřené tvary mís s jednoduchou výzdobou v podobě jednoduchých vertikálních a horizontálních linií¹⁸³, napomohla posunout konec předcházejícího období Lizk/Rumajlá až do 3. stol. př. Kr. (Yule 1999b, 133). Jejich technika výroby, ale i tvarový repertoár a dekorace jsou v ostrém kontrastu vzhledem k období předcházejícímu (Yule 1999b, 138).

¹⁸³ Jediný fragment se vymyká tomuto zařazení – je totiž zdoben rostlinným motivem, ne nepodobným nabatejské produkci 2. nebo 1. stol. př. Kr. (Yule 1999b, 133).

Skupina kovových mís se zúženým okrajem, jež je v rámci pohřbů okruhu Samad odhalována poměrně běžně, bývá porovnávána s výjevy na reliéfech persepolské ápádány (Yule 1999b, 138). Z toho důvodů bývá jejich produkce umísťována do oblastí za severní stranou Hormuzského průlivu. Jejich chronologické zařazení je ovšem mnohem širší, než bylo původně předpokládáno, a mnoho z nich patrně pochází až z prvních staletí po Kr., jak dokládají např. nálezy z lokality Raduvene u bulharské Loveče, nebo z egyptské lokality Tuch al-Karamus (Pfrommer 1987, 62). Exempláře z výše zmíněných lokalit a z pohřbů kultury Samad jsou přitom nepochybně spjaté – pakliže ne dobou svého vzniku, pak alespoň stylem své výroby a výzdoby. Již zmíněná skupina několika (především) bronzových mís¹⁸⁴, jejichž tvar byl alespoň částečně obráběn za využití soustruhu, s figurální výzdobou ve vnitřku nádoby, se zatím vymyká přesnější kategorizaci. Zatímco některé z mís, disponující hlubokým (*repoussé*) dekorem v několika rejstřících a spadající nejčastěji pod okruh NLPC, bývají datované do posledních staletí př. Kr. (Yule 2001, 495–496), mísa z hrobky na lokalitě Al-Barúni s výzdobou v jediném rejstříku je obvykle považována za spadající do „sásánovského období“ (*idem*), byť stylem provedení nejvíce připomene starší, schematictější dekorovaný a neurčitě datovaný exemplář z pokladu ze Selme (Yule 2001, fig. 19). Další (podobné) mísy, s dominancí ryté ornamentální výzdoby, patrně pocházejí přímo ze samadské oázy, z lokality al-Bustan na pobřeží Ománského zálivu nebo bezkontextový nález z oblasti Džalán na středozápadě guvernorátu Jižní aš-Šarkíja (Yule 2001, fig. 22). Typický styl samadského figurálního umění, který by bylo možné vývojově identifikovat, však kvůli nedostatku dochovaných (a publikovaných) exemplářů dosud neexistuje. Na základě předběžné analýzy výroby a výzdoby tohoto druhu nádob se za místo jejich původu považuje (spíše) „severozápadní Omán“, nikoliv bývalé achaimenovské provincie jižního Íránu, jak bylo předpokládáno dříve (Yule 2001, 496–497). Zda byl jejich autorem, potažmo autory, místní obyvatelé, nebo perští či řečtí přistěhovalci, jak by snad některé znaky dekory implikovaly, je za současného stavu bádání nemožné prohlásit.

---

¹⁸⁴ Všechny nálezy tohoto typu jsou (v zásadě) stejného tvaru, s kulatou nožkou a zúženým okrajem. Jedná se (především) o třídy MeOB11 a MeOB12 (viz Yule 2001, 496–497).

Obr. 57: Reliéfne zdobená mísa s jezdci (uf201) z nekropole C v Mleize (Boucharlat *et al.* 1988, fig. 4).

Pokud keramiku řazenou pod komplex Samad porovnáme se soudobými keramickými produkcemi okolních území, nenalezneme v žádném z případů takovou shodu, která by mohla posloužit k identifikaci vzájemných kontaktů. (Přibližně) soudobý Suhár na pobřeží Ománského zálivu, jež je někdy (pravděpodobně mylně) považován za jedno ze sídlišť samadského okruhu, vyjevil keramiku naprosto odlišnou (Yule – Kazenwadel 1993, 252), byť publikací zaměřujících se na toto konkrétní téma je velmi poskrovnu. Nejinak je tomu v případě porovnání samadského keramického materiálu s Chór Rórí (*idem*). Pokud přihlídneme k paralelám konkrétních individuálních nálezů, nelze nezmínit dvojuchý džbán, vytvořený z běžně využívaného samadského jílu a tvarově korespondující s formou známou z páté vrstvy Qal'at al-Bahrajn (cca. 300 př. Kr. – 150 po Kr.; Bibby 1970, 128, fig. 30). Džbán (patrně) pochází z lokality Kajratajn (Karajtín) na jihovýchodě syrského guvernорátu Homs, nedaleko Palmýry (Yule – Kazenwadel 1993, 257). Zda tento džbán lze označit za samadský import, či, v první řadě, zda lze tento džbán považovat skutečně za produkci samadského okruhu, je ovšem dodnes nejasné. Naopak, z dvojice samadských hrobů (S2154 a S2138) pochází *balsamaria*, jež svým netradičním tvarem a zpracováním (Schmidt 1970, 73, fig. 29) připomenou produkci Persepole závěru achaimenovského období (Yule – Kazenwadel 1993, 257).

Balsamaria všeobecně patří v rámci samadské produkce a srovnávací chronologie k nejužitečnějším typům keramiky. Nejen, že jejich samotná existence dokazuje již diskutovanou (nejasně definovanou) napojenost na komplex obchodu s aromaty, ale představují zároveň vhodný materiál ke zkoumání vlivů, které se do místní produkce promítly. Snahy tyto vlivy vystopovat ke konkrétním importům se začaly objevovat už v 90. letech. Glazované *balsamarium* z hrobu S101124 bylo porovnáváno s nálezem na nekropoli Karrána (hr. A14) na severu ostrova Bahrajn, nebo se soudobými analogiemi z ostrova Fajlaka (Hannestad 1983, 301–302). Datování všech zmíněných nádobek je poměrně nejisté a je založeno na původním kontextovém datování *balsamaria* z Karrány – to je umísťováno do 1. nebo 2. stol. po Kr. (Yule – Kazenwadel 1993, 259).

2.4. Al-Batína a Maskat

Mezi námořně orientovaným pobřežím Ománského zálivu, jež bývá ve své západní části nazýváno al-Batína, a jeho dlouho kmenově uspořádaným vnitrozemím vždy existovaly rozdíly. Region al-Batína již neležel v prostoru s (obvyklou) dominancí zboží přiřaditelného k samadskému okruhu (Yule 2001, 494). Okruhy místní materiální kultury představují jedinečnou syntézu lokálních vlivů s nadregionálními (uměleckými) trendy, které se do zdejších středisek dostávaly skrze obchodní kontakty, zprostředkovávané největšími přístavišti. Tuto syntézu pak nelze přiřadit ani k samadskému okruhu, ani ke kultuře typické pro soudobá střediska v SAE, jako byla Mleiha a Ed-Dúr.

2.4.1. (Oblast) Suhár

Al-Batína je dnes oblastí s nejvyšší hustotou zalidnění v Ománu a klíčovou oblastí místního průmyslu a obchodu. Naše chápání tohoto regionu v historických kontextech, především těch preislámských, je ale silně nedostačující. S výjimkou metropole Suhár a jejího okolí je al-Batína prakticky prostá zaznamenaných a publikovaných archeologických nalezišť. Přestože dánský tým odhalil r. 1972 v rámci guvernorátu několik prehistorických lokalit, včetně nekropole z 2. tis. př. Kr. u vádí Suk (Frifelt 1975), jež leží nedaleko východně od Suháru a propůjčila své jméno pozdní době bronzové v rámci většiny Maganu (cca. 2000 – 1300 př. Kr.), teprve po pol. 70. let, kdy došlo k odhalení významných nalezišť mědi (Hastings – Humphries – Meadow 1975; Goettler – Firth – Huston 1976) můžeme hovořit o systematictějších výzkumech. Průzkumů těžebních lokalit (především) z doby bronzové se ujalo německé *Bergbau-Museum* (Weisgerber 1978; Hauptmann 1985), zatímco tým britský zkoumal vnitrozemí Suháru (Costa – Wilkinson 1987). Navzdory slibným výsledkům, snad pouze s výjimkou záchranného výzkumu v Baušáru pod vedením ománského týmu z univerzity Sultána Kabúse (Al-Jahwari – El Mahi 2007; Al-Belushi – El Mahi 2008) a průzkumu vádí Bání Džauf v rámci německo-ománské iniciativy *Transformation in Oasis Settlements of Oman* (Ribbeck – Gangler 2001; Häser 2003), se žádné další rozsáhlejší archeologické práce v rámci al-Batíny neuskutečnily.

Teprve v posledních pěti letech se objevily nové pokusy lépe pochopit archeologické kontexty oblasti al-Batína. Tým z Leidenské univerzity začal pracovat ve vádí Džizzi (Dürring – Olijdam 2015), kde se snaží navázat na starší výzkumy Gerda Weisgerbera, a ománský tým z univerzity sultána Kabúse pracuje v regionu Saham (Al-Jahwari – Al-Muzimi – Al-Aghbari 2014), asi 20 km jihovýchodně od Suháru. Z pohledu této práce je nejzajímavější iniciativa *Rustaq-Batinah Archaeological Survey* (RBAS), jež vznikla r. 2013 jako spolupráce Durhamské univerzity, univerzity sultána Kabúse a Ománského ministerstva kultury. Jejím cílem je přezkoumat dynamiku sídlištních změn v rámci vilájetů Rustak, Al Suwajk a Al Masná od doby prehistorické až po dobu moderní. Samadské období, tj. pozdní doba železná, je v rámci odhaleného materiálu, ovšem, zastoupeno jen okrajově. Oproti tomu období předcházející, přibližně vyplňující zbytek 1. tis. př. Kr., je, zejména v okolí Rustaku, reprezentováno komplexem nejméně sedmi sídlišť s kamennými obydlími a rozlohou nad 20 000 m² (Kennet – Deadman – Al-Jahwari 2016, 161–163). Sídliště samadská dosud zaznamenaná nebyla (*idem*), přítomnost tohoto kulturního okruhu je v rámci nalezišť indikována pouze přítomností

typických stylů keramiky (viz 2.3.2.) a cistových hrobů pod nízkými mohylami, jež se obvykle nacházejí v okolí, nebo přímo na starší sídlištní vrstvě rané doby železné. Je nanejvýš pravděpodobné, že k jejich stavbě bylo využito materiálu z budov původní osady, jež se patrně toho času již nacházela ve stavu ruiny. Možná je ovšem též varianta, že „nomádské“ populace tato původní sídliště alespoň z části nebo sezónně stále obývala (Kennet – Deadman – Al-Jahwari 2016, 163). Doba jejich opuštění není stanovena, stejně jako není přesně chronologicky zařazena doba stavby (samadských) hrobek.

Pakliže ománské pobřeží jako takové představuje ideálně situovanou oblast pro zprostředkovávání obchodu mezi východní Afrikou a Indií, samotná lokalita nejproslulejšího z al-batínských středisek, Suháru, legendárního Sindibádova domovského přístavu, ani zdaleka neposkytuje ideální podmínky pro vytvoření klíčového námořního uzlu. Suhár nedisponuje přirozeným přístavem, písčité kotviště je vydáno napospas větrům a sezónní monzuny, jež byly pro mezikontinentální plavbu klíčové, vanou až za mysem Ras al-Hadd, jež je od Suháru vzdálený více než 500 km. Klíčovým se pro jeho rozvoj zřejmě stala přítomnost vádí Džizzi, které ústí do moře asi 2 km severně od (dnešního) města. Vádí představuje nejobjemnější zdroj sladké vody v rámci většiny ománského pobřeží (Williamson 1974, 82) a zároveň umožňuje relativně snadný přechod přes pohoří al-Hadžar do ománského vnitrozemí, k oáze al-Burajmi na dnešních ománsko-emirátských hranicích. Pokud k uvedeným výhodám přičteme přítomnost bohatých ložisek mědi, „nejlépe exportovatelné přírodní suroviny doby bronzové“ (Potts 1998, 32), nelze se podívat, že Suhár začal hrát v oblasti al-Batíny klíčovou úlohu již ve 3. tis. př. Kr., z kteréžto doby je známá rozsáhlá nekropole (Williamson 1974, 83). První stopy po sídlišti/přístavu jsou ale doloženy až z 5. stol. př. Kr., kdy byl Suhár silně vázán na achaimenovské oblasti jižního Íránu (*idem*). Zda se jednalo o antickými autory několikrát zmiňovaný přístav Omana, jež bývá častěji identifikován spíše s Ed-Dúrem, můžeme pouze spekulovat. Žádnými soudobými informacemi, které by se k Suháru v období kolem přelomu letopočtů explicitně vztahovaly, bohužel nedisponujeme.

Suhár byl poprvé zkoumaný týmem *American Foundation for the Study of Man* v 50. letech (Cleveland 1959, 11–19; 1963; Phillips 1971). Spolupráce harvardské univerzity a britského archeologického týmu vedla k vytvoření poměrně detailní historicko-archeologické studie (Williamson 1973; 1974, 87–91), byť ohniskem zájmu je v obou publikacích především až období raného středověku. R. 1975 v Suháru Peter Farries pod dohledem ománského *Department of Antiquities* provedl několik sondáží, jež zůstaly nepublikovány (Yule – Kazenwadel 1993, 253). Francouzský tým pod vedením Monique Kervranové zahájil systematický výzkum vytyčených lokalit v rámci limitů dnešního města r. 1980, jež byl publikován prvně v rámci „předběžných“ reportů (Kervran – Hiebert 1991) a teprve s notným zpožděním jako ucelená publikace (Kervran 2004). Nejnížší vrstvy výzkumu (0-I) by měly přibližně odpovídat 1. a 2. / 3. stol. po Kr. (Kervran 2004, 271–299), byť postavení místní chronologie, ustanovené na základě porovnávání (malého množství) vybraných kusů nálezového korpusu oproti (často nepublikovaným) zahraničním analogiím, bylo nejednou podrobeno nepokryté kritice (např. Kennet 2007, 97–99). Např. období „parthské“, jak bývá doba, jež vyjevila nálezy v rámci vrstev 0 a I nazývána, tak bylo chronologicky identifikováno pouze na základě dvojice dochovaných artefaktů (Kervran 2004, 293–296). Je možné, že minimálně část materiálu, jež byla původně zařazena pod následující „sásánovské“ období, je starší a patří nejpozději do 1. nebo 2. stol. po Kr. Především soubor malých glazovaných mís s konkávními stěnami

(tzv. „*small carinated bowls*“¹⁸⁵, viz *idem*), jež Kervranová zařazuje právě pod „sásánovské“ období, lze jako tento typ materiálu chápat. Komparativní předměty, které Kervranová k dataci těchto mís používá, pocházejí veskrze z parthského (tj. helénistického) období – např. paralely z lokality Qal’at al-Bahrain (vrstva IXa1, viz Kervran – Hiebert – Rouguelle 2005, obr. 103.17–103.18) byly přesvědčivě identifikovány, jako pocházející nejpozději z 1., potažmo 2. stol. po Kr. (Højlund 2006, 238–247), tzn. ze zmíněných vrstev 0 a I, jež tak patrně představují osídlení přístavu v té době.

Obchodní vztahy Suháru jsou doloženy skrze import římské a indické (RPW¹⁸⁶) keramiky (Yule – Kazenwadel 1993, 257), potažmo skrze nálezy římského skla (Kennet 2007, 99). Samostatně je nutné zmínit větší množství římských mincí, které měl v Suháru uzmout portugalský mořeplavec a conquistador Afonso de Albuquerque r. 1507, krátce po dobytí Maskatu. Patrně se jednalo o bohatý poklad, jež měl pocházet buď z města Tiberias v Galileji (Kennet 2007, 118, p. p. č. 241), nebo byl přímo ražbou císaře Tiberia (např. Nielsen 2014, 105); podobně portugalský letopisec Antonio Bocarro nás r. 1601 informuje o nález „velkého počtu“ zlatých Tiberiových mincí (Potts 1990, 292). Čilý obchod (nejen) s římským a indickým světem byl následně v „období sásánovském“ nahrazen etapou možného opuštění, či, minimálně, značné redukce využívané plochy přístavu a sídliště (Kennet 2007, 99; Kervran 2004, 274), jež mělo za výsledek snížení objemu námořního obchodu v rámci této části tohoto segmentu.

Zůstává otázkou, zda lze typické (především keramické) zboží Suháru (a potažmo Sahamu) v období samadském/PIR B/C zařadit spíše pod okruh NLPC (*Northern Late Pre-Islamic Culture*; Yule 2001, 494–495), jež je dobře známý z oblastí dnešních SAE, nebo spíše pod okruh separátní, jelikož zařazení pod samadskou kulturní sféru se, na základě dnes dostupných informací o přístupnosti ke specifickým druhům materiální kultury v prokazatelně samadských střediscích, jeví jako podstatně méně pravděpodobné. Zároveň nelze s jistotou prohlásit, zda zkoumaný materiál reflektuje kulturu místní, nebo kulturu předpokládaných přistěhovalců/kolonistů z různých oblastí dnešního Íránu.

2.4.2. (Oblast) Maskat

Asi 200 km jihovýchodním směrem od Suháru leží dnešní hlavní město Ománu Maskat, který jako celistvé urbánní středisko začal vznikat teprve v 70. letech 20. století, kdy se původně roztroušené víscky a přístaviště počaly spojovat do jediné „metropole“. Od r. 1979 zde ve spolupráci s ománským ministerstvem kultury po dobu 5 sezón pracoval mezinárodní tým, v jehož čele stanula italská archeoložka Germana Graziosi Costová. V jejich průběhu byl v první řadě odhalen pohřební komplex na lokalitě Baušár ve stejnojmenném vádí, jež dnes představuje jeden z maskatských vilájetů

¹⁸⁵ Datování tohoto druhu zboží je všeobecně nesnadné. Ač se nepochybně objevuje už v posledních staletích př. Kr. (Andersen 2007, obr. 3.47-3.51; Hannestad 1983), jeho dominance napříč keramickým tvarovým spektrem jednotlivých středisek arabského pobřeží Perského zálivu spadá až do 8. stol. po Kr., jak dokazují keramické soubory např. z lokality Hulajlá (*Area D*) na jihozápadě pobřeží Rás al-Chajma, nedalekého Kúše, nebo také al-Kusúru na ostrově Fajlaka (viz Kennet 2007, 97-98). V Ed-Dúru období PIR C a PIR D (cca. 0 – 400 po Kr.), podobné jako v Kúši období I a II (cca. 400 – 700 po Kr.), se poněkud pozoruhodně neobjevují (Mouton 2008, obr. 62–63, 71–74, 107–110).

¹⁸⁶ Tato RPW keramika nachází své nejbližší analogie patrně v Mahešváru na jihozápadě indického státu Madhjadpradéš – obzvláště příznačný pro toto srovnání je „hrnec“ na vaření s tzv. srdcovitým okrajem (Yule – Kazenwadel 1993, 257).

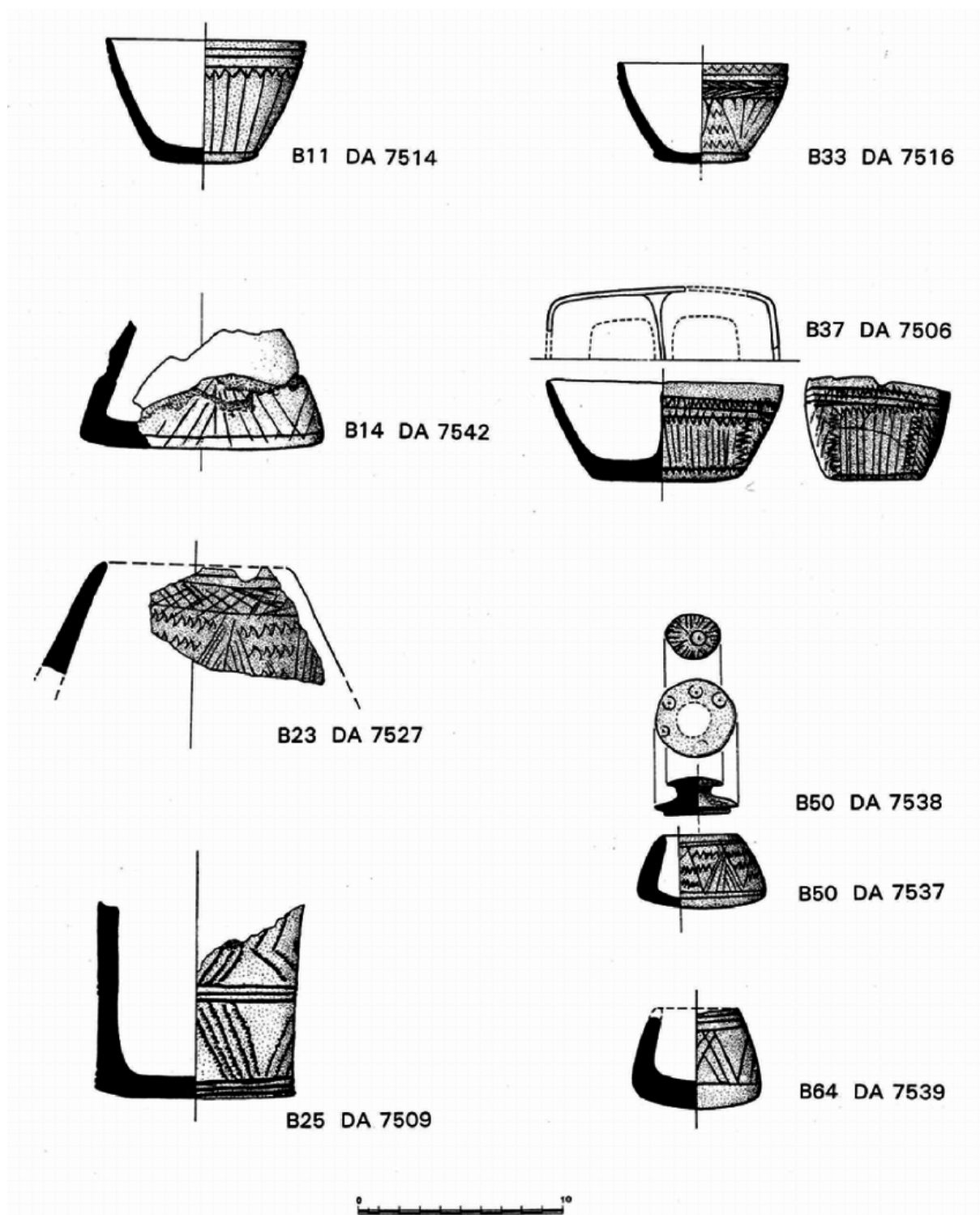
a součást hlavního města. Izolované vádí, proslulé přítomností vodních zřídél a termálních pramenů, je v rámci východní Arábie již po několik staletí patrně nejvýznamnější „vodoléčebnou“ oblastí (viz Yule 1999a, 2–3). Archeologická data, která by pomohla rozluštit komplexní historii vádí Baušár, jsou často skryta za vrstvami nepřetržitého osídlení, navíc v rámci limitovaného sídlištního i užitkového (zemědělského) prostoru. Podobně jako ve většině dalších oázových středisek této části Arabského poloostrova, pozůstatky po předešlých populacích jsou omezeny takřka výhradně na monumenty, jež byly ve skalách vádí lemujících, mimo zemědělsky obdělávatelnou plochu, vystaveny pro zesnulé. Nejstarší z nich¹⁸⁷ pocházejí z období Hafít (Yule 1999a, 16), z počátku 3. tis. př. Kr. Hrobky, jež je možné na základě nálezů datovat do samadského období, nejsou sdruženy v rámci jediného sektoru, ale nacházejí se roztroušeně v rámci všech baušárských nekropolí, některé z nich pak (poněkud netradičně) leží položené zcela individuálně. V sektoru 1 (*Area* 1) leží cistový hrob B0 s navršenou mohylou, který byl identifikován jako chronologicky zařaditelný do pozdní doby železné, z nálezového hlediska ale místní artefakty¹⁸⁸ neodpovídají typickému spektru samadského zboží (Yule 1999a, 18–19). Nejinak je tomu v případě cistového hrobu B I, jež byl vytvořený pro jediný pohřeb a vyjevil mj. bronzovou destičku (DA 7642), karneolové korále a (špatně vypálený) džbán s kulatým tělem a úzkým hrdlem, jež tvarem připomene keramiku z lokality Šimal (Sh1) na jihu emirátu Rás al-Chajma (Yule 1999a, 19–22). Ta je ale datovaná spíše již do období Vádí Suk, které představuje závěr doby bronzové v oblasti. Hrob B IIb¹⁸⁹, nacházející se v rámci prostoru *Area* 2, disponoval též jediným pohřbem. Po levici skeletu v dorsální pozici se nacházel železný meč s dvojitým ostřím (DA 7622, viz Nicolle 1991, 312); v blízkosti pasu pak leželo 14 silně zkorodovaných hrotů šípů (DA 7625–7639) a samostatných ostří. Nalezen byl také (dnes ztracený) měděný/bronzový „kroužek“ (DA 7624), jež patrně sloužil k zapínání opasku, a stříbrný prsten s osaznou (DA 7623), byť kámen (či materiál), kterým byla původně vyplněna, se nedochoval (Yule 1999a, 22). Je možné, že šlo o sklo nebo skelnou pastu (*idem*).

---

¹⁸⁷ Tzv. „*honeycomb*“ nekropole přibližně odpovídá tzv. Oblasti 3 (*Area* 3), jež představuje jednu ze součástí místních pohřebních komplexů, jež dohromady zahrnují stovky pohřbů, od počátku doby bronzové do doby nástupu islámu (Yule 1999a, 16). Hrobky samadského období nejsou svou přítomností omezeny na jedinou z vyčleněných oblastí, ale spíše se nacházejí roztroušeně v rámci celé nekropole/nekropolí.

¹⁸⁸ Hrob B0 byl patrně vyloupen už v antice. Kromě několika kosterních pozůstatků svědčí o zmíněném datování pouze fragmenty hrdla a okraje „břichaté“ nádoby (DA 12024) s nejasnou proveniencí, ale bez samadských analogií (Yule 1999a, 19).

¹⁸⁹ Hrob BIIb je v rámci nejen baušárských, ale v zásadě všech ománských archeologických nálezů unikátní zejména umístěním skeletu v supinové pozici (Yule 1999a, 73), jež je zcela cizí nejen v rámci samadského okruhu. Patrně se jednalo o pohřeb ne-samadské pozdní doby železné, jež je možné datovat do období kolem přelomu letopočtů, či do prvních staletí po Kr. (*idem*).

Obr. 58: Typologie kamenných nádob z baušárské nekropole „medové plástve“ (Area 3; Yule 1999a, fig. 9). Užívaným minerálem byl v první řadě chlorit, nikoliv steatit nebo mastek, jak bylo příznačné především pro (soudobá) samadská střediska. Ve většině případů se jedná o misky s rytou (především geometrickou) dekorací (např. v podobě širokých krokví či vícenásobných cikcaků na okraji) a kruhovou podstavou, která připomene výzdobu na kamenných nádobách přibližně druhé pol. rané doby železné na lokalitách Rumajlá (Boucharlat – Lombard 1985, 60–61) nebo Hili (H8, ph. 4; viz Clezou 1989, fig. 35A). Právě jejich datování indikuje chronologické umístění celého pohřebiště do závěru rané doby bronzové (více viz Yule 1999a, 47), tj. řádově na přelom 5./4./3. stol. př. Kr.

Baušárská Area 3, jež představuje patrně nejlépe prozkoumanou součást místních nekropolí, disponuje, jak již bylo zmíněno, hrobkami uspořádanými v hustém sledu vedle sebe způsobem, který

připomene medovou plástev (tzn. *honeycomb cemetery*). Ač lze jednotlivé hroby disponující zpravidla jediným pohřbem¹⁹⁰ nepochybně nazvat cistovými, jejich způsob konstrukce a umístění se vymyká stylu, jaký byl využit ke stavbě hrobek v dalších sektorech baušárských nekropolí, byť minimálně některé z nich pocházejí ze stejného nebo podobného období. Množství materiálu, které tyto pohřby navzdory vyloupení vyjevily, je též podstatně větší, než v případě další baušárských sektorů. Přestože jeho podstatnou část představují (mořské) škeble a schránky plžů¹⁹¹, nalezeno bylo také zásadní množství keramiky¹⁹² a kamenných, potažmo kovových nádob, ale také (měděnných) hrotů šípů (Yule 1999a, 28–41). Speciální skupinu nálezů pak představují ozdobné korálky, vytvořené z karneolu, achátu, jaspisu, kalcitu, různých odrůd chloritu a také skla¹⁹³ (Yule 1999a, 48).

---

¹⁹⁰ Pouze hroby B22 a B46 obsahovaly kosterní pozůstatky dvou jedinců (Yule 1999a, 77). Vzhledem ke značnému rozrušení nekropole vykradači patrně již během antiky je ale možné, že se zásadní množství (nejen) osteologického materiálu nedochovalo, ať již vlivem vykradení nebo důsledkem kyselosti místních půd, či nebylo nalezeno *in situ*. V rámci nálezů nebyly identifikovány žádné ostatky dětské a žádné kosti zvířecí (Yule 1999a, 77), což je vzhledem k soudobým pohřebišťům samadským značně neobvyklé. Na základě analýz dochovaného materiálu lze soudit, že průměrný věk dožití byl relativně nízký – kolem 35 let – a dětská úmrtnost byla též (relativně) vysoká (Yule 1999a, 77–78). Velmi obvyklá přítomnost zubních kazů, vedoucí k časté ztrátě zubů (zejména stoliček), byla patrně způsobena jídelníčkem, jež ve formě datlí obsahoval velké množství cukrů. Podobný fenomén lze vysledovat u soudobých populací v oáze Samad (*idem*).

¹⁹¹ Schránky měkkýšů obecně jsou zastoupeny především jedlými druhy, které jednak tvořily součást stravy místních obyvatel, jednak sloužily jako obvyklé milodary. Perlotvorka (r. *Pinctada margaritifera*) je známá z jediného funerálního kontextu (více viz Yule 1998a, 81). S jedinou výjimkou (r. *Terebraria palustris*) jsou všechny zastoupené rody měkkýšů běžné při severním pobřeží Ománu i dnes. Import, ani lokální, tak zřejmě v tomto případě nehrál žádnou (zaznamatelnou) roli.

¹⁹² Malá část místních keramických nálezů připomene samadskou produkci. Řeč je např. o míse na špičaté nožce (DA 7562) z hrobu B06 (Yule 1999a, 31), o fragmentu (zúženého) okraje mísy (DA 7601) z hrobu B18 (Yule 1999a, 33), o menší nádobce (DA 7440) s plochou podstavou a bílo-modrým glazováním z hrobu B34 (Yule 1999a, 35), nebo o dvou na kruhu vytáčených (tzv.) „*balsamariích*“ (DA 7563 a DA 7429) z hrobu B65 (Yule 1999a, 40). Baušárská „*balsamaria*“ se ovšem kromě skutečnosti, že byly vytáčeny na kruhu, svým samadským analogiím příliš nepodobají. Zde totiž hovoříme spíše o „otevřených mísách se špičatou bází nebo nožkou“ (Yule 1999a, 47).

¹⁹³ Jeden z nalezených korálů byl vytvořen s využitím (tzv. egyptského) modrého pigmentu (též „egyptská modř“, římské *caeruleum*), další disponoval leptanou dekorací (Yule 1999a, 28).

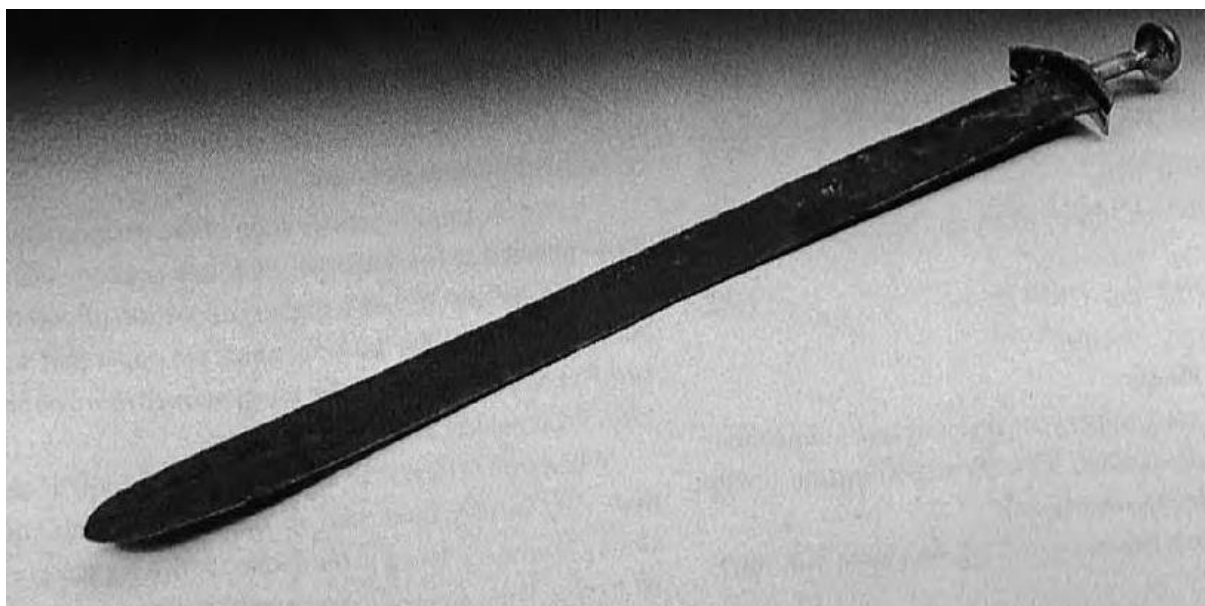

Obr. 59: Baušárská nekropole stylu „medové plástve“ krátce po svém odhalení r. 1982 (Yule 1999a, fig. 6.23). Mladší hrobky ze samadského období (cca. 3./2. stol. př. Kr. – 1. stol. po Kr.) byly patrně dostavěny k již existujícímu pohřebišti, jež (pravděpodobně) pochází z druhé pol. období Lizk/Rumajlá, byť některé individuální pohřby lze zařadit už do předcházejícího období Vádí Suk (např. hrob B46, viz Yule 1999a, 44). Pakliže bychom hovořili pouze o sekundárním využití těchto starších hrobek, pak by se tento fenomén týkal pouze některých z nich a nebyl by vymezen určitou polohou v rámci „plástve“. Překrývání se některých hrobů je klíčovým ukazatelem jejich posloupnosti.

Ze všech baušárských nekropolí lze pravděpodobně nejpřesněji datovat onu „plástvovou“, zejména na základě vhodné identifikace keramických a kamenných nádob, neboť radiokarbonové měření se v rámci jediného zkoumaného vzorku ukázalo být defektním (Yule 1999a, 71). Většina místních nálezů je řazena mezi časový úsek, který přibližně vyplňuje druhou pol. období Lizk/Rumajlá a první pol. období samadského (Yule 1999a, 44), jádro materiálu pak spadá do poslední čtvrtiny 1. tis. př. Kr. (Yule 1999a, 71), byť počátky pohřebiště jako takového je možné zařadit již do prvních staletí 1. tis. př. Kr. Přesnější datování, zejména v rámci období Lizk/Rumajlá, je vzhledem k absenci jasně stratifikovaných lokalit velmi obtížné¹⁹⁴. Keramický soubor z Baušáru je typický otevřenými tvary – zejména v ruce vyráběnými mísami se zúženým okrajem a širokými „pánvemi“, které se ve funerálních kontextech objevují jen velmi zřídka (Yule 1999a, 46). Výzdobné motivy se obvykle omezují na geometrické prvky; příznačné jsou zejména vertikální a diagonální linie z vnější strany hrdla, obvykle malované černou nebo černo-červenou barvou (Yule 1999a, 46). Lokalita, která by svým keramickým zbožím ale to místní silně připomínala a bylo by na jejím základě možné vytvořit

¹⁹⁴ Již v 90. letech došlo k pokusům kontextualizovat keramické soubory období Lizk/Rumajlá skrze jejich porovnávání se soudobými (a především již relativně pevně datovanými) analogiemi z Persie (Kroll 1991, 315–320; Magee 1996, 240–252). Přestože se podařilo některé keramické typy asociovat s určitou fází období Lizk/Rumajlá, jejich podstatně větší množství se objevuje v jeho všech fázích, aniž by docházelo k identifikovatelným změnám, popř. některé stylové a dekorativní tendence mizí a následně se zase objevují (více viz Yule 1999a, 45–46). Co se složení jílu týče, starší materiály obvykle disponují nezanedbatelnou organickou příměsí, zatímco u mladších téměř nebo kompletně absenteje (*idem*).

pevnější chronologii, ale bohužel známá není. Za „nejspřízněnější“ bývá označováno eponymní Rumajlá v blízkosti dnešních ománsko-emirátských hranic u Al-Ajnu. Rozdíly, např. v absenci některých typických keramických druhů, nebo v technologii produkce určitých druhů nádob, ale naznačují, že baušárská keramika buď pocházela z jiného zdroje, nebo z jiného období. Stejně tak keramika glazovaná, dobře známá z většího počtu nalezišť druhé pol. období Lizk/Rumajlá a z období samadského, byla na baušárských nekropolích překvapivě odhalena pouze v rámci jediného hrobu (B34; Yule 1999a, 46). Co se tvarového spektra týče, ovšem s výjimkou nejasně vymezeného pojmu „*balsamarium*“, je baušárská keramika prakticky totožná se soudobou ze samadské oázy (Yule – Kervran 1993, 134–135), byť výpal je v případě Samadu mnohem intenzivnější, než na ománském pobřeží.

Obr. 60: Restauraovaný železný meč z baušárské (individuálně stojící) hrobky B lib (Yule 1999a, 79–80, fig. 32), patrně pocházející z prvních staletí po Kr.

Samadské zboží (resp. zboží různých komplexů kultur samadského období), jež je v rozpoznatelné podobě identifikováno především v různých keramických typech, nepředstavuje na baušárských pohřebištích zásadní procento celkového objemu nalezeného materiálu (více viz Yule 1999a, 70–71). Většina materiálu spadá pod ranou dobu železnou, období Lizk/Rumajlá, jehož závěr se předpokládá v rozhraní 5. a 3. stol. př. Kr., kdy se tehdejší technologické a dekorativní postupy začaly postupně vytrácet. V souvislosti s „plástvovou“ nekropolí není nutné konkrétní pohřby obsahující „samadský“ materiál nezbytně umísťovat do samadského období. Mohlo se jednat o prototypy, „předchůdce hlavní série“ (viz Yule 1999a, 73), zatímco hroby samadského období (např. B 0, B IIb) byly v limitovaném počtu odhaleny v jiných částech Baušáru. Navzdory jedinečnosti odhalení baušárského pohřebního komplexu a předpokládání existence paralelního sídliště již od doby prehistorické, rekonstrukce způsobu osídlení a života místních obyvatel, potažmo jejich kontaktů, je jen velmi obtížná. Lze soudit, že baušárské obyvatelstvo posledních staletí př. Kr., jehož složka byla pohřbena do „plástvového“ pohřebiště, bylo silně heterogenní a upřednostňovalo různé pohřební zvyklosti.

Asi 6 km severovýchodně od Baušáru leží (též) v obklopení dnešního Maskatu při mořském pobřeží oblast Sarúdz, kde bylo na skalnaté vyvýšenině r. 1983 zdokumentováno několik pohřebních mohyl z lokálního vápence (Yule 1999a, 82–84). Funerální vybavení zahrnovalo železné hroty šípů a *balsamarium* (G07.04), jež pohřeb chronologicky zařadily do samadského období (Yule 1999a, 84), byť lze v tomto případě (pravděpodobně) hovořit o sekundárním využití hrobky. Fragment glazované keramiky a (picí) nádoba (DA 7602) coby nálezy, jež byly v rámci (samadského) pohřbu odhaleny též, lze považovat za samadský import. Do jaké míry byla lokalita spjata se samadskými středisky a potažmo s oázou Samad samotnou je těžké posoudit, obzvlášť pokud nepomineme skutečnost, že, jak již bylo zmíněno, v oblasti nedalekého Baušáru existovalo soudobé středisko, jež se, byť v kontextu několika nálezů, jež je možné k samadskému okruhu přiřadit, vyznačovala spíše příslušností k NLPC, potažmo okruhu „ne-samadské“ (pozdní) doby železné.

Pohřební komplex na lokalitě Bandar Džissa, asi 10 km jihovýchodně od Maskatu, se již za součást samadského okruhu považuje. Ne tolik na základě samotných nálezů¹⁹⁵, kterých vyjevila jen nevelké množství, ale spíše na bázi porovnání architektonických prvků a provedení samotných hrobek (Yule 1999a, 85). Jejich orientace v severovýchodním/jihozápadním směru, proporce délky vzhledem k šířce, velikost i výška pohřební komory i samotné umístění na skalnatých výběžcích naznačují značnou spřízněnost s typickými hroby okruhu Samad. Určitou výjimku představuje skutečnost, že hrobky v Bandar Džissa leží nad povrchem terénu, zatímco u samadských se pohřební komory nacházely pod jeho úrovní. Důvod pro tuto změnu je však patrně ryze pragmatický, neboť lokalita disponuje nedostatkem půdy na kamenném podloží (Yule 1999a, 85).

---

¹⁹⁵ Nalezena byla pouze dvojice keramických fragmentů. Nádoby, ze kterých pocházely, byly vytvářeny v ruce, příměs hadce pak naznačuje využití stejného materiálu, jaký byl používán na typickou samadskou keramiku (Yule 1999a, 85).

3. Závěrem

Podobně jako v případě dnes patrně lépe prozkoumaných antických jemenských království, těžících ze své výhodné polohy na styčném bodě obchodu s luxusními artikly mezi rovníkovou Afrikou a Levantou, také Maka představovala důležitou obchodní křižovatku. Makánské přístavy byly klíčovými opěrnými body na námořní cestě do Indie a lze je, do jisté míry, považovat za určitý (obchodně-politický) protipól přístavů v Dafáru. Zatímco ty, ovšem, sloužily svého času především zájmům právě oněch jemenských autokracií, z nichž některé zcela nepokrytě poskytovaly své logistické zázemí středomořským veleříším, širší oblast pobřeží Maky je dnes již tradičně považována za nacházející se pevně pod parthskou sférou vlivu. Jak pro období parthské, tak pro předcházející období seleukovské ale nedisponujeme přesvědčivými důkazy, které by tuto skutečnost potvrzovaly. Pokud přihlídneme k jednotlivým specifikům, archeologický materiál období parthského nalezený v oblasti cílového geografického vymezení kvantitativně nijak zásadně nepřevyšuje počet reliktních seleukovských. Jakkoliv je naznačení parthské správy nad Ománským poloostrovem z historického hlediska atraktivní, z Ed-Dúru je známá jediná parthská mince (2.2.1), z Mleihy nebyla publikována jediná (Haerinck 1998, 288–289). Pakliže zcela opouštět hypotézu efektivní kontroly předovýchodních hegemonů nad klíčovými obchodními uzly Perského zálivu může být poněkud předčasné, minimálně fenomén formální podřízenosti komplexu Mleiha–Ed-Dúr vůči nim lze považovat za pohybující se v ryze teoretické rovině. Za jediného externího činitele, jehož archeologická stopa je na makánském západě nepřehlédnutelná, lze považovat výhradně království Charakéné. Motivace, jež stála v pozadí jeho obchodních intervencí napříč Perským zálivem, přitom pramenila spíše z charakteru vlastní zahraniční politiky a nebyla důsledkem širších komerčních zájmů parthské říše, jejíž centrální mocenský aparát vstupoval do praktické podoby obchodu vedeného skrze iniciativu svých subjektů jen ve velmi specifických situacích, vyžadujících zpravidla vojenská řešení. A přestože ustanovení Ed-Dúru velmi účinně eliminovalo předpokládané parthské námořně-obchodní stanice na Hormuzu, založené na achaimenovských a seleukovských základech, výnosnost dálkového obchodu, přinášejícího nemalé jmění do rozpočtu parthského dvora, v některých případech nepochybně přiměla parthské hodnostáře přimhouřit nad nezávislostí charakénské počinání oko. Okolnosti původu charakénsko–makánské obchodní spolupráce lze identifikovat jen stěží, stejně jako míra participace jednotlivých činitelů, včetně Mleihy. Jestliže se charakénští obchodní zástupci bezprostředně podíleli na znovuzaložení Ed-Dúru, do následného vývoje jeho komerční a subsistenční ekonomiky se už zřejmě jejich vliv toliko nepromítal. Výhody, které z jejich spoluúčastenství na ustanovení přístavu pramenily, mohly nabrat praktickou podobu bezcelních zón, či jiných benefitů, kterých se ostatním obchodním delegacím nedostávalo.

V rámci vnitroregionální situace na západě Maky mnoha konkrétními informacemi o podobě aktivně udržovaných obchodních kontaktů nedisponujeme. Dokonce také nesporně velmi zhusta využívaná spojnice mezi Mleihou a Ed-Dúrem není bohužel v dnešní krajině rozeznatelná, a také její předpokládané logistické zázemí, v podobě strategicky umístěných studen či odpočívadel ve stylu, jaký je dobře známý např. z antického Jemenu, nebylo dosud identifikováno. Pokud bychom tak vytvářeli mapu domnělých karavanních stezek, nezbytná data bychom museli čerpat výhradně z topografického uspořádání oblasti. Výsledek by tak odrážel spíše efektivní možnosti cestování, než skutečnou tehdejší situaci. Přesto je nepochybně možné si představit Mleihu, umístěnou výhodně v přibližném středu makánského západu, coby pomyslné ohnisko radiálně se rozbíhajících cest, směřujících kromě do Ed-Dúru také, především, na arabský severozápad a na východ, k oáze Burajmi

a dále do soudobého Ománu. Odrazy v materiální kultuře, které tyto kontakty dokládají, ale jen velmi zřídka disponují výpovědní hodnotou, která nám umožňuje alespoň přibližně stanovit způsob, jakým se dané zboží do cílové destinace dostávalo. V tomto ohledu nelze opomenout zejména cílené migrace. Nové populace přitom jen výjimečně zcela nahrazovaly ty původní a stejně tak zřejmě jen zřídka docházelo k ozbrojeným konfliktům. Jak je dobře patrné z keramické produkce jednotlivých středisek tehdejší Maky, pozorovatelné změny v dekoru i tvarosloví, v kontextu pevně zakořeněných tradic starší doby železné, značí koexistenci nově příchozích se starousedlíky. Analýzy keramických příměsí, především florálních fytoolitů, mohou v budoucnu přinést přesnější výsledky co se hrnčířských produkčních center týče a, stejně tak, poněkud přesvědčivěji oddělit některé dílčí skupiny importů od místní produkce. Dosavadní výzkumy, prováděné na vzorku místní ed-dúrské keramiky (více viz 2.2.2.), odhalily (nejméně) dvojici výrobních středisek, byť jejich domnělé lokality stále identifikovány nejsou.

Poměry na severu tehdejšího Ománu, jehož se fenomén masových migrací dotkl patrně nejvýraznějším způsobem, již byly v této práci označeny za poněkud nepřehledné. Zatímco na makánském západě odolala ve světle dosavadních nálezů pískům času pouhopouhá dvojice středisek, na jeho východě byla situace podstatně komplexnější. Výzkumy, vedené často kvantitativním směrem, odhalily množství relativně nezávislých a soběstačných lokalit, bez jednoznačně rozpoznatelného hegemonu, jejichž část bývá zaštiťována pojmem Samad. Navzdory relativní spřízněnosti základního korpusu materiální kultury některých těchto středisek, pro jejich vazby v rámci jednotného vyššího administrativního či ekonomického uskupení publikované doklady neexistují. Nabízený model volně propojených osad, disponujících vlastním politickým představenstvím a udržujících zcela nezávislé kontakty, se v tomto případě jeví jako analogicky nepřesnější. Pro putující karavany představoval prostup takovými nesourodými územími podstatně větší výzvu, s proporcionálně zesíleným úhrnem potenciálního zisku, ale také mírou nebezpečí. Na podobný stav pak narážíme také v případě zdejších kotvišť a přístavů. Hovořit o postupné reorientaci po souši vedeného obchodu na ten námořní je přitom poněkud zavádějící. V rámci širší oblasti Perského zálivu existovaly oba způsoby vedle sebe nepřetržitě prakticky od počátků doby bronzové. Různila se pouze míra jejich využitelnosti, ať již z důvodů přítomnosti/absence nezbytné infrastruktury, či dlouhodobější stability v oblastech příslušných obchodních uzlů. Tyto a další faktory se kromě zmíněného promítaly také do dostupnosti komodit a do jejich cen. Jak navíc z práce vyplývá (viz např. 2.1.1.; 2.2.1.), změny v rámci typů importovaného zboží následovaly obecnější soudobé trendy. Tak se stalo, že nejběžnější z tekutin obvykle schraňovaných v dovážených nádobách, totiž víno, bylo nahrazeno římskou rybí omáčkou, nebo že římská skelná produkce začala vytlačovat tradiční keramické typy. Obchod s (dafáráskými) aromaty, na druhé straně, představuje jedinečný aspekt makánského importu, který se po celou dobu cílového období prakticky nezměnil.

Jeden z původních cílů práce – představení objemu obchodovaného zboží a proporčního zastoupení jednotlivých komodit – se naplnit nepodařilo. Na základě v současnosti dostupných dat není bohužel možné takovouto studii vypracovat, aniž by se její prezentované výsledky nepohybovaly výhradně v hypotetické rovině. Velmi rozdílně vedené výzkumy jednotlivých lokalit navíc v tomto ohledu neumožňují jejich vzájemné porovnání do takové míry, aby bylo možné takovouto studii považovat za věrohodnou. V průběhu vypracovávání této diplomové práce vyvstalo, ovšem, několik nových fenoménů, které je záhodno na samý závěr alespoň zmínit. Jedná se především o zmíněnou archeologicky pozorovatelnější nejednotu mezi makánským západem a východem, původně nepředpokládanou, prakticky se projevující nejen relativní nesourodostí zkoumaného

archeologického materiálu, ale také zjevným nepoměrem mezi počtem v cílovém chronologickém úseku zaznamenaných sídlišť a způsoby jejich konstrukce. Jak již bylo zmíněno, na západě Maky můžeme s jistotou do období zájmu této práce zařadit pouhou dvojici městských středisek a, navzdory jejich nepochybně výsadnímu postavení, veskrze žádné další osady či města, která by k nim dotvářela vhodné zázemí způsobem, jaký lze v podobných situacích rozhodně předpokládat. Oproti tomu, v severním Ománu narážíme na, bez přehánění, desítky individuálních lokalit, často ryze lokálního významu, s nejasným zaměřením vlastního formálního přesvědčení vůči externím politickým silám i vůči sobě navzájem. Nabízí se otázka, zda tato diskrepance pramení ze způsobu, jakým byly na obou stranách dnešní emirátsko-ománské hranice prováděny archeologické výkopové práce, či skutečně, alespoň do jisté míry, věrně odráží tehdejší situaci. Prostředí za jižními úpatími pohoří al-Hadžar lze nepochybně označit za k osídlení vhodné, obzvláště v porovnání s okolními oblastmi, s nezanedbatelnými zásobárnami podpovrchových vod a množstvím menších roztroušených oáz napříč krajinou; na druhou stranu, Mleiha, potažmo komplex Mleiha–Ed-Dúr, disponovala administrativními možnostmi, jaké byly na makánském východě jen velmi obtížně aplikovatelné. I v jejím případě by se tak dala předpokládat rozsáhlá síť menších usedlostí, podporujících zemědělské a komerční aktivity svého mateřského města. Ne nepodobně tomu bylo také v případě osídlení makánského pobřeží. Zatímco na západě, v rámci limitů dnešního pobřeží arabských emirátů, byl, jak již bylo zmíněno, v cílovém období Ed-Dúr patrně jediným archeologicky rozpoznatelným přístavištěm, na východě, za Hormuzským průlivem, se podobných, byť svého času zřejmě méně dominantních středisek nacházelo hned několik – Dibbou v prostoru dnešní exklávy emirátu Šardžá počínaje, přes Sohár a baušárské přístavy u Maskatu až k mysu Ras al-Hadd. Zda je tento obrázek výsledkem archeologických trendů v Ománu, zaměřujících se především na kvantitativní aspekt vlastních prací, nelze s jistotou ani potvrdit, ani vyvrátit. Ve světle těchto rozdílů se tak není možné ubránit rozjímání, zda je obecné poměry (především) na makánském západě vůbec možné vhodným způsobem vyhodnotit. Ve specifických podmínkách mohou být kvantitativní výzkumy odpovědí na nezadržitelný růst urbánní infrastruktury a zároveň zrcadlem nastaveným moderní době a moderní společnosti.

4. Zdroje

4.1. Literatura

- Agius, D. A. 2013: Omani Seafaring Identity before the Early 1600s: Ethnic and Linguistic Diversity. In: Hoffmann-Ruf, M. – Al-Salimi, A. (eds.): *Oman and Overseas*. Hildesheim. 41–56.
- Al-Belushi, M. A. – El Mahi, A. T. 2008: The Second Season of 2006 Excavations at the site of Bawsher, Sultanate of Oman: The Role of Location and Natural Resources in the Inception of Settlements. *Adumatu* 18, 47–80.
- Al-Ghabban *et al.* 2010 = Al-Ghabban, A. – André-Salvini, B. – Demange, F. – Juvin, C. – Cotty, M.: *Roads of Arabia: Archaeology and History of the Kingdom of Saudi Arabia*. Paris.
- Al-Jahwari, N. S. – El Mahi, A. T. 2007: The Geography of Location and Topos-Culture. Results of Excavations at Bausher site, Sultanate of Oman. *Adumatu* 15, 7–34.
- Al-Jahwari, N. S. – Al-Muzini, W. S. – Al-Aghbari, N. M. 2014: Results of the First Season of Archaeological Survey 2010-2011 in Al-Fulayj Area at Saham, Sultanate of Oman. *Humanity Studies Magazine (University of Donqola)* 12, 75–138.
- Al-Shanfari, A. A. B. 1987: *The Archaeology of Masirah Island, Sultanate of Oman*. Napoli.
- Al-Tikriti, W. Y. 2002: The south-east Arabian origin of the falaj system. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*¹⁹⁶ 32, 117–138.
- Andersen, S. F. 2007: *The Tylos Period Burials in Bahrain. Vol. 1: The Glass and Pottery Vessels*. Aarhus.
- Ball, W. 2001: *Rome in the East: The Transformation of an Empire*. New York.
- Benoist, A. – Mokaddem, K. – Mouton, M. 1994: Excavations at Mleiha site: The 1993 and 1994 seasons. In: Mouton, M. (ed.): *Archaeological Surveys and Excavations in the Sharjah Emirate, 1993 and 1994: A Seventh Interim Report*. Paris. 11–19.
- Barker *et al.* 2016 = Barker, E. T. – Bouzarovski, S. – Pelling, C. B. R. – Isaksen, L.: *New Worlds from Old Texts: Revisiting Ancient Space and Place*. Oxford.
- Benoist, A. – Mouton, M. – Schiettecatte, J. 2003: The artefacts from the fort at Mleiha: distribution, origins, trade and dating. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 33, 59–76.
- Bergamini, G. 1987: Parthian fortifications in Mesopotamia. *Mesopotamia* 22, 195–215.
- Bibby, G. 1973: *Preliminary Survey in East Arabia, 1968. Report of the Danish Archaeological Expedition to the Arabian Gulf II*. Copenhagen.

---

¹⁹⁶ Dále jen *Proc. Sem. Arab. Stud.*

- Black, J. – Green, A. 1992: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London.
- Beeston, A. F. L. 1976: Warfare in Ancient South Arabia. *Studies in old South Arabian Epigraphy* 3, 11–37.
- Bosworth *et al.* 1986 = Bosworth, C. E. – Van Donzel, E. – Lewis, B. – Pellat, Ch.: *Encyclopaedia of Islam* 5. Leiden.
- Boucharlat, R. – Labrousse, A. 1979: Le palais d'Artaxerxes II sur la rive droite du Chaour à Suse. *Paléorient* 10, 19–136.
- Boucharlat, R. – Lombard, P. 1985: The Oasis of al-Ain in the Iron Age: Excavations at Rumeilah 1981–1983: Survey at Hili 14. *Archaeology in the United Arab Emirates* 4, 44–73.
- Boucharlat *et al.* 1988 = Boucharlat, R. – Haerinck, E. – Phillips, C. S. – Potts, D. T.: Archaeological Reconnaissance at Ed-Dur, Umm al-Qaiwain, U. A. E. *Akkadica* 58: 1–26.
- Boucharlat *et al.* 1989 = Boucharlat, R. – Haerinck, E. – Lecomte, O. – Potts, D. T. – Stevens, K. G.: The European Archaeological Expedition to Ed-Dur, Umm al-Qaiwain (U. A. E.). An interim report on the 1987 and 1988 seasons. *Mesopotamia* 24, 5–72.
- Boucharlat, R. 1989: Documents arabes provenant des sites “hellénistiques” de la péninsule d'Oman. In: Fahd, T. (ed.): *L'Arabie Préislamique et son Environnement historique et culturel*, 109–126. Leiden.
- Boucharlat, R. – Mouton, M. 1993: Mleiha (3e s. avant J.-C. – 1er/2e s. après J.-C.). In: Finkbeiner, U. (ed.): *Materialien zur Archäologie der Seleukiden– und Partherzeit im südlichen Babylonien und Golfgebiet*. Tübingen. 219–249.
- Boucharlat, R. – Mouton, M. 1994: Mleiha (Emirate of Sharjah, UAE) at the beginning of the Christian era. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 24, 13–26.
- Boucharlat, R. – Mouton, M. 1998: Les pratiques funéraires dans la péninsule d'Oman. Répartition et mode de construction des tombes de Mleiha (E. A. U.). In: Phillips, C. S., Potts, D. T., Searight, S. (eds.): *Arabia and her Neighbours. Essays on prehistorical and historical developments presented in honour of Beatrice de Cardi*. Turnhout. 15–32.
- Bowersock, G. W. 1983: *Roman Arabia*. London.
- Briant, P. 1982: *État et pasteurs au Moyen-Orient ancien*. Paris.
- Bryce, D. – Carnegie, E. 2013: *Exhibiting the „Orient“: Historicising Theory and Curatorial Practice in UK Museums and Galleries*. London.
- Callot, O. 2010: A New Chronology for the Arabian Alexanders. In: Huth, M. – Van Alfen, P. G. (eds.): *Coinage of the Caravan Kingdoms: Studies in Ancient Arabian Monetization*, 383–402. New York.

- Canepa, M. P. 2017: Cross-Cultural Communication in the Hellenistic Mediterranean and Western and South Asia. In: Talbert, R. J. A. – Naiden, F. S. (eds.): *Mercury's Wings: Exploring Modes of Communication in the Ancient World*. Oxford.
- Casson, L. 1989: *The Periplus Maris Erythraei: Text with introduction, translation and commentary*. Princeton.
- Ciuk, K. 2000: Pottery from Parthian, Sasanian and Early Islamic levels at Nippur, Iraq. 1st–9th century AD. *Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 35, 57–79.
- Cleveland, R. 1959: Muscat: Capital City of Oman. *Middle East Forum* 35/9, 27–29.
- Cleveland, R. 1963: Oman: Tradition and Transition. *Viewpoints* 3/2, 14–16.
- Cleuziou, S. 1989: The 3rd to 8th campaigns at Hili 8. *Archaeology of the United Arab Emirates* 5, 61–87.
- Costa, P. M. – Wilkinson, J. C. 1987: The Hinterland of Sohar: Archaeological Surveys and Excavations Within the Region of an Omani Seafaring City. *Journal of Oman Studies* 9, 1–238.
- Crawford, H. E. W. – Rice, M. 2000: *Traces of Paradise: The Archaeology of Bahrain 2500 BC – 300 AD*. London.
- De Cardi, B. E. 1970: *Excavations at Bampur, a Third Millenium Settlement in Persian Baluchistan*. New York.
- De Cardi, B. E. – Collier, S. – Doe, D. B. 1976: Excavation and Survey in Oman, 1974-1975. *Journal of Oman Studies* 2, 101–188.
- De Paepe *et al.* 2003 = De Paepe, P. – Rutten, K. – Vrydaghs, L. – Haerinck, E.: A Petrographic, Chemical and Phytolith Analysis of Late Pre-Islamic Ceramics from Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.). In: Potts, D. T. – Al-Naboodah, H. – Hellyer, P. (eds.): *Archaeology of the United Arab Emirates, Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of the U. A. E.*, 207–228. London.
- Düring, B. S. – Olijdam, E. 2015: Revisiting the Suhar Hinterlands: The Wadi al-Jizzi Archaeological Project. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 45, 93–106.
- Eilers, W. 1983: Das Volk der Maka vor und nach den Achameniden. In: *Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidischen Zeit und ihr Fortleben* (Achaologische Mitteilungen aus Iran, Ergänzungsband 10), 101–119. Berlin.
- Englund, R. K. 1983: Dilmun in the Archaic Uruk Corpus. In: Potts, D. T. (ed.): *Dilmun: New Studies in the Archaeology and Early History of Bahrain*, 35–37.
- Fattovich, R. 2003: Archaeology of Akkälä Guzay. In: Uhlig, S. (ed.): *Encyclopaedia Aethiopica* 1, 168–169.
- Finkbeiner, U. 1991: Uruk: Kampagne 35–37, 1982–1984: Die archäologische Oberflächenuntersuchung. In: Von Zabern, P. (ed.): *Uruk-Warka* 4. Mainz.

- Finkielsztejn, G. 2001: *Chronologie détaillée et révisée des eponyms amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ*. Oxford.
- Frifelt, K. 1969: Arkaeologiske undersøgelser på Oman Halvoen. *Kuml* 1968, 158–177.
- Frifelt, K. 1975: On prehistoric settlement and chronology of the Oman peninsula. *East and West* 25, 359–424.
- Goettler, A. – Firth, N. H. – Huston, C. C. 1976: A preliminary discussion of ancient mining in the Sultanate of Oman. *Journal of Oman Studies* 2, 43–56.
- Grainger, J. D. 2015: *The Seleukid Empire of Antiochus III (223-187 B. C.)*. Barnsley.
- Gregoratti, L. 2011: A Parthian port on the Persian Gulf: Characene and its trade. *Anabasis: Studia Classica et Orientalia* 2, 209–230.
- Groom, N. 1986: Eastern Arabia in Ptolemy's map. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 16, 65–75.
- Groom, N. 1994: Oman and the Emirates in Ptolemy's Map. *Arabian Archaeology and Epigraphy*¹⁹⁷ 5/3, 198–214.
- Groom, N. 1995: The *Periplus*, Pliny and Arabia. *AAE* 6/3, 180–195.
- Haerinck, E. 1975: Quelques monuments funéraires de l'île de Kharg dans le Golfe Persique. *Iranica Antiqua* 11, 135–167.
- Haerinck, E. – Metdepenninghen, C. – Stevens, K. G. 1991: Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.): Preliminary Report on the Second Belgian Season (1988). *AAE* 2/1, 31–60.
- Haerinck, E. – Metdepenninghen, C. – Stevens, K. G. 1992: Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.): Preliminary Report on the Third Belgian Season (1989). *AAE* 3/1, 44–60.
- Haerinck, E. 1992: Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.) – Preliminary Report on the Fourth Belgian Season (1990). *AAE* 3/3, 190–208.
- Haerinck, E. 1993: Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.) – Preliminary Report on the Fifth Belgian Season (1991). *AAE* 4/3, 210–225.
- Haerinck, E. 1994a: Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.) – Preliminary Report on the Sixth Belgian Season (1993). *AAE* 5/2, 184–197.
- Haerinck, E. 1994b: More prehistoric finds from the United Arab Emirates. *AAE* 5/2, 153–157.
- Haerinck, E. 1996: The seventh and eighth Belgian Archaeological Expeditions to Ed-Dur (Umm al-Qaiwain). *AAE* 7, 69–74.
- Haerinck, E. 1998a: International Contacts in the Southern Persian Gulf in the Late 1st Century B. C./ 1st Century A. D.: Numismatic Evidence from Ed-Dur (Emirate of Umm al-Qaiwain, U. A. E.). *Iranica Antiqua* XXXIII, 273–302).

---

¹⁹⁷ Dále jen *AAE*.

- Haerinck, E. 1998b: More Pre-islamic coins from Southeastern Arabia. *AAE* 9/2, 278–301.
- Haerinck, E. 1998c: The Shifting Pattern of Overland and Seaborne Trade in South-East Arabia: Foreign Pre-Islamic Coins from Mleiha (Emirate of Sharjah, U. A. E.). *Akkadica* 106, 22–40.
- Haerinck, E. – Vrydaghs, L. – Doutrelepon, H. 1998: Des feux sacrificiels pour la divinité solaire à Ed-Dur. *AAE* 9, 125–130.
- Haerinck, E. 2001: *Excavations at Ed-Dur, Vol. II: The Tombs*. Leuven.
- Haerinck, E. 2003: Internationalisation and Business in Southeast Arabia during the Late 1st century B.C./1st century A.D.: Archaeological Evidence from Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U. A. E.). In: Potts, D. T., Al Naboodah, H., Hellyer, P. (eds.): *Archaeology of the United Arab Emirates. Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of the U. A. E.*, 195–206. London.
- Haerinck, E. 2008: Coins for Identity and Coins for Trade. Remarks on Late Pre-Islamic Numismatics in SE-Arabia (3rd c. BCE – 3rd c. AD). In: Hellyer, P. – Ziolkowski, M. (eds.): *Emirates Heritage, Volume Two*, 64–80.
- Haerinck, E. – Overlaet, B. 2011a: The Belgian Archaeological Excavations at Mleiha, Sharjah 2009. *Sharjah Antiquities* 13, 54–57.
- Haerinck, E. – Overlaet, B. 2011b: The Belgian Archaeological Excavations at Mleiha, Sharjah 2010: Preliminary Report on the 2nd Season. *Sharjah Antiquities* 13, 58–63.
- Hannestad, L. 1983: *Ikaros: The Hellenistic Settlements, Vol. 2:1 a Vol. 2.2*. Aarhus.
- Häser, J. 2003: *Project “Transformation Processes in Oasis Settlements in Oman”. Report on the Survey Campaign Spring 2003 in Maqta and Ibra*. Muscat.
- Hassell, J. 1997: Alabaster-beehive shaped vessels from the Arabian peninsula: Interpretations from a comparative study of characteristics, contexts and associated finds. *AAE* 8, 245–281.
- Hastings, A. – Humphries, J. H. – Meadow, R. H. 1975: Oman in the Third Millenium BCE. *Journal of Oman Studies* 1, 9–55.
- Hauptmann, A. 1985: 5000 Jahre Kupfer in Oman. Band 1: Die Entwicklung der Kupfermetallurgie vom 3. Jahrtausend bis zur Neuzeit. *Der Anschnitt* 4, 7–126.
- Hauser, S. R. 2001: “Orientalismus”. *Der Neue Poly* 15/1, 1233–1243.
- Hellyer, P. – King, G. R. D. 1999: A site from the early first millenium AD at Ra’s Bilyaryar, Abu Dhabi. *AAE* 10, 119–123.
- Højlund, F. – Andersen, R. R. 1994: *Qala’at al-Bahrain 1: The northern city wall and the Islamic fortress, Vol. 30*. Aarhus.
- Højlund, F. 2006: The dating of the Coastal Fortress at Qala’at al-Bahrain: Sasanian or Islamic? *AAE* 17/2, 238–247.
- Howeggo, Ch. – Potts, D. T. 1992: Greek and Roman Coins from Eastern Arabia. *AAE* 3, 183–189.

- Huth, M. – Van Alfen, P. G. 2010: *Coinage of the Caravan Kingdoms: Studies in the Monetization of Ancient Arabia*. New York.
- Collins, A. S. – Pisarevsky, S. A. 2005: Amalgamating Eastern Gondwana: The evolution of the Circum-Indian orogens. *Earth-Science Reviews* 71, 229–270.
- Charlesworth, M. P. 1928: Some Notes on the *Periplus Maris Erythraei*. *The Classical Quarterly* 22, 92–100.
- Jasim, S. A. 1999: The excavation of the camel cemetery at Mleha, Sharjah, U. A. E. *AAE* 10, 69–101.
- Jean, M. – Pellegrino, M. P. – Gernez, G. 2018: New evidence of Iron Age ritual practices in central Oman: 2017 excavations in Mudmar East, near Adam. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 48, 125–140.
- Kennet, D. 1998: Evidence for 4th/5th-century Sasanian occupation at Khatt, Ras al-Khaimah. In: Phillips, C. S. – Potts, D. T. – Searight, S. (eds.): *Arabia and her Neighbours. Essays on prehistorical and historical developments presented in honour of Beatrice de Cardi*, 105–116. Turnhout.
- Kennet, D. 2005: On the eve of Islam: Archaeological evidence from Eastern Arabia. *Antiquity* 79, 107–118.
- Kennet, D. 2007: The Decline of Eastern Arabia in the Sasanian Period. *AAE* 18/1, 86–122.
- Kennet, D. – Deadman, W. M. – Al-Jahwari, N. S. 2016: The Rustaq-Batinah Archaeological Survey. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 46, 1-14, 161–163.
- Kervran, M. 1984: À la recherche de Suhar: État de la question. In: Boucharlat – Salles (eds.): *Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran méridional de l'âge du fer au début de la période islamique*. Mémoire Éditions Recherche sur les civilisations 37. Paris. 285–93.
- Kervran, M. – Hiebert, F. 1991: Sohar pré-Islamique: Note stratigraphique. In: Schippman, K. – Herling, A. – Salles, J. F. (eds.): *Golf – Archäologie: Mesopotamien, Iran, Bahrain, Vereinigte Arabische Emirate und Oman*. *Internationale Archäologie* 6, 337–348.
- Kervran, M. 2004: Archaeological Research at Suhâr 1980-1986. *Journal of Oman Studies* 13, 263–381.
- Kervran, M. – Hiebert, F. T. – Rouguelle, A. 2005: *Qala'at al-Bahrain - A Trading and Military Outpost: 3rd Millenium B. C. – 17th Century A. D.* Turnhout.
- Khosrowzadeh, A. – Sarlak, S. 2018: The Namord Painted Ware: The Pottery of Late Parthian and Sassanid Periods in Southeast of Iran and Persian Gulf. *Parseh Journal of Archaeological Studies* 2/3, 67–82.
- Killebrew, A. E. 2005: Biblical Peoples and Ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel, 1300–1100 B. C. E. In: Vaughn, A. G. (ed.): *Archaeological and Biblical Studies* 9. Atlanta.
- Killick, R. – Moon, J. – Campbell, S. 2016: *Charax Spasinou: Alexander's Lost City in Iraq*. Manchester.

- Korn *et al.* 2004 = Korn, L. – Häser, J. – Schreiber, J. – Gangler, A. – Nagieb, M. – Siebert, S. – Buerkert, A.: Tiwi, Ash Shab and Wadi Tiwi: The Development of an Oasis on the North-eastern Coast of Oman. *Journal of Oman Studies* 13, 57–90.
- Kroll, S. 1991: Zu den Beziehungen eisenzeitlicher Keramikkomplexe in Oman und Iran. In Schippman, K. – Herling, A. – Salles, J. F. (eds.): *Golf-Archäologie: Mesopotamien, Iran, Kuwait, Bahrain, Vereinigte Arabische Emirate und Oman. Internationale Archäologie* 6, 315–320.
- Kroll, S. 2013: The Early Iron Age Fort at Lizq, Sultanate of Oman. *Zeitschrift für die Kultur außereuropäischen Kulturen* 5, 159–220.
- Kutterer, A. – Overlaet, B. – Miller, Ch. – Kutterer, J. – Jasim, S. A. – Haerinck, E. 2014: Late pre-islamic burials in Mleiha, Emirate of Sharjah (UAE). *AAE* 25, 175–185.
- Larsen, C. E. 1983: *Life and Land Use on the Bahrain Islands: The Geoarcheology of an Ancient Society*. Chicago.
- Lecomte, O. 1993: Ed-Dur, les occupations des 3e et 4e s. ap. J.–C.: Contexte des trouvailles et matériel diagnostique. In: Finkbeiner, U. (ed.): *Materialien zur Archäologie der Seleukiden- und Partherzeit im südlichen Babylonien und im Golfgebiet*, 195–217. Tübingen.
- Liverani, M. 1992: *Early caravan trade between South Arabia and Mesopotamia*. Roma.
- Lombard, P. – Salles, J. F. 1984: La Nécropole de Janussan (Bahrain). *TMO* 6. Lyon.
- Lombard, P. 1989: Âges du Fer sans fer: le cas de la péninsule d'Oman au 1er millénaire avant J.–C. In: Fahd, T. (ed.): *L'Arabie préislamique et son environnement historique et culturel*, 25–37. Strasbourg.
- Lombard, P. 2005: Paul Yule et Gerd Weisgerber, The metal hoard from 'Ibri/Selme, Sultanate of Oman, 2001. *Topoi* 12-13/2, 471–480.
- MacDonald, M. C. A. 2004: Ancient North Arabian. In: Woodard, R. D. (ed.): *The Cambridge Encyclopaedia of the World's Ancient Languages*, 488–533.
- Madhloom, T. 1974: Excavations at Mleiha, Sharjah, UAE. *Sumer* 30, 149–158.
- Magee *et al.* 2017 = Magee, P. – Händel, M. – Karacic, S. – Uerpmann, M. – Uerpmann, H. P.: Tell Abraq during the second and first millenia BC: site layout, spatial organisation and economy. *AAE* 28/2, 209–237.
- Malay, H. 1987: Letter of Antiochus III to Zeuxis with two covering letters (209 B. C.). *Epigraphical Anatolica* 10, 7–15.
- Maraqten, M. 1996: Dangerous Trade Routes: On the plundering of caravans in the pre-islamic Near East. *ARAM* 8, 213–236.
- Marek, C. 1993: Die Expeditionen des Aelius Gallus nach Arabien im Jahre 25 v. Chr. *Chiron* 23, 121–156.
- Mark, J. J. 2017: Utu-Shamash. In: Van der Crabben, J. – Mark, J. J. – Cartwright, M. (eds.): *Ancient History Encyclopedia*, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: <https://www.ancient.eu/Utu-Shamash/>

- Mays, L. W. 2010: *Ancient Water Technologies*. Heidelberg.
- Monsieur *et al.* 2013 = Monsieur, P. – Overlaet, B. – Jasim, S. A. – Yousif, E. – Haerinck, E.: Rhodian amphora stamps found in Mleiha (Sharjah, UAE): old and recent finds. *AAE* 24, 208–223.
- Mitchell, T. C. 1990-1992: An inscription in epigraphic South Arabian script from Sharjah. *Persica* 14, 131–134.
- Mouton, M. 1992: *La Péninsule d'Oman de la fin de l'Âge du Fer au début de la période sassanide, (250 av. – 350 ap. JC)*. Paris.
- Mouton, M. 1997: Les tours funéraires d'Arabie, nefesh monumentales. *Syria* 74, 81–98.
- Mouton, M. 1999: Mleiha: Présentation du site et périodisation. In: Pouilloux, J. (ed.): *Mleiha I. Environnement, Stratégies de subsistance et artisanats* (Mission archéologique française à Sharjah), 9–32.
- Mouton, M. 2006: Les plus anciens monuments funéraires de Pétra: Une tradition de l'Arabie pré-islamique. *Topoi* 14, 79–119.
- Mouton, M. 2008: La Péninsule d'Oman de la fin de l'Âge du Fer au début de la période sassanide, (250 av. – 350 ap. JC). *Society for Arabian Studies Monographs* 6, BAR International Series 1776. Oxford.
- Mouton, M. 2010: The monolithic djin blocks at Petra: A funerary practice of pre-islamic Arabia. In: Weeks, L. (ed.): *Death and Burial in Arabia and Beyond: Multidisciplinary perspectives*. *Society for Arabian Studies Monographs* 10, 275–287.
- Mouton *et al.* 2012 = Mouton, M. – Tengberg, M. – Bernard, V. – Le Maguer, S. – Reddy, A. – Soulié, D. – Le Grand, M. – Goy, J.: Building H at Mleiha: New evidence of the late Pre-Islamic Period D Phase (PIR.D) in the Oman peninsula (second to mid-third century AD). In: *Proc. Sem. Arab. Stud.* 42, 205–222.
- Mughal, M. R. 1967: Excavations at Tulamba. *Pakistan Archaeology* 4, 11–152.
- Musche, B. 1988: *Vorderasiatischer Schmuck zur Zeit der Arsakiden und Sassaniden*. Leiden.
- Nodelman, S. A. 1960: A Preliminary History of Characene. *Berytus* 13, 83–121.
- Overlaet, B. – Haerinck, E. 2014: Monumental tombs along the Arabian Caravan Routes. *Akkadica Supplementum* 12.
- Overlaet, B. 2015: *Belgian Excavations at Mleiha, Sharjah (UAE) 2009–2013*. Brussels.
- Overlaet, B. – MacDonald, M. – Stein, P. 2016: An Aramaic-Hasaitic Bilingual Inscription from a Monumental Tomb at Mleiha, Sharjah, UAE. *AAE* 27/1, 127–142.
- Overlaet, B. 2017: Belgian Excavations at Mleiha, Sharjah (UAE) 2009-2013. *Bulletin de Séances de l'Académie Royal des Sciences d'Outre-Mer* 61 (2-3), 249–267.

Overlaet, B. – Yousif, E. – Jasim, S. A. 2018: *Mleiha: An Arab Kingdom on the Caravan Trail. Catalog of the Mleiha Exhibition in Brussels 2018*. Brussels.

Phillips, W. 1971: *Oman: A History*. New York.

Ploquin, A. – Orzechowski, S. 1994: Palaeo-metallurgy at Mleiha: Preliminary Notes. In: Mouton, M. (ed.): *Archaeological Surveys and Excavations in the Sharjah Emirate, 1993 and 1994: A Seventh Interim Report*, 25–32. Lyon.

Potts *et al.* 1978 = Potts, D. T. – Mughannam, A. S. – Frye, J. – Sanders, D.: Preliminary Report on the Second Phase of the Eastern Province Survey 1397/1977. *Atlat* 2, 7–27.

Potts, D. T. 1985: From Qade to Mazun: Four Notes on Oman, c. 700 B. C. to 700 A. D. *JOS* 8, 81–95.

Potts, D. T. 1988: Trans-Arabian Routes of the Pre-Islamic Period. In: Salles, J. F. (ed.): *L'Arabie et ses Mers Bordières Vol. 1.: Itinéraires et Voisinages*, 126–162. Paris.

Potts, D. T. 1989: Excavations at Tell Abraq, 1989. *Paléorient* 15/1, 269–271.

Potts, D. T. 1990: *The Arabian Gulf in Antiquity: From Alexander the Great to the Coming of Islam, Vol. II*. Oxford.

Potts, D. T. 1991: *The Pre-Islamic Coinage of Eastern Arabia*. Copenhagen.

Potts, D. T. 1992: *The Arabian Gulf in Antiquity: From Prehistory to the Fall of the Achaemenid Empire, Vol. I*. Oxford.

Potts, D. T. 1993a: Tell Abraq and the Harappan Tradition in Southeastern Arabia. In: Possehl, G. L. (ed.): *Harappan Civilization. A Recent Perspective*, 323–333. Oxford.

Potts, D. T. 1993b: Four Seasons of Excavation at Tell Abraq (1989-1993). *Proc. Sem. Arab. Stud.* 23, 117–126.

Potts, D. T. 1994: *Supplement to the Pre-Islamic Coinage of Eastern Arabia*. Copenhagen.

Potts, D. T. 1996: The diffusion of light by translucent media in antiquity: À propos two alabaster window-pane fragments from Ed-Dur (UAE). *Antiquity* 69, 182–188.

Potts, D. T. 1997: *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations*. Ithaca.

Potts, D. T. 1998a: Maritime Beginnings. In: Hellyer, P. (ed.): *Waves of Time: The Maritime History of the United Arab Emirates*, 8–43. London.

Potts, D. T. 1998b: Some Issues in the Study of the Pre-Islamic Weaponry of Southeastern Arabia. *AAE* 9, 182–208.

Potts, D. T. 2009: The Archaeology and Early History of the Persian Gulf. In: Potter, L. G. (ed.): *The Persian Gulf in History*. New York. 27–56.

- Potts, D. T. 2010: The Circulation of Foreign Coins within Arabia and of Arabian Coins outside the Peninsula in the Pre-Islamic Era. In: Huth, M. – Van Alfen, P. G. (eds.): *Coinage of the Caravan Kingdoms: Studies in Ancient Arabian Monetization*. New York. 65–82.
- Potts, D. T. 2012: *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. New York.
- Potts, D. T. 2016: Cultural, economic and political relations between Mesopotamia, the Gulf region and India before Alexander. *Classica et Orientalia* 13, 109–118.
- Ramirez-Faria, C. 2007: *Concise Encyclopaedia of World History*. New Delhi.
- Reddy, A. L. 2013: *Looking from Arabia to India: Analysis of the Early Roman India Trade in the Indian Ocean during the late pre-islamic period (3rd century BC – 6th century AD)*. Pune.
- Ribbeck, E. – Gangler, A. 2001: *Oasis Settlement in Oman. Pilot Study 1999-2000*. Stuttgart.
- Richard, D. 2002: Greece IX: Greek and Persian Romances. *Encyclopedia Iranica* 11, 339–342.
- Robin, Ch. J. 1994: Documents de l'Arabie Antique III. *Raydan* 6, 69–90.
- Robin, Ch. J. 2005: South Arabia, Religions in Pre-Islamic. In: McAuliffe, J. D. (ed.): *Encyclopaedia of the Qu'ran*, 82–98.
- Robin, Ch. J. – Prioretta, A. 2013: Nouveaux arguments en faveur d'une identification de la cité de Gerrha avec le royaume de Hagar. *Semitica et classica* 6, 131–185.
- Rösch et al. 1997 = Rösch, C. – Hock, R. – Schüssler, U. – Yule, P. A. – Hannibal, A.: Electron Microprobe Analysis and X-ray Diffraction Methods in Archaeometry: Investigations on Pre-Islamic Beads from the Sultanate of Oman. *European Journal of Mineralogy* 9, 763–783.
- Rutten, K. 2007: The Roman Fine Wares of ed-Dur (Umm al-Qaiwain, UAE) and Their Distribution in the Persian Gulf and Indian Ocean. *AAE* 18, 8–24.
- Ryckmans, J. – Müller, W. W. – Abdallah, Y. M. 1994: Textes du Yémen antique inscrits sur bois (with English Summary). *Publications de l'Institut orientaliste de Louvain* 43, 7–8, 25–26.
- Salles, J. F. 1984: Bahrain "hellénistique": données et problèmes. In: Boucharlat, R. – Salles, J. F. (eds.): *Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran méridional de l'âge de Fer au début de la période islamique*, 151–163. Paris.
- Sedov, A. V. 2007: New archaeological and epigraphical material from Qana (South Arabia). *AAE* 3/2, 110–137.
- Schmidt, E. F. 1970: *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*. OIP 70. Chicago.
- Schreiber, J. 2007: Transformation processes in oasis settlements in Oman: 2005 Archaeological Survey at the oasis of Nizwa: A Preliminary Report. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 37, 263–275.
- Schuol, M. 2000: *Die Charakene: Ein Mesopotamisches Königreich in hellenistisch-parthischer Zeit*. Stuttgart.

- Skinner, A. 2005: *Tanzania and Zanzibar* (Cadogan Guides). London.
- Stein, P. 2017: South Arabian zabur script in the Gulf: some recent discoveries from Mleiha (Sharjah, UAE). *AAE* 28, 110–123.
- Steve, M. J. 1999: Sur l'île de Khârg dans le golfe Persique. *Dossiers d'Archéologie* 243, 74–80.
- Teixidor, J. 1979: *The Pantheon of Palmyra*. Leiden.
- Teixidor, J. 1992: Une inscription araméenne provenant de l'Émirat de Sharjah (Émirats Arabes Unis). *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 695–707.
- Tomber, R. 2008: *Indo-Roman Trade: From Pots to Pepper*. London.
- Thonemann, P. 2016: *The Hellenistic World: Using Coins as Sources (Guides to the Coinage of the Ancient World)*. Cambridge.
- Uerpmann, H. P. – Jasim, S. A. – Uerpmann, M. 2016: *Mleiha: The Unwritten History*. Tübingen.
- Valtz, E. 1984: Pottery from Seleucia on the Tigris. In: Boucharlat, R. – Salles, J. F. (eds.): *Arabie Orientale, Mesopotamie et Iran Meridional*, 41–48. Paris.
- Vanden Berghe, L. 1972: Recherches Archéologiques dans le Luristan. Cinquième Campagne: 1969. *Iranica Antiqua* 9, 1–48.
- Van Beek, G. W. 1969: *Hajar bin Humeid: Archaeological Investigations at a Pre-Islamic Site in South Arabia*. Baltimore.
- Van der Spek, R. J. 2018: The latest on Seleucid empire building in the East. *Journal of the American Oriental Society* 138/2, 385–394.
- Van der Veen, P. G. 2009: Arabian Seals and Bullae along the trade routes of Judah and Edom. *Journal of Epigraphy and Rock drawings* 3, 25–39.
- Velde, B. – Courtois, L. 1983: Yellow garnets in Roman amphorae – a possible tracer of ancient commerce. *Journal of Archaeological Science* 10, 531–539.
- Verdonck, L. – Haerinck, E. – Overlaet, B. 2014: GPR Survey to explore social stratification in a pre-Islamic burial area at Mleiha, Sharjah (United Arab Emirates). In: Lambot, S. – Giannopolous, A. – Pajewski, L. – André, F. – Slob, E. – Craeye, Chr. (eds.): *Proceedings of the 15th International Conference on Ground Penetrating Radar (GPR 2014), Brussels, June 30-July 4, 2014*.
- Vogt, B. 1981: Die Gräber in Maysar-9. In: Weisgerber, G. (ed.): *Mehr als Kupfer in Oman – Ergebnisse der Expedition 1981, Der Anschnitt* 33, 219–22.
- Vogt, B. 1984: 1st Mill. BC Graves and Burial Customs in the Samad Area (Oman). In: Boucharlat, R. – Salles, J. F. (eds.): *Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran méridional de l'âge du fer au début de la période islamique. Mémoire Éditions Recherche sur les civilisations* 37, 271–84.
- Weisgerber, G. 1978: Evidence of Ancient Mining Sites in Oman: A Preliminary Report. *Journal of Oman Studies* 4, 15–28.

- Weisgerber, G. 1982: Aspects of Late Iron Age Archaeology in Oman: the Samad Civilization. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 12: 81–93.
- Weisgerber, G. 1983: Copper Production during the Third Millennium BC in Oman and the Question of Makan. *The Journal of Oman Studies* 6, 269–276.
- Weisgerber, G. – Yule, P. A. 1985: The first metal hoard in Oman. In: Frifeltová, K. – Sørensen, P. (eds.): *South Asian Archaeology*, 60–61.
- Weisgerber, G. 1987: Archaeological Evidence of Copper Exploitation at 'Arja. *Journal of Oman Studies* 9, 145–172.
- Weisgerber, G. – Yule, P. A. 1988: *Samad ash Shan Preliminary Report, 1988*. Bochum
- Weisgerber, G. – Yule, P. A. 1990: Samad Ash Shan, Sultanate of Oman, 1989. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 20, 141–144.
- Whitehouse, D. 1998: *Excavations at Ed-Dur (Umm al-Qaiwain, United Arab Emirates), Vol. 1. The Glass Vessels*. Leuven.
- Wiesehöfer, J. 2005: *Das Antike Persien: Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr.* Düsseldorf.
- Wilkinson, J. C. 1977: *Water and Tribal Settlement in South-east Arabia. A Study of the Aflaj of Oman*. Oxford.
- Williamson, A. 1973: *Sohar and Omani Seafaring in the Indian Ocean*. Muscat.
- Williamson, A. 1974: Harvard Archaeological Survey in Oman. 1973: III – Sohar and the Sea Trade of Oman in the tenth century AD. *Proc. Sem. Arab. Stud.* 4, 78–96.
- Worthington, I. 2012: *Alexander the Great: A Reader*. London.
- Yarshater, E. 1983: *The Cambridge History of Iran, Vol. 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge.
- Yule, P. A. – Weisgerber, G. 1988: *Samad ash-Shan Excavation of the Pre-Islamic Cemeteries Preliminary Report 1988*. Bochum.
- Yule, P. A. – Kazenwadel, B. 1993: Toward a chronology of the Late Iron Age in the Sultanate of Oman. In: Finkbeiner, U. (ed.): *Materialien zur Archäologie der Seleukiden- und Partherzeit im südlichen Babylonien und Golfgebiet*, 251–277. Tübingen.
- Yule, P. A. – Kervran, M. 1993: More than Samad in Oman: Iron Age Pottery from Şuḥār and Khor Rori. *AAE* 4, 69–106
- Yule, P. A. – Weisgerber, G. 1996: Die 14. Deutsche Archäologische Oman-Expedition 1995. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 128, 135–155.
- Yule, P. A. 1999a: Studies in the Archaeology of the Sultanate of Oman. *Orient-Archäologie* 2. Rahden.

- Yule, P. A. 1999b: The Samad Period in the Sultanate of Oman. *Iraq* 61, 121–146.
- Yule, P. A. 2001: A Bronze bowl from the back country of the Sultanate of Oman. In: Mayer, J. W. – Novák, M. – Pruß, A. (eds.): *Beiträge zur vorderasiatischen Archäologie: Winfried Orthmann gewidmet*, 494–509.
- Yule, P. A. – Weisgerber, G. 2001: The Metal Hoard from 'Ibri/Selme, Sultanate of Oman. *Paléorient* 27/2, 147–148.
- Yule, P. A. 2014: Cross-Roads: Early and Late Iron Age south-eastern Arabia. *Abhandlungen Deutsche Orient-Gesellschaft* 30. 253–264.
- Yule, P. A. 2015: Excavation and prospection in Izkī and neighbouring areas of central Oman 2011. *Der Anschnitt* 28, 172–203
- Yule, P. A. – Weisgerber, G. 2015: The Cemetery at al-Akhḍar near Samad al-Shān in the Sharqīya (Oman). *Der Anschnitt* 28, 111–178.
- Yule, P. A. 2017: Al-Moyassar is the gift of the *falaj*. In: Al-Tikriti, W. Y. – Yule, P. A. (eds.): *Proceedings of Water & Life in Arabia Conference, 14th-16th December, 2014, Abu Dhabi*, 87-101.
- Zadok, R. 1981: Arabians in Mesopotamia during the Late-Assyrian, Chaldean, Achaemenian and Hellenistic Periods Chiefly According to the Cuneiform Sources. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 131, 42–84.

4.2. Antické prameny

- Arr., *Anab.* = Arriános z Nikomédie: *Alexandru Anabasis* (Alexandrova anabase). Anglický překlad E. J. Chinnock, 1893, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: <http://www.gutenberg.org/files/46976/46976-h/46976-h.htm>
- Arr., *Ind.* = Arriános z Nikomédie: *Indiké*. Anglický překlad E. I. Robson, 1933, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/arrian-bookviii-india.asp>
- Cass. Dio = Lucius Cassius Dio: *Rómaiké Historiá*. Anglický překlad E. Cary, 1927, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html
- Diodóros Sic., *Bib. Hist.* = Diodóros Sicilský: *Bibliothéké Historiké* (Historická knihovna). Anglický překlad C. H. Oldfather, 1967 (1978 rev.), [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html
- Euseb., *Kron.* = Eusebios z Kaisareie: *“Kroniké” (Pantodapé historia)*. Anglický překlad R. Bedrosian, 2008, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: <https://archive.org/details/EusebiusChroniclechronicon>
- Geog. hyf.* = Klaudios Ptolemaios: *Geógrafiké hyféghésis*. Anglický překlad E. L. Stevenson, 1932, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/home.html

Hérodotos, *Hist.* = Hérodotos z Halikarnássu: *Historiai* (Dějiny). Anglický překlad A. D. Godley, 1920, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL:

<<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126>>

Nat. Hist. = Gaius Plinius Secundus: *Naturalis Historia*. Anglický překlad J. Bostock – H. T. Riley, 1855, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+toc.html>

PME = (anonymní) *Periplus Maris Erythraei*. In: Casson, L.: *The Periplus Maris Erythraei: Text with Introduction, Translation, and Commentary*. Princeton 1989, [online] získáno 2. dubna 2019 z URL:

<http://www.jstor.org/stable/j.ctt7t6tp>

Strabón, *Geog.* = Strabón: *Geografika*. Anglický překlad H. L. Jones, 1932 (1978 rev.), [online] získáno 2. dubna 2019 z URL: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/home.html>